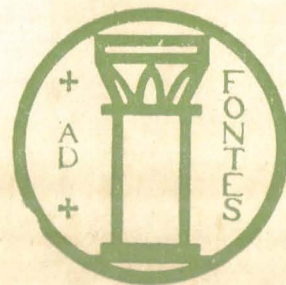

MAREK MINÚCIUS FELIX

OKTÁVIUS

Cena broš. Kčs 30.- viaz. Kčs 48.-

SPOLOK SVÄTÉHO VOJTECHA

1950

MAREK MINÚCIUS FELIX: OKTÁVIUS

Apologia

Marka Minúcia Felixa

OKTÁVIUS

písaná vo forme dialogu, patrí medzi perly starokresťanskej literatúry. Je jednou z najstarších latinsky písaných kresťanských literárnych pamiatok, z konca 2. storočia.

M. M. Felix, rímsky advokát, pôvodom zo severnej Afriky, ktorý sa stal kresťanom pod dojmom heroizmu mučeníkov otvára rad vzdelaných afrických konvertitov (Tertulián, sv. Cyprián, Arnóbius, Laktancius, sv. Augustín) a tým zlatý vek starokresťanskej latinskej literatúry.

Autor v dialogu predstavuje svojho priateľa Oktávia, taktiež advokáta-konvertitu, ktorý dišputuje s kolegom Cecíliom o pravdivosti kresťanského náboženstva a pod váhou dôkazov ho privádza ku kresťanstvu. Cecilius obraňuje pohanstvo a osočuje kresťanstvo ako perverzné náboženstvo, ale Oktávius podvracia jeho námietky, poukazuje na rozumnosť kresťanskej viery a na mravnú výšku kresťanov a pritom osvetľuje prevrátenosť pohanských kultov.

M. M. Felix píše pre vzdelanú rímsku spoločnosť literátov a filozofov, o ktorej vie, že je plná predsudkov voči novému náboženstvu. Preto užíva elegantného štýlu, klasickej cicerónskej formy, predosiela nádherný úvod s impresionistickým opisom prírody a chutnej detskej hry a v dôkazoch sa ustavične odvoláva na spisovateľov,

básnikov, historikov a filozofov. Nerozširuje sa o kresťanských dogmách, lež predstavuje kresťanstvo skôr ako filozofický smer, majúci veľa styčných bodov s náhľadmi vzdelaných pohanov, čím chce dokázať, že kresťanské náboženstvo sa v podstate neprotiví civilizácii a spoločenskému poriadku, zdravej intelektuálnej kultúre, literatúre a módnjej stoickej filozofii. Na rozdiel od gréckych apologéto, ktorí sa stavali k antickej filozofii negatívne, Minúcius Felix usiluje sa zhodnotiť všetko pozitívne, čo má antická kultúra a filozofia v otázkach náboženstva.

Tieto vlastnosti Minúciovej apologie robia z dielka neozať „zlatú knihu“, ktorá vykonala svoje poslanie nielen v staroveku pri prenikaní kresťanstva do vzdelaných vrstiev, lež prifahuje aj dnes svojou čerstvosťou a aktuálnosťou. Ona predstavuje nám aj prvý pokus o akúsi kresťanskú teodiceu s poukazom na to, že duša ľudská je v základe kresťanská, a tak kresťanská pravda je každému nielen ľahko pochopiteľná, ale aj ľahko prijateľná.

V patristickej literatúre, ktorá vychádza v edícii AD FONTES, stretá sa slovenská inteligencia s dosiaľ málo známym, neodkrytým žriedlom drahocenných hodnôt, právd a ducha toho veku, ktorý dal Cirkvi najviac mravných hrdinov, ktorých krv bola až dosiaľ semenom kresťanstva.

Tolle, lege!

MARKA MINÚCIA FELIXA: OKTÁVIUS

OKTAVIUS

MARKA MINÚCIA FELIXA

OKTÁVIUS

(OCTAVIUS)

SPOLOK SV. VOJTECHA

1950

ΣΗΜΑΤΟ

ὑνο

I.

STAROKREŠŤANSKÁ APOLOGETIKA

Kresťanská literatúra prvých troch storočí sa delí na dve obdobia: obdobie apoštolských Otcov a obdobie apologétov.

Apoštolským Otcom stačilo prosto podať kresťanské učenie jednoduchým ľuďom a zdôrazniť im základné pravdy viery. Preto sa obmedzili na písanie listov, ktorými ako pastieri poučovali svoje stádo o zjavených pravdách. Jednoduchým a jasným slohom napomínajú ich k bohabojnému životu, prízvukujú poslušnosť voči cirkevným predstaveným a pripravujú ich na druhý príchod Kristov.

Keď sa Kristovo učenie časom začalo šíriť aj medzi vzdelanými vrstvami a ako ucelený svetový názor našlo hneď vzdelaných odporcov, muselo na tento stav primerane reagovať. Nastala mu naraz dvojnásobná úloha: vedecky podbudovať vieru

vlastným vzdelaným členom a postaví sa na obranu proti útokom s druhej strany. Tak dostáva druhá perióda starokresťanskej literatúry apologetický ráz.

Prvé apologie boli zväčša reči, vypracované podľa pravidiel gréckej rétoriky a sofistiky, ktorá sa súčasne pestovala aj v odvetví svetskej literatúry.

Aby kresťanské apologetické spisy zapôsobili na učených pohanov, ktorým boli adresované, musely vynikať nielen obsahom, ale hlavne literárnou formou. „Keby apologéti 2. storočia boli písali apologie len krvou srdca, ani cízari, ani senát, ani grécka či rímska verejnosť by ich nebola pokladala za nič iného, ako za orientálnu poveru nevzdelaných ľudí.“¹⁾ Na antickú spoločnosť bolo treba vplývať estetickou formou. Jazyk musel hovoriť nie natoľko k rozumu, ako skôr k estetickému citu. Preto kresťanskí apologéti sa školia na súčasných vzoroch gréckej a rímskej rétoriky a sofistiky. Tvoria literárny žáner rétoriky filozofickej, ktorá si berie témy z eticko-náboženského odboru. Pritom po-

¹⁾ Miodoňskí, „Quo vadis...“, str. 366. (Cit. podľa Sajdaka).

užíva rozličné „loci communes“, ktoré sa osvedčili v ústnych kontroverziách a na-čiera aj do bežných náhľadov vtedy panujúcej stoickej filozofie a cynickej kritiky, aby tak postavila rovnocennú zbraň proti zbrani útočnej.

Svojou vonkajšou formou sú to zväčša obranné reči, prosby, memorandá, dialogy alebo náboženské rozpravy. Táto literatúra sa nám nezachovala v celistvosti, lebo sa z nej veľa stratilo. Pozostaté diela neobsahujú celý systém kresťanskej náuky, pretože mali často len lokálny ráz a boli vyvolané časovými okolnosťami. To však, čo nám ostalo, má i pre dnešok nemalý význam, lebo nám dáva poznať vtedajšiu situáciu kresťanstva. Je historickým dokladom urputného boja medzi dvoma diametrálnymi svetonáhľadmi, ktorý sa odohrával nielen na arénach a popraviškách, ale aj v duchovnej a kultúrnej oblasti. V nich objavujeme profil merania sa dvoch vekov, veku beznádejne zapadajúceho — hoci pevne vládol svetom a mal všetky brachiálne prostriedky, ktoré uplatňoval s neslýchanou ukrutnosťou —, a veku nového, ktorý nemal poruke nijaký ľudsky účinný prostriedok, okrem pravdy

a sily slova. Najčastejšie holé kresťanské bytie, prevyšujúce všetky predstavy pohanov, pôsobilo ako zjavenie Božie. Preto i v apologiách sú najkrajšie tie stránky, kde sa opisuje dokonalý život kresťanov a ich mravný heroizmus.

Všetky apologie operujú viac-menej podobnými argumentami, vyvracajúc námietky proti mravnému životu kresťanov, alebo proti kultu. Usilujú sa objasniť pohanom hlavnejšie pravdy kresťanskej náuky, týkajúce sa monoteizmu a kozmologie. Ich vývody sa nám dnes zdajú často neúplné a naivné. Nesmieme však zabúdať, že to boli počiatky ťažkej práce, tvoriacej sa novej filozofie, s novými pohľadmi na svet; ďalej, že tí, čo týmto novým ponímaniam dávali literárny výraz, museli bojovať proti vyspelej učenosti gréckych filozofov, a nemajúc ešte vlastnej terminologie, museli si poslužiť ich vlastnými argumentami a termínmi, odkázaní len na kresťanský inštinkt veriaceho srdca. Okrem toho pomery, v akých sa rodila táto literatúra, boli veľmi rušné a pre kresťanov krajne nepriaznivé, ťažké. Stále prenasledovania, v ktorých kresťanská krv tečie prúdmi, nijaká právna ochrana,

najnesmyselnejšie osočovania, nekonečné verejné i osobné znevažovanie všetkého, čo nieslo kresťanské meno. A jednako uprostred týchto ťažkostí v rozpätí necelého jedného storočia povstáva nové odvetvie literatúry, ktorej predstaviteľia, ako sv. Justín, Atenagoras, Minúcius Felix, Tertullián a iní, môžu sa smelo merať s antickými klasikmi.

Apologetická literatúra prvých storočí by vystúpila pred nami vo svetle oveľa jasnejšom, keby sme ju mohli porovnať s dielami tých pohanských spisovateľov, proti ktorým ona bojovala. Ale práve všetky tieto diela zmizly, takže o ich obsahu sa dozvedáme iba z ozveny kresťanskej obrany. Vieme, že veľa pohanov písalo proti kresťanstvu, počnúc Frontónom (okolo r. 170) až do cisára Juliána Apostatu (r. 363). Už v polovici 2. storočia Celsus píše „Pravdivé slovo“ proti kresťanom, ktoré poznáme len z úryvkov zachovaného spisu Origenovho „Proti Celsovi“. Ten istý osud postihol všetky protikresťanské spisy gréckych filozofov. Zachovali sa nám iba dva dialogy od Luciana zo Samosaty (O smrti Peregrina a Filopatris). Tak

isto vzaly skazu všetky heretické spisy, najmä gnostické, ktoré bojovaly proti kresťanskej pravde.

II.

POČIATKY APOLOGETIKY U RIMANOV

Latinské národné povedomie Rimanov za nástupcov Augustových podlieha kozmopolitickému duchu helénizmu. Čoraz viac pribúda takých, ktorí v Itálii a najmä v samom Ríme hovoria i píšu po grécky (koiné dialektos). Nie div, že i vzdelaní kresťania sa dajú unášať prúdom času a píšu na latinskej pôde grécky. Židia, ktorí mali v Ríme veľa synagóg, tvorili grécky hovoriacu štvrt. Gréčtinu používali aj v pôvodnej rímskej liturgii a v úradnom styku Cirkvi. O tom svedčia všetky archeologické pamiatky, najmä nápisy v katakombách. Grécky svet helénizmu stal sa sprostredkovateľom medzi Východom a Západom v prijatí kresťanstva. Prví vyznavači Krista v Ríme boli Gréci, ktorí prišli z Východu. V dôsledku toho i spisovatelia tohto času, píšuci

v Ríme proti rozličným gnostickým bludom, používajú gréčtinu, hoci v každodennom praktickom živote hovorili a písali po latinsky.

V konkrétnom živote sa teda gréčtina v Ríme a na latinskej pôde musela pocíťovať čoraz viac ako cudzí, umelý nános. Bolo treba bezprostrednejšie sa priblížiť k srdcu ľudí, najmä keď išlo o vec viery. A to sa mohlo stať iba prostredníctvom materinskej reči. Preto Cirkev skoro začína zavádzať a používať latinčinu. Pre pôspolitú vrstvu mala už latinský preklad sv. Písma (Itala). Avšak práve sv. Písmo svojou skromnou formálnou stránkou nevedelo zachytiť vzdelané vrstvy. Tak napr. Laktancius sa ponosuje: „To je predovšetkým príčina, prečo u mudrcov, učených a u kniežat tohto sveta sväté Písmo nenachádza dôvery: pretože proroci hovorili prostou, každodennou rečou, aby im ľud rozumel. Preto sa nezaujímajú o nich tí, čo nechcú nič počuť ani čítať, ak nie je pôvabne, hladko a krásnym slohom vyjadrené“. (Inst. div. 5, 1).

Bolo teda treba ozvať sa slohom uhladeným a rečou, ktorá by formálnym pôvabom sprístupnila kresťanskú pravdu

vzdelaným vrstvám. A našiel sa taký človek práve v radoch tejto vzdelanej vrstvy, človek svetský, ktorý pochopil, akou cestou sa dá preniknúť k srdciam jeho vrstvy. Je to Marek Minúcius Felix, ktorý „preboriac sa z hlbín temnoty na svetlo múdrosti a pravdy“ (1, 4), píše milé dielko „O k t á v i u s“, ako prvú kresťanskú apologiu v latinskom jazyku a zároveň akési kresťanské krédo pre vyššie vrstvy.

III.

ZIVOT A DIELO MARKA MINÚCIA FELIXA

Apologia „Oktávius“ od Marka Minúcia Felixa, písaná vo forme dialogu, patrí bezpochyby medzi perly starokresťanskej literatúry. Podľa formy i obsahu sa táto „zlatá knižka“ (van Hoven a Halm) dôstojne druží k dielam gréckych apologétov, ba ich s nejednej stránky prevyšuje. Tým viac upúta všeobecný záujem, lebo je — keď aj nie najstaršou, teda aspoň jednou z najstarších po l a t i n s k y písaných kresťanských literárnych pamiatok.

Bohužiaľ, o osobe autora vieme len veľmi málo; zväčša len to, čo sám o sebe prezrádza v tomto svojom spise. Sám udáva v úvode (2, 3), že bol advokátom v Ríme. Z rozličných okolností sa dá usudzovať, že pochádzal zo severnej Afriky, z pohan-ských rodičov. Ako by otváral rad vzdelá-

ných konvertitov, ktorí majú pre Cirkev nemalý význam. Za ním prídu: Tertulián, Cyprián, Arnóbius, Laktancius a Augustín, všetko Afričania. Vzdelaním stojí na výške doby. Ovláda prvotriedne gramatiku, rétoriku, pozná dobre grécku i latinskú svet-skú literatúru a čítal i gréckych apologétov. Mladosť neprežil bez príhod, ako sám spomína (1, 4).

V dialogu nám predstavuje verného priateľa Oktávia Januária, taktiež advokáta, s ktorým ešte ako pohania boli neraz činní pri súdnych rokovaniach proti kresťanom. Dojatí ich hrdinským správaním, stávajú sa obidvaja horlivými vyznavačmi Krista (28, 3). Napred sa stáva kresťanom Oktávius (1, 4), po ňom aj Minúcius. Neskôr sa ich cesty rozišly. Oktávius sa odsťahoval na vidiek a Minúcius ďalej vykonával advokátsku prax v Ríme s veľkým úspechom. Kresťanská tradícia totiž hovorí o ňom ako o významnom advokátovi.

Tretí účastník rozhovoru, Cecilius Natalis, bol tiež advokát a dobrý priateľ Minúciou, pôvodom asi z Cyrty v Afrike. Zotrval najdlhšie z nich v pohanstve, až ho Oktávius pri jednej príležitosti v povestnej

dišpute získal pre kresťanstvo. Táto dišputa je zachytená v Minúciom spise „Oktávius“.

Podnet k napísaniu dialogu dala Minúciovi smrť priateľa Oktávia. Aby mu splatil svoju priateľskú oddanosť, rekonštruoval písomne spomenutú dišputu, ako najvýznamnejší apoštolský skutok priateľov; toľko, keď rozprava mala takú vysokú úroveň a taký všeobecný ráz, že mohla slúžiť súčasne za apologiu kresťanstva jeho rovesníkom a celej vzdelanej rímskej spoločnosti.

Obsah dialogu

Rozhovor sa vyznačuje jasnou stavbou:

1. Úvod: podnet, sceneria, účastníci rozhovoru (1-4).
2. Reč Cecíliova, ktorý zastupuje pohan-
ský svetonáhľad (5-13).
3. Vložka autorova (14-15).
4. Obrana Oktávia, ako zástupcu
kresťanského svetonáhľadu (16-38).
5. Záver (39-40).

Celá kompozícia je osnovaná na spôsob súdneho rokovania, pri ktorom je Cecílius obžalobcom, Oktávius obhájcom novej viery a Minúcius v úlohe rozhodujúceho sudcu.

1. Úvod, napísaný podľa Cicerónových pravidiel „De legibus“, je majstrovský literárny kúsok, z ktorého dýcha intimita priateľstva a pred čitateľovým zrakom sa rozvíja rozkošná sceneria prímorského kúpeľného miesta Ostie. Pôsobí ako účinné *captatio benevolentiae*.

2. Traja priatelia si sadnú, aby sviedli dôkladný súboj medzi starou a novou vierou. Cecílius, človek ohnivej letory (14, 3), sa prvý ujíma náruživej apologie pohanstva a zároveň obviní nové náboženstvo. Filozoficky stojí na stanovisku skeptickej školy. Jeho vývody sa dajú shrnúť do troch téz:

a) Človek nemôže s istotou poznať pravdu. No ak predsa chce mať riešenú záhadu sveta, na to nepotrebuje náboženstvo, ani vieru v Prozreteľnosť. Naopak: protiklady vo fyzickom a mravnom svete poukazujú na vládu slepého osudu a náhody.

b) Cecílius robí nedôsledný obrat: je teda najrozumnejšie pridŕžať sa zdedenej viery v pohanských bohov. Tá viera je starobylá a dopomohla Rimanom k svetovláde (6-7).

c) Kresťanské náboženstvo je výsmechom pre rozum i mravnosť. Kresťania sú ateisti a buriči; kolujú povesti o ich neslýchaných hanebnostiach a zločinoch. Ich náuka o jednom a všadeprítomnom Bohu, o konci sveta, zmŕtvychvstaní a večnom treste je bláznovstvo. Kresťania sú úbožiaci, hodní posmievania (8-13).

3. Vo vložke (14-15) ozýva sa autor a poukazuje na rečnícke klamy podľa Platónových zásad.

4. Oktávius sa podoberá na mužnú obhajobu. Stojí na filozofickom stanovisku stoicko-cynickej školy. Postupne a dôsledne podvracia protivníka; miestami ironiou, ale vcelku s pokojnou istotou, takže jeho tón príjemne kontrastuje s búrlivou sprchou Cecíliovou. Obrana vrcholí opisom mravného života kresťanov a heroizmu mučeníkov. Jeho dokazovací postup je tento:

a) Každý človek je od prírody schopný poznať pravdu. Tá nie je monopolom pri-

vilegovanej triedy. Jestvuje jeden nevýstižný Boh, Stvoriteľ sveta, ktorý všetko predvídavo spravuje. To dokazuje svetový poriadok, ale aj pohanskí básnici a filozofi (14-19).

b) Pohanstvo je miešanie nechutných a nemravných bájok a nemá nijakej zásluhy na vzraste rímskej politickej moci (20-27).

c) Námietky proti kresťanom (onolatria, tyestické hody, krvosmilstvo, ateizmus atď.) sú bezzákladné zlomyseľné osočovanie a lži. Kresťanská viera je vo všetkých náukách rozumná; o tom svedčia sami pohanskí filozofi. Najlepšou obhajobou je však vysoko mravný život kresťanov (28-38).

5. Po tejto skvelej obrane netreba rozhodcovho výroku. Cecílius sám s radosťou sa vyhlasuje — nie za porazeného, ale za víťaza nad vlastným bludom.

Čas napísania dialogu

Veľa diskusií bez jednoznačného riešenia vyvolala otázka časového vzniku diela. Spodnou hranicou je rok 160, kedy bol

napísaný Frontónov spis proti kresťanom, o ktorom je v Oktáviovi zmienka (9,6; 31,2). Hornú hranicu tvorí rok 248, lebo sv. Cyprián vo spise „Quod idola dii non sunt“ z toho roku cituje Oktávia.

Zvlášť ťažká a dosiaľ jednoznačne nevyriešená je otázka časového prvenstva medzi Tertuliánovým „Apologetikom“, napísaným najneskôr r. 197, a Minúciovým „Oktáviom“, medzi ktorými je nielen tematická, ale i formálna príbuznosť, ha miestami priam závislosť. Dlho sa prisudzovala časová priorita Oktáviovi. Novšie však väčšina autorov pokladá Tertuliánov „Apologetikus“ za dielo staršie. Hlavný dôvod je ten, že Tertulián je v tomto spise naskrze originálny, kým Minúcius je s viacerých stránok eklektik. Niektorí kritici chceli obísť túto otázku tým, že predpokladali nejaký tretí spoločný prameň, ktorý sa stratil. Táto mienka však nemá podkladu.

Záverom možno povedať len toľko, že Minúcius Felix napísal „Oktávia“ v posledných rokoch 2. storočia alebo začiatkom 3. storočia.

Apologetická cena dialogu

Už starovek pokladal dielko za kresťanskú apologiu. Jednako čitateľ si všimne, že sa v ňom takmer vôbec nespomínajú hlavné tajomstvá viery (Najsv. Trojica, Duch Svätý, sviatosti, milosť atď.), ba ani o Kristovi sa autor veľa nezmieňuje, dokonca ani jeho meno neuvádza. Nemá citátov zo sv. Písma. Keď hovorí o kresťanstve, obmedzuje sa na vvracanie námietok so strany pohanov. Takto celý dialog nám pripadá skôr ako filozofický traktát o monoteizme, než apologia kresťanstva v plnom smysle slova.

Pre túto príčinu niektorí (Erhard, Elter) pokladali Minúcia len za stoického filozofa, ktorý v kresťanstve vidí iba morálno-filozofický monoteizmus a ktorý vraj kresťanstvo ani dôkladne nepoznal.

Iní mysleli, že Minúcius bol neofyta, ktorý v prvom zápale za kresťanskú pravdu napísal morálno-filozofický dialog na obranu kresťanského monoteizmu (Keim, Kühn).

Niektorí zas súdili, že Minúcius, ako vzdelaný rímsky advokát, zostavil si vlastnú koncepciu kresťanstva na podklade

stoickej filozofie, čím by bol akýmsi predchodcom Straussa a Renana (Ebert, Baehrens).

K otázke sa vyslovili aj filológovia. Popri iných M. Schanz, autor obsiahlej histórie rímskej literatúry, tvrdil, že podnetom k „Oktáviovi“ bola reč pohana Frontóna († okolo r. 170) proti kresťanom, na ktorú sú v diele narážky (9,6; 31,2). Minúcius vraj vyvracia jeho námietky, použijúc zbrane svojho protivníka, filozofiu.

Iný filológ, Anton Elter, odvolávajúc sa na intímny ráz úvodu, tvrdí, že dialog nemá vôbec cieľ a ráz apologický, ale je to čisto súkromný spis, venovaný posmrtnej pamiatke dôverného priateľa, napísaný vlastne na potechu jeho pozostalých v Afrike.

Niektorí tvrdia, že autor úmyselne mlčí o všetkých námietkach, týkajúcich sa osoby Kristovej, lebo v tom čase ešte nevedel na ne odpovedať, keďže kristológia sa vyvinula až v 4. storočí, ale azda aj preto, lebo kresťania vyhýbali prílišnému rozoberaniu tej otázky z obavy pred profanáciou Kristovej osoby (disciplina arcani). Poukazujú na to, že Origenes v spise „Proti Celsovi“ poznamenáva, že Kristus

sám na falošné obvinenia židov odpovedal mlčaním (Mt 27,12).

Ináč stačí uvedomiť si to, čo sme už uviedli o celkovom charaktere starokresťanských apologií.

Minúcius rozoberá v dialogu okrem otázky monoteizmu aj iné vieroučné pravdy, napr. o zmŕtvychvstaní, o pekelných mukách, o kresťanskom smysle utrpenia a sebazaprenia, ktoré sú stoickej filozofii rozhodne cudzie. Naproti tomu Kristova náuka je dosť široká, aby prijala aj zo stoickej filozofie zdravé myšlienky v očistenej a zdokonalenej forme.

O neznalosti kresťanských práv u Minúcia nemožno hovoriť, veď sám autor ústami Cecílie spomína ku koncu dialogu (40,2b), že ďalšie otázky, potrebné k úplnému vyučeniu, objasní neskoršie. Teda pozná ich, je si vedomý tejto medzery, ale ich prebratie vybočovalo z bezprostredného cieľa a rámca rozpravy.

Nesmieme zabúdať na to, že Minúcius patrí medzi prvých priekopníkov apologetického hnutia v latinskom okruhu. Ako taký, musel si napred stvoriť odrazový môstok, vhodnú základňu, s ktorej by sa mohla kresťanská náuka ďalej rozvíjať

medzi vzdelanými vrstvami. V boji so židmi bol takou základňou Starý zákon (proctvá a predobrazy, splnené na Kristovi). Proti pohanom ona chýbala — bolo ju treba ešte len založiť. A to je cieľ dialogu. Autor chce v ňom dokázať, že:

1. Boh je len jeden,
2. svet spravuje všemohúca Prozreteľnosť Božia,
3. kult a mravy kresťanské sú čisté a dôstojné.

Prvé dva body dokazuje autor, opierajúc sa o historickofilozofické náhľady pohanov. O treťom bode sa mohol každý ľahko presvedčiť na vlastné oči. Preto ani nespomína špeciálne dogmy kresťanskej náuky, lebo vie, že pohanskí čitatelia by z toho naraz máločo pochopili. Ani sv. Písmom nemohol operovať, lebo to nemalo u pohanov nijakej dôkaznej sily a chybná, jednoduchá reč Italy by čitateľstvo skôr odpudzovala, než vábila. Že však poznal sv. Písmo, svedčia viaceré alúzie na apoštolské listy a Evanjeliá, najmä v morálnych statiach ku koncu dialogu.

Minúcius vedel, koľko predsudkov je vo vzdelaných vrstvách proti novému náboženstvu. Preto sa ujíma obrany a rozháňa

hmlu predsudkov. A keďže svoju obranu namieril proti vzdelancom, volil taký spôsob, aby mal plný zásah. Nerozširuje sa o kresťanských dogmách, ale predstavuje kresťanstvo ako filozofický smer, ktorý má veľa styčných bodov s náhľadmi vzdelaných pohanov (20,1). Sám autor charakterizuje svoje podujatie ako dišputu pohanského skeptika s kresťanským cynikom o starej a novej viere (14,1).

Akých čitateľov má autor pred očami?

Zdá sa, že nepíše v prvom rade pre úradníkov, politikov, ani pre právnikov, lebo v dialogu niet veľa právnických pojmov. Píše zaiste hlavne pre literátov, ktorí tvorili jadro vzdelanej rímskej spoločnosti. Im venuje krásny úvod s úchvatným impresionistickým opisom prírody a chutnej detskej hry, pre nich obaľuje celý tón rozpravy do srdečného priateľského puta zainteresovaných osôb, pre nich je tá elegancia štýlu, to pokojné a veľmi šetrné vyslovovanie úsudkov, to stále odvolávanie sa na spisovateľov, básnikov, historikov a filozofov.

Z toho všetkého je jasný autorov cieľ: dokázať, že nové náboženstvo nie je v podstate nepriateľské civilizácii a spoločen-

skému poriadku, neprotiví sa ani literatúre, ani intelektuálnej kultúre, ani módnjej stoickej filozofii. Kým vtedajší grécki apologéti nachádzajú pre pohanskú „múdrost“ len posmešné gesto a zaujímajú odmietavý postoj, bojujú posmechom a sarkazmom, znevažujú všetko — aj hodnotné — v pohanskej filozofii, zatiaľ Minúcius Felix sa usiluje všetko pozitívne zhodnotiť, prijať a dokázať, že kresťanská náuka nie je v rozpore s rímskou kultúrou.

Minúcius Felix ako spisovateľ

(Literárnoumelecká cena „Oktávia“)

Minúcius, chystajúci sa písať apologiu, mal za sebou tradíciu gréckej apologiky, ktorá ho zaväzovala voliť motívy a argumenty. Niektorí súdili, že sa opiera hlavne o Atenagora, ale to nemožno tvrdiť s istotou. Treba však pripustiť, že dobre poznal gréckych apologétov a plným priehŕstím čerpal z motívov, nimi spracovaných. Nachádzame uňho vplyvy sv. Justína, Taciána, Atenagora, Teofila z Anti-

ochie, Firmícia Materna a i. Okrem apologétov pozná Klementa z Alexandrie.

O b s a h o v e, čo do motívov, Minúcius teda nie je originálny spisovateľ, ako napr. Tertulián, ale je eklektik. No jeho originalita sa prejavuje v tom, že hoci ostáva verný tradícii, nadväzuje na ňu a čerpá z nej, jednako nenasleduje ani jedného autora, ale suverénne sa zmocňuje použitých motívov a tvorí svojský organický celok, ktorý je proti predlohám nepomerne dokonalejší tak formou, ako obsahom, najmä však celkovým pozitívnym zameraním, ako sme už spomenuli. Inak mnohé z apologických motívov a argumentov boli viac-menej loci communes, teda spoločným majetkom vtedajších kresťanov.

Okrem kresťanských vplyvov badáme i vplyvy pohanských spisovateľov, a to nielen s formálnej stránky, ale i obsahove.

K o m p o z i č n e je „Oktáviu“ stavaný na spôsob Cicerónovho spisu „De natura deorum“, ktorý spis je tiež dialog medzi stoikom, akademikom a epikurejcom o podstate bohov. (Akademik Cotta pripomína Cecília). Ale aj v jednotlivých častiach veľa prejíma z tohto Cicerónovho spisu. (Např. 19. kap. Okt. = I. 25-42 de

nat. deorum). Aj iné Cicerónove spisy, ako „De divinatione“ a De re publica“ autor hojne použil.

Vedľa Ciceróna opiera sa o Seneku. Jeho stoická etika sa hodne blíži kresťanskej mravouke, a preto dobre vyhovovala Minúciemu cieľu. Kde-tu nachádzame aj Platónove myšlienky. Celá autorova vložka (14-15) je prevzatá z Platónovho Faióna. Okrem toho nachádzame alúzie na Homéra, Xenofonta, Flóra, Ilorácia, Juvenála, Luciána, Lukrécia, Martiala, Epikúra, Apuleja, Ovídia, Sallustia, Tibulla a Vergília. Nevyskytujú sa formálne citáty (okrem Vergília: 19,2); ide len o vplyv stoických ideí, ktoré boli hodne spopularizované medzi rímskymi vzdelancami.

Minúcius sa zvlášť usiluje blysnúť vedomosťami z gréckej filozofie. Ovláda ju dobre a usiluje sa ňou podoprieť kresťanské učenie. Je pravým opakom Taciána. Spolu s Atenagorom tvrdí, že kresťanstvo má veľa spoločného s pohanskou filozofiou (20,1). Škoda len, že miestami je nepresný (Platónova náuka o anjeloch?) a nedocenil Aristotelovu náuku vo veci vedeckého teizmu. Sokrata síce volá bláznom (38,5)

ale to isté robí epikurejec Zenón u Ciceróna (De nat. deor. I, 93).

Štylisticky je Minúcius vyškolený na klasických vzoroch. Podlieha vplyvu antického estetického ideálu a využíva ho, aby krásnou formou čo najúčinnnejšie vplýval na svojich čitateľov. Nemá vyhranený, svojský štýl. „Ako epigon veľkých štylistov, mieša Minúcius rozličné vzory, kombinujúc dlhé cicerónske periódy s úsečnosťou Senekovou... Jednako sú tieto rôznorodé prvky sliate uňho do súladného celku“¹⁾. A v tom je jeho umenie.

Odprvu u Minúcia obdivovali umeleckú kompozíciu a utešenú formu: jasný výraz, starostlivé rozčlenenie látky, úzke pospájanie všetkých častí do harmonického celku. Nie div, že máme už celú literatúru o formálnych prednostiach Minúciého spisu.

„Oktávius“ neporovnateľne prevyšuje súčasné spisy Frontóna, Gellia a Apuleja, ktorí nabubrelým a prázdny slohom odpudzujú čitateľa. Minúcius je jemný štylista. Rád hromadí súznačné výrazy (synonymá), používa hojne paralelizmus syntetický i antitetický (chiasmus) a neviazané

¹⁾ Miodonski, c. d., str. 367. (Cit. podľa Sajdaka).

priraďovanie dvoch alebo viacerých vetných častí (asyndeton). V druhej časti používa podľa vzoru Senekovho veľa antitéz. Z iných básnických figúr sú hojné anafora, polysyndeton a časté rečnícke otázky. Mnohé odseky sú zakončené rytmickou kadenciou (tzv. „clausula rhetorica“). Spočíva v tom, že vždy niekoľko posledných slov odseku tvorí rytmický časomerný verš, najmä tam, kde autor hovorí s pátošom. Túto ozdobu používali iba dobrí rečníci.

Pritom je Minúcius dieťaťom svojej doby. Obľubuje archaizmy, vulgarizmy a africké provincializmy. Ba nachádzame uňho aj novotvary a celý rad výrazov, ktoré sa len uňho vyskytujú (semel dicta). Waltzing sostavil osobitný „Lexicon Minucianum“ (Lüttich, Paris 1909).

Vplyv na potomstvo

Dotiať, kým hlavným cieľom kresťanstva bolo získavanie pohanov, „Oktávius“ bol vďačným čítaním a konal dobré služby. Latinskí cirkevní Otcovia ho často spo-

mínajú, ba neraz i citujú. Prvý, na ktorom vidíme formálny vplyv Minúciou, je sv. Cyprián († r. 258) v dielku „Quod idola dii non sunt“. Už on si všimol, že Minúcius sa málo zmieňuje o osobe Ježiša Krista. Neskoršie Laktancius († okolo r. 325) mu vyčítuje, že „málo bránil kresťanskú pravdu“, hoci mal na to vzáčne predpoklady (Inst. div. V, 1, 21). Naproti tomu sv. Hieronym († r. 420) častejšie spomína Minúcia s veľkým uznaním a lyonský biskup Euchérius († r. 450) v liste Valeriánovi nazýva ho „clarissimus facundia“ (veľmi chýrny výrečnosťou).

Keď kresťanstvo postupne a úplne zvíťazilo nad pohanstvom, prestal dôvod na obranu, takže nielen Minúcius, ale celá apologetická literatúra upadla do zabudnutia. Záujem sa presunul na pozitívne budovanie organizmu Cirkvi. „Oktávius“ prestal byť aktuálny, lebo s tejto stránky neprinášal už nič, čo by sa dalo použiť. Nečítali ho ani v stredoveku, ani neprepisovali, takže sa nám zachoval len v jednom rukopise, aj to omylom. Odkedy bol r. 1543 prvý raz vydaný tlačou, vzrástol oň znovu záujem ako o jednu zo vzácných perál starokresťanskej literatúry.

Tradícia textu

Dialog „Oktávius“ sa zachoval len v jedinom, aj to chybnom rukopise z 9. storočia (minuskulárny kodex, dnes v Paríži pod č. 1661). I tu bol pripojený nie ako samostatný spis, ale len ako VIII. kniha Arnóbiovhovho diela „Adversus nationes“. Interesantný omyl vznikol tým, že „scriba“ mylne prečítal nadpis „Octavius liber“ ako „octavus liber“. Scriba nevedel po latinsky, preto si ani neuvedomil, čo píše. V texte je skutočne hromada najkrikľavejších chýb, takže text „Oktávia“ bol vždy pre textových kritikov ťažkým orieškom.

Vydania

Prvé vydanie obstaral Faustus Sabaeus, kustos vatikánskej knižnice, v Ríme r. 1543. Pod autorstvom Minúciovým vydal Oktávia prvý raz František Baudouin v Heidelbergu r. 1560. Potom nasleduje celý rad vydaní s komentármi, úvodmi a prekladmi až do r. 1867. V tom roku vydal prvé kritické vydanie Minúcia Karol Halm v Corpus scriptorum eccl. Vindobonense (2. sväzok). Nasledovali ďalšie kritické vydania, najmä: H. Bönig, Leipzig 1903; J. P. Waltzing 4 vyd.: 1) Louvain 1903, 2) Bruges 1909, 3) Liège-Paris 1909, 4) Leipzig 1912. Waltzingove vydania sú dosiaľ najlepšie. Uvedená je v nich aj všetka bibliografia. — L. Valmaggi, Torino 1911, F. Ramorius, Torino 1915. A. W. Baehrens, Leiden 1912 (jeho prvé vydanie v Lipsku r. 1886 bolo na nepoznanie purgované). — G. Rauschen,

Bonn 1913 (Florilegium Patristicum, fasc. 8). A. Schöne, Leipzig 1913.

Text k tomuto prekladu: H. Hurter, v zbierke SS. Patrum opuscula selecta, sv. XV., Oeniponti 1871. Migne.; PP. Lat. 3. Paris 1844.

Preklady

Zlatá knižočka Minúcia Felixa, „kresťanského Ciceróna“ (E. de Muralt), je preložená do všetkých význačnejších európskych jazykov, do niektorých aj viac ráz.

Poľský: Dr. Jan Sajdak, Pisma Ojców Kościola. Tom II. Poznań 1929.

Taliansky: R. Chiarini, Arezzo 1902; D. Bassi, Genova 1912; M. Moricca, Firenze 1918.

Nemecký: A. Bieringer, Bibl. der Kirchenväter, Kempten 1871; H. Hagen, Bern 1890; B. Dombart, Erlangen 1881.

Anglický: J. H. Freese, The „Octavius“ of Minucius Felix, 1920; H. J. Bayliss, Minucius Felix and his place among the early fathers of the lat. Church, 1928.

Náš preklad je podľa textu u H. Hurtera, SS. Patrum opuscula selecta, sv. XV., Oeniponte 1871, zrevidovaný podľa poľského prekladu Jána Sajdaka (v zbierke „Pisma Ojców Kościola“, tom 2., Octavius, Poznań 1925) a podľa nemeckého prekladu A. Müllera (v Rauschenovej zbierke „Bibliothek der Kirchenväter, 2. sv.: Frühchristliche Apologeten u. Märtyrerakten, Kempten u. München 1913). — Taktiež úvod, poznámky a literatúra boli zostavené podľa bohatého materiálu v menovaných prekladoch.

De fato

Sv. Hieronym spomína ešte jedno Minúciovo dielko „*De fato, vel contra Mathematicos*“ (De vir. ill. 58; porov. Ep. 70, 5), ale o autenticite pochybuje pre veľkú slohovú rozdielnosť. Dielko sa nezachovalo. Minúcius totiž sám naznačil v Oktávioví, že o osude bude ešte obširnejšie reč (36, 2). Ale práve táto okolnosť mohla zviesť nejakého horlivca k apokryfnému pokusu.

L i t e r a t ú r a : (nekatolíci označení: *)

A) K apológétom vo všeobecnosti:

* Ad. Harnack, Die Überlieferung d. griechischen Apologeten des 2. Jh. usw. (Texte u. Untersuchg. Leipzig 1882).

* O. v. Gebhardt, Zur handschriftl. Ueberlieferung d. griech. Apologeten (Texte u. Untersuchg. I, Lpz. 1883).

G. Schmitt, Die Apologie der ersten drei Jh. in hist.-system. Darstellung, Mainz 1890.

* I. Zahn, Die apologetischen Grundgedanken in d. Litt. d. ersten drei Jh., Würzburg, 1890.

* J. Geffcken, Zwei griechische Apologeten (Aristides, Athenagoras) Leipzig-Berlin 1907.

E. I. Godspeed, Index apologeticus . . . etc, Lipsiae 1912.

I. Riviére, St. Justin et les apologistes du 2nd siècle, Paris 1907.

A. Puech, Les apologistes grecs du II. siècle de notre ère, Paris 1912.

B) Príručky patristiky:

* A. Harnack, Geschichte d. altchristl. Litt. bis Eusebius, II-2, Leipzig 1897-1904.

O. Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Litteratur, I-2, Freiburg i. Br. 1913.

O. Bardenhewer, Patrologie, 3. Freibg. i. B. 1910.

O. Stählin, Gesch. d. griech. Litt. II-2, München 1913.

B. Batiffol, Anciennes littératures chrétiennes. La littérature grecque, Paris-3-1901.

I. Donaldson, A. critical History of Christian Literature and doctrine from the death of the Apostles to the Nicene council, T. II-III: The Apologists, London 1866.

M. Schanz, Geschichte d. römischen Litt. 3-2, 1905.

Wendland P., Die hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Iudäum u. Christentum-2, 1912.

Teuffel, Gesch. d. röm. Litt. 3-6, 1913.

Rauschen-Altaner, Patrologie, Freiburg i. B. 1931.

Marx, Abrisz der Patrologie, Paderborn 1919.

Kihn, Patrologie 1904-8.

F. Cayré Précis de Patrologie et d'histoire de la théologie, Paris 1931.

G. Bardy, Littérature latine chrétienne 1929.

P. de Labriolle, Historie de la littérature latine chrétienne, 1924.

U. Manucci, Istituzioni di Patrologia, Roma 1937.

Amatucci, Storia della letteratura latina christiana, 1929.

B. Steidle, Patrologia seu historia ant. lit. eccl., Freiburg i. B. 1938.

Dr. Jos. Samson, Základy patrologie se zvláštním zřetelem k dějinám dogmat. Brno 1908.

Dr. J. Špirko, Patrologia, Praha 1939. 2. Trnava 1950.

C) K Minúcelovi Felixovi zvlášť:

Elter A., Prolegomena zu Minucius Felix, Bonn 1909.

Kühn, Der Octavius des Min. eine heidnisch-philosophische Auffassung vom Christentum, 1882.

F. Ramorino, Minucio Felice e Teruliano. Nota biografico-cronologica (Didaskaleion 1912, 2).

F. X. Burger, Minucius Felix und Seneca, München, 1904.

Theissen, De genere dicendi M. Minuci Felicis, Köln 1884.

Waltzing, Lexicon Minucianum, Lüttich-Paris 1909.

Bornecque H., Les clausules métriques dans Minucius Felix, (musée Belge, XII. (1902), 247).

Dalmasso, L.: L'arcaismo nell' „Octavius“ di Minucio Felice, (Rivista di Filologia e d'Istruzione classica 1909).

M. Schanz, M. Felix u. Fronto (Rheinisches Museum 50 (1885) 114n).

B. Dombart, Octavius, 1881.

T. Keim, Der „Octavius“ des Min. Fel., Leipzig 1882.

A. Baehrens, Minuci Felicis Octavius emend. et praefatus, Lipsiae 1886.

A. Miodoński, „Quo vadis“ Sienkiewicza a Minucjusza Feliksa „Oktavius“. (Przegląd powszechny, 82/1904).

B. Blajer, „Dyalog Min. Feliksa „Oktavius“, výr. zpráva PP. Jezuitov v Bakovciach p/Chyrowem za šk. r. 1913/14.

L. Valmaggia, Sul proemio dell' Ottavio (Riv. Filol. 38/1910).

E. Norden, De Minuci Felicis aetate et genere dicendi, Greifswald 1897.

W. Kroll, Min. Felix u. die griech. Apol. (Rhein. Mus. 60/1895).

O. Bottero, L'Octavius di Min. Felice e le sue relazioni con la cultura classica (Rivista filosofica 1904).

A. Kávosi, Quibusnam scriptoribus non Christianis Min. Felix usus sit, Budapest 1909.

S. Colombo, Osservazioni sulla composizione letteraria e sulle fonti del Octavius di M. Min. Felice (Didaskaleion 3/1914, 4/1915).

F. Kotek, Anklänge an Ciceros De natura deorum bei Min. Felix und Tertullian, Progr., Wien 1901.

G. Bürner, Vergils Einfluss bei den Kirchenschriftstellern der vornikäischen Periode, Diss. Erlangen 1902.

A. Beltrami, Clemente Alexandrino nell' Ottavio di M. M. Felice (Rivista filol. 47/1919, 48/1920).

P. de Félice, Etude sur l'Octavius de Min. Félix, Blois 1880.

G. B. Bertoldi, M. Minucio Felice e il suo dialogo Octavius, Roma 1906.

J. P. Waltzing, Encore Minucius Felix et Tertullien, v „Musée Belge“, 1921, p. 189-196.

G. Goetz, Die literarhistorische Stellung von Minucius Felix, v „Zeitschr. f. neut. Wiss.“ 1924. 161-172.

G. Hinninsdaels, L'Octavius de Minucius Felix et l'Apologétique de Tertullien, Bruxeles 1924.

A. Delatte, La réalité du dialogue de l'Octavius de Minucius Felix, v „Serta Leodiensia“, Liège 1930.

J. Schmidt, Minucius Felix oder Tertullian?, Leipzig 1932.

G. Révay, Minucius Felix, v „Egyetemes Philológiai Közlöny“ Budapest 1911.

G. Révay, Bibliographie de Minucius Felix depuis 1906: Le Musée Belge 16/1912.

OKTAVIUS

Keď som sa zadumal a v duchu si oživil spomienky na milého a dôverného priateľa Oktávia, pojala ma naraz nevýslovne sladká náklonnosť k nemu. Zdalo sa mi, že sa celý ponáram do minulosti, že nekriesim len v spomienkach dávno zašlé časy. Odkedy jeho obraz unikol mojim očiam, vryl sa mi takrečeno do srdca a do najvnútornejších záhybov duše. A nie bez príčiny: Tento výborný a šlachetný človek zanechal v nás nesmiernu clivotu po svojom odchode¹⁾. Sám planul k nám vždy vrúcnou láskou. Medzi nami panoval súlad vôle či vo veselých, či vo vážnych chvíľach. To isté sme chceli a nechceli²⁾. Míval by si si: jedno srdce, rozdelené medzi dve osoby³⁾. On jediný bol dôverným

svedkom mojich záľub a spoluvinníkom mojich poblúdení. Keď sa však rozplynuly hmlý a ja som sa preboril z hlbín temnoty na svetlo múdrosti a pravdy⁴⁾, on nielen nepohrdol svojím priateľom, ale -- čo mu tým viac slúži na chválu -- ešte ma predbehol svojím príkladom.

Keď som si teda v duchu premietal celý náš niekdajší spoločný život, strávený v úprimnom priateľstve, zaujala moju pozornosť najmä jedna jeho r o z p r a v a, v ktorej vážnymi dôvodmi obrátil na vieru (kresťanskú) Cecília⁶⁾, blúdiaceho ešte vtedy v márnej povere.

2

Oktávius prišiel do Ríma po svojej povinnosti a tiež, aby ma navštívil. Zanechal dom, manželku a dievky -- boly vtedy v najrozkošnejšom veku nevinnosti. Kým deti sotva vládzu vyblabotať po pol slove, sú zlomkami tejto svojej neumelej reči tým pôvabnejšie.

Nemôžem nájsť slov, aby som vyjadril ten neskrotný výbuch radosti: tak som zaplesal nad jeho príchodom. Tým viac, že ma môj najmilší priateľ prekvapil svojou prítomnosťou celkom neočakávane.

O pár dní, keď sme boli už čulou vospolnosťou ukojili baživú clivotu a všetko sme si porozprávali, čo sme za obapolného odlúčenia o sebe nevedeli, rozhodli sme sa urobiť si vychádzku do rozkošného mesta Ostie⁶⁾. Morské kúpele by reku mohli byť príjemnou a vhodnou liečbou na odstránenie škodlivých štiav z môjho tela⁷⁾. Beztoho ma prázdniny vinobrania uvoľnily od súdnických prác. Bol totiž práve čas, keď po horúcich letných dňoch nadchádzala lahodná jeseň.

Kráčali sme na svitaní pozdĺž brehu rieky^{7a)} k moru. Lhký vetrík príjemne občerstvoval údy. Mäkkunký piesok sa jemne usýpal pod nohami a pôsobil nám vzácný pôžitok. Cecílius⁸⁾, uzrúc sochu Serapisa, podniesol ruku k ústam a vtlačil na ňu perami bozk⁹⁾.

Tu mi vraví Oktávius: „Nepatrí sa na dobrého priateľa, brat Marek¹⁰⁾, nechávať človeka, s ktorým bývaš doma i vo verejnosti stále bok po boku, v toľkej slepote a hlúpej nevedomosti, a dovoliť mu za bieleho dňa vrhať sa pred kamene, otesané, pravdaže, na modly, pomazané olejom a ovenčené. Vieš predsa, že hanba tejto nevedomosti nie menej padá na teba, než na neho.“

Kým toto hovoril, došli sme do stredu mesta a o chvíľku ocitli sme sa na otvorenom pobreží. Lhké vlnky naplavily na breh hodnú vrstvu piesku, a tak nám vystlaly cestu. Vládlo bezvetrie, ale more — ako vždycky — bolo nepokojné. Nezalievalo síce breh do biela speneným príbojom, ale zabávalo nás rozkošným šplachotom sčerených kaderí vln¹¹⁾). Kráčali sme po samom okraji, čľapkajúc nohami po vode. More sa striedavo dvíhalo a klesalo: chvíľami nám rozihranou vlnkou ošplechlo

nohy, chvíľami sa stiahlo a ustúpilo, ako by sa vpilo do seba.

Tak sme si lahodne a pokojne kráčali mierne zakriveným pobrežím, krátiac si cestu besedovaním. Oktávius rozprával príhody zo svojej cesty po mori. V tomto rozhovore minul sa nám hodný kus cesty; i obrátili sme svoje kroky tým istým smerom nazad. Došli sme na miesto, kde boli vytiahnuté loďky, uložené na dubových kladách na ochranu pred vlhkosťou pôdy. Tu sme spozorovali chlapcov, ako sa pretekajú v hádzaní kamienkov do mora. Táto hra spočíva v tom, že sa vezme s pobrežia okrúhlastý kameň, vodou na ploško ošúchaný, chytí sa priečne medzi prsty a z polohy čo najhlbšie nahnutej šmarí sa ponad vodu, aby nadsakoval¹²⁾). Kamienky sa odrážaly od povrchu vody, kĺzaly sa po nej hybkými nárazmi, zligotaly sa, šľahnúc chrbát vlny, ponorovaly sa a vynorovaly v neprestajnom skackaní. Za víťaza z chlapcov bol pokladaný ten,

koho kameň najďalej doletel a pritom najviac ráz podskočil.

4

Všetci sme sa so živým záujmom prizerali tejto utešenej hre. Iba Cecília vôbec nezaujímalá. Nevysmieval sa z pretekov, ale mlčanlivo, chmúrne bočil stranou, skrývajúc v tvári akési bolestné vzrušenie.

I vravím mu: „Čo je s tebou, Cecilius? Nepoznávam Ťa. Kdeže je tvoja obvyklá bystrosť? Prečo postrádam veselosť tvojich očí, ktorú mávaš aj vo vážnych veciach?“

On na to: „Už chvíľu ma silne znepokojuje a hryzie výrok Oktáviiov, ktorým zaútočil na teba a pokarhal Ťa pre nedbanlivosť a mňa tak zakuklene ešte ťažšie obvinil z nevedomosti. Preto chcem ísť veci na koreň a pohovoriť si o tom s Oktáviom zásadne a dôkladne. Ak pristane, ochotný som s ním dišputovať ako zástanca tohto smeru (pohanstva). Potom však isto uzná, že je ľahšie po priateľsky si vymeniť ná-

hľady, než dišputovať filozofickým spôsobom. Sadnime si toľ na kamennú hrobľu“, — bola vysunutá do mora na ochranu kúpeľov — „aby sme si aj z cesty odpočinuli, aj lepšie sústredili myšlienky na rozhod-
vor.“

Na tieto jeho slová sme si sadli tak, že ja som bol uprostred a oni dvaja vedľa mňa s oboch strán. Nebolo to hádam preto, aby ma uprednostnili vzhľadom na môj stav, či hodnosť — veď priateľstvo predpokladá rovnosť osôb, alebo ju tvorí¹⁾ — ale aby som mohol ako rozhodca obidvoch rovnako vypočuť, prípadne, ako nestranný človek, ich oddeľovať, keby sa škriepili.

5

Vtedy začal Cecilius: „Tebe, brat Marek, je veľmi dobre známa otázka, o ktorej je medzi nami spor, keďže si dokonale poznal obidva spôsoby života. Ale hoci si jeden zavrhol a druhého sa pridŕžaš, jednako sa teraz duševne tak usťroj, aby si

držal vážky ako úplne spravodlivý sudca a neprikláňal sa ani na jednu stranu, aby sa nezdalo, že nájdená pravda je skôr výsledkom tvojho súhlasu než spoločným nálezhom našej dišputy.

Ak teda pri mne sedíš ako človek cudzí, ktorému nie je známa ani jedna stránka, vtedy nie je ťažké otvorene povedať, že na svete je všetko pochybné, neisté a vratké, všetko skôr len pravdepodobné, než pravdivé¹⁴). Tým menej sa načim diviť, že mnohým ľuďom sa zunuje úporné hľadanie pravdy a radšej zbabele podľahnú hocakej mienke, než aby vytrvali v usilovnom a húževnatom skúmaní. Preto každého musí pohoršovať a bolieť, že niektorí ľudia — bez akéhokoľvek štúdia, bez vedeckého vzdelania, bez skúseností, ba dokonca ľudia z najnižšieho stavu¹⁵) — majú odvahu tvrdiť čosi pevné o najvážnejších a najvznešenejších otázkach, o ktorých sama filozofia po toľko storočí až podnes v premnohých školách sa zdržiava pevného úsudku. A to celkom prirodzene, keďže

ľudská malosť je taká ďaleká od poznania toho, čo je božské, že ani to, čo visí nad nami v povetrí, ani to, čo v hlĺkach zeme skryté spočíva, poznať nie je nám dané, ani skúmať nie dovolené, ani dohady robiť nie prípustné. Za dosť blažených a múdrych sa môžeme právom pokladať, ak — podľa dávnej výpovede Mudrca — aspoň seba samých trochu dôkladnejšie poznáme¹⁶). Lež ak v šialenom a nemúdom úsilí vybočujeme z hraníc svojej malosti a k zemi prikutí, nad samé nebo, ba i nad hviezdy v opovážlivom zápale vyletujeme, teda aspoň nepodopierajme toto svoje poblúdenie falošnými a mátožnými výmyslami.

Ak sa všetko vyvinulo prirodzeným samoplodením zárodkov na počiatku, ktorý boh je potom stvoriteľom? Ak sa údy celého sveta srástly, usporiadaly a roztriebily náhodilým slúčením, ktorý boh je ich usporiadateľom?¹⁷) Ak hviezdy zapálil oheň, ovzdušie sa z vlastnej látky vznieslo do výšky, zem sa usadila pôsobením far-

chy, more sa zas nastekalo z vôd, odkiaľ je potom náboženstvo, odkiaľ ten poverčivý strach? Človek a každý živočích, ktorý sa rodí, dýcha a rastie, je ľubovoľným srastom prvkov, a na tie sa zas človek aj každý živočích rozloží, rozplynie a rozpadne. A tak všetko plynie nazad do svojho žriedla, všetko sa nazad vracia v ustavičnom kolobehu bez zásahu akéhokoľvek umelca, sudcu alebo tvorca. Zhustením atomov ohňa zapalujú sa vždy nové a nové slnká. Z výparov zemských sa tvoria vždy nové hmly; tie nahromadené a zhuštené stúpajú v podobe mračien do výšky. Keď tie klesnú, lejú sa dažde, dujú vetry a hučia ľadovce. Alebo keď narazia na seba ťažké chmáry, zadunia búrky, rachotia hromy, zligocú sa blesky a udierajú všade: perú do vrchov, párajú stromy, bez výberu zasahujú miesta sväté i nesväté, zabíjajú ľudí hriešnych, ale často aj pobožných. A čo mám povedať o rozličných nepredvídaných pohromách? Hľa, pod ich ťľahmi bez akéhokoľvek plánu a výberu

vajatá celá príroda. Keď sa stroskotá loď, rovnaký osud stihne dobrých i zlých, bez ohľadu na zásluhy. Keď vypukne požiar, najdú v ňom smrť vinní i nevinní. Keď sa priestory ovzdušia nakazia choroboplodnými plynmi moru, hynú všetci bez rozdielu. Keď vypukne ľúta vojna, či nepadnú práve najlepší? Ba i v pokoji podlosť nielen že je na roveň postavená šľachetnosti, ale dokonca požíva aj úctu, takže o mnohých nevieš, či si máš zoškliviť ich zvrhlosť, alebo si žičiť ich šťastie. Keby svet riadila Prozreteľnosť Božia, alebo by ho spravovala vôľa nejakého božstva, nikdy by sa nebol dostal Falaris¹⁸⁾ a Dionýzius¹⁹⁾ na trón, nikdy Rutílius²⁰⁾ a Kamillus²¹⁾ do vyhnanstva, nikdy Sokrates na smrť otravou. Hľa, ovocné stromy, hľa zrelé obilie, už naliatu vinicu zrazu zničví lejak, sotne ľadovec. Takto alebo nevyspytateľná pravda sa tu pred nami skrýva a tají, alebo — čo treba skôr veriť — panuje nad nami samovládny osud vrtkavou hrou menlivých náhod.

Keď teda jestvuje alebo nezvratný osud, alebo vratká príroda, či nie je oveľa dôstojnejšie i lepšie prijať za učiteľku pravdy náuku otcov, vyznávať zdedené náboženstvo, zbožne sa klaňať bohom, ktorých si sa od rodičov prv naučil báť než znáť; a nevynášať výroky o božstvách, ale veriť predkom, ktorí už pri samej kolíske sveta mali tú česť hostiť bohov ako dôverných druhov, alebo vládcov!²²⁾

Preto vidíme, že vo všetkých štátoch, v provinciách i mestách sú ľudia, ktorí zachovávajú svoje posvätné národné obrady a ctia si svojich miestnych bohov. Tak Eleuzinci ctia bohyňu Céres²³⁾, Frygijci bohyňu-Matku²⁴⁾, Epidaurijci Eskulápiu²⁵⁾, Chaldejci Bélu²⁶⁾, Sýrčania Astartu²⁷⁾, Taurijci Dianu²⁸⁾, Galovia Merkúra²⁹⁾ a Rinnania všetky božstvá.

Preto aj ich moc a vláda sa rozšírila po celom svete. Rímska ríša tým posunula svoje hranice až za dráhu slnka a za bre-

hy samého Oceánu, že v zbrani pestuje zbožnosť, že svoje mesto opevňuje bohoslužobnými zvykmi, posvätnými pannami³⁰⁾ a veľkým počtom kňazov a hodnostárov. Keď sú obľahnutí a sovretí do múrov samého Kapitólia, ctia si bohov³¹⁾. Iný by už bol nimi pohrdol, že sa hnevajú. Bez zbrane prechádzajú pomedzi šíky Galov, obdivujúcich toľké hrdinstvo vier³²⁾, obrnení jedine náboženskými znakmi. Keď dobyli nepriateľské múry a ešte sa zúrivo bojovalo o víťazstvo, už uctievali dobyté božstvá³³⁾. Zo všetkých krajín prijímajú bohov do pohostinstva a prisvojujú si ich. Stavajú oltáre niekedy aj neznámym božstvám³⁴⁾ a duchom³⁵⁾. Tak prijímajúc sväté zriadenia od všetkých národov, získali si aj ich ríše. Tu bola odjakživa trvalá úcta k náboženstvám, a tá cez dlhé veki neslabne, ale vzrastá. Veď starovek dodával obradom a svätyniam obyčajne toľko posvätnosti, koľkú starobylosť im pripisoval.

Naši predkovia nekonali nerozvážne (chcel by som to na chvíľku sám pripustiť, a tak ospravedlniť prípadný svoj blud) -- keď veštili z letu vtákov, skúmali ich vnútornosti, odbavovali bohoslužby a stavali svätyne. Skúmali dejepisné knihy a zistíš, že všetky náboženské obrady odbavovali preto, aby buď poďakovali bohom za ich priazeň, alebo odvrátili ich hroziaci hnev, alebo usmierili rozhnevaných a pomstiacich sa bohov. O tom svedčí bohyňa-Matka z Idy, ktorá svojím príchodom nielen dosvedčila čistotu rímskej matróny, ale aj mesto oslobodila od strachu pred nepriateľmi³⁶). Svedkami sú sochy pri prameni, zasvätené dvom bratom-jazdcom, tak ako sa zjavili: na udychčaných, spotených a spenených koňoch, keď priniesli zvesť o víťazstve nad Peržanmi v ten istý deň, v ktorý k nemu dopomohli³⁶). Svedectvom sú hry na počesť urazeného Jupitera, obnovené podľa sna plebejca³⁷). Svedectvom

je účinná obeta Deciovcov³⁸). Svedkom je Curtius, ktorý skočil aj s koňom do rozzevanej priepasti, a tak ju zarovnal svojím telom i cťou³⁹). - Pohrdnutie veštiami svedčilo o prítomnosti bohov častejšie, než sme chceli. Tak „Allia“ je zlovestné meno⁴⁰). Podobne Claudiovi a Juniovi bola osudnou nie bitka proti Púnom, ale stroskotanie lodí⁴¹). Flaminius pohrdol veštiami, a tak spôsobil, že Trasimenské jazero sa zväčšilo i sfarbilo rímskou krvou⁴²). Crassus zavinil, že sme museli žiadať vrátiť vojenské koruny od Partov⁴³), keď sa vysmial výstražným znameniam. Nespomeniem príklady zo starých čias, ktorých je veľa: o zrodení bohov, o ich daroch a iných prejavoch priazne. Neuvediem piesne básnikov. Zamlčím aj predpovede veštiarní, aby sa nám starovek nezdal príliš opradený bájkami. No pozri si aspoň chrámy a oltáre bohov, ktoré nielen chránia, ale aj ozdobujú rímsku obec. Viac vznešenosti im dodávajú božstvá, v nich prítomné, občianskym právom v nich prebývajúce, než

bohoslužobné predmety a dary, ktorými oplývajú. Preto aj božstvom nadchnutí a s ním spojení veštcí nazerajú do budúcnosti, dávajú výstrahy pred nebezpečenstvami, radia lieky na choroby, vlievajú nádej strápeným, pomoc biednym, potechu v nešťastí a úľavu v trude. Ešte i v spánku vidíme, čujeme a poznávame bohov, ktorých cez deň bezbožne popierame, odmietame, alebo krivou prisahou urážame.

8

Medzi všetkými národmi panuje teda úplná shoda čo do jestvovania nesmrteľných bohov, aj keby bol neistý ich pôvod a dôvod. Nemožno pripustiť, žeby bol niekto taký opovážlivý a tak bezbožne sa nadúval neviem akou múdrosťou, aby sa pokúšal vyvrátiť, alebo oslabiť toto tak úctyhodné, tak užitočné a tak zdravé náboženstvo. Vystúpil síce istý Teodor Cyrenský a ešte pred ním Diagoras Melský⁴³⁾, ktorým už starovek dal prímene „bezbožníkov“. Obidvaja popierali jestvovanie bo-

hov, a tým úplne podkopali bázeň a posvätnú úctu, ktorou sa ľudstvo udržiava pri poriadku. Jednaké nikdy nedosiahnu touto bezbožnou náukou, predstierajúcou filozofiu, nijaký vplyv ani vážnosť. Aténski občania Protagora z Abdery⁴⁴⁾, ktorý sa vyjadril o bohoch skôr neurčite než bezbožne, nielen vyhnali z krajiny, ale aj jeho spisy verejne na námestí spálili. Či nie je priam tak hodné odsúdenia, keď ľudia, — prepáčte, že sa v zápale podniknutej obrany voľnejšie vyjadrím — keď ľudia, vravím, akejsi streštenej, podzemnej a zatratenej sekty sa stavajú proti bohom?⁴⁵⁾ Posbieraní z najposlednejšej, neuvedomelej hávede, z ľahkoverných ženičiek, už od prírody na zlé náklonných, tvoria skupinky bezbožných sprisahancov. Títo sa spolčujú na nočných shromaždeniach⁴⁶⁾, pri slávnostných pôstoch a neľudských hodovačkách nie za cieľom bohoslužobným, ale zločinným. Podsvetná cháska, pred svetlom sa kryje, na verejnosti je nemá, len po kútoch si šepká. Chrá-

mami pohľadajú ako hrobkami⁴⁸), na bohov kašľú, z obetí sa vysmieávajú. Našich kňazov ľutujú — sami na poľutovanie (ak ich vôbec možno ľutovať) — hodnosťami a purpúrom pohľadajú, sami súc polonahí. Ó podivná hlúposť a neuveriteľná zafatosť! Terajšími mukami pohľadajú a boja sa akýchsi neistých, budúcich. Ľakajú sa smrti po smrti, ale tu umrieť sa neboja. Klamnou nádejou premáhajú strach a lichotia si výhľadom na nový (posmrtný) život.

9

Tou mierou, akou bujnie zlo, keď so dňa na deň vzrastá mravná skazenosť, rozmáhajú sa po celom svete aj tie ohavné miesta bezbožných „náboženských“ schôdzok. Z koreňa treba vyrvať a vyobcovať túto prekliatu sektu! Poznávajú sa vzájomne tajnými znakmi a odznakmi⁴⁹), a milujú sa vari ešte prv než sa poznali. Všeobecne pestujú medzi sebou akýsi kult smysel-

nej rozkoše. Nazývajú sa navzájom bratmi a sestrami, aby sa tak skrz toto posvätné meno stalo aj to najobyčajnejšie smilstvo — krvosmilstvom. Tak sa ich naničhodná a šialená povera preslavuje zločinmi. Keby za tým nestála skutočnosť, všetečná povest by o nich nerozširovala také hrôzostrašné zprávy, že sa to človek hanbí aj povedať. Počúvam, že majú posvätenú hlavu najohavnejšieho zvieraťa — somára, a tú si uctieávajú vo svojom nejakom presvedčení⁵⁰). Ozaj hodný a primeraný kult takým mravom! Iní o nich povrávajú, že sa klaňajú pohlavným údom svojho predstaveného a kňaza⁵¹), chcúc takto vzdať úctu prírodnej plodivej sile otcovstva. Nevieť, či toto podozrenie nie je falošné, ale v každom prípade zodpovedá oným tajným nočným obradom. A kto ešte aj to vymýšľa o nich, že majú za predmet kultu človeka, trestaného smrťou pre zločin, a smrtiaci drevený kríž, ten veru stavia týmto zatrateným zločincom celkom primera-

né oltáre — že toľiž ctia to, čo si zasluhujú.

Podobne známa a hrôzostrašná je povest o zasväcovaní nových členov. Zasvätenecovi sa predloží dieťa, posypané múkou, aby v nepozornosti nezbadal klam. Zasvätenec, vidiac na povrchu iba múku, je zvedený k úderom, o ktorých myslí, že sú neškodné, a tak voslep a nevedomky zabije nemluvňa. Tu oni — ó hrôza! — dychtivo lížu krv decka a opreteky chvátajú jeho údy. Touto obetou utužujú vzájomnosť, a spoločná vedomá účasť na zločine je zároveň záväzkom i zárukou vzájomného mlčania. Takéto obety sú strašnejšie než všetky svätokrádeže⁵²).

A o obetnej hodovačke⁵³) — to je známa vec. Všade sa o tom vraví. Svedčí o tom aj reč nášho Cyrřana⁵⁴). Vo sviatočný deň sa sídu na hostinu — so všetkými dietkami, sestrami, matkami, slovom, bez rozdielu pohlavia a veku. Keď sa po dobrom naložení už hodne rozjarili a opilstvom sa rozpálil žiar smyselnej túžby,

začnú kúskom jedla dráždiť psa, priviazaného o svietnik. Pes sa hádže a skáče za kúskom, až žinkou, ktorou je priviazaný, schválne vyvráti a zahasí zradné svetlo. Tu pod nehanblivým závojom tmy páchajú sa nevýslovné hanebnosti každého druhu. A hoci sa všetci ani nepoškvrnia skutkom, súhlasom predsa všetci: lebo všetci bez rozdielu si želajú a schvaľujú, čokoľvek sa prihodí skutkom medzi jednotlivcami.

10

Mnohé veci náročky nespomínam. Už toho je viac než dosť, čo som spomenul. Ak je z toho všetko, alebo aspoň väčšia časť pravdou, už to dostatočne svedčí o zvrhlosti tohto ohavného náboženstva. Prečože sa tak usilovne starajú — nech si už ctia čokoľvek — všetko tak dôkladne ukryť a utajiť? Veď predsa každá dobrá vec rada ide na verejnosť a len zločiny sa taja! Prečože nemajú nijakých oltárov, chrámov, ani sôch bohov, o ktorých by sa

vedelo?⁶⁶) Prečo nikdy nehovoria verejne, nikdy nekonajú otvorené a slobodné shromaždenia? Či nie preto, že to, čo vyznávajú, je alebo trestné, alebo hanebné?

Odkiaľže teda pochádza, kde je a čo je to za boh: jeden, samotný, opustený, ktorého nepozná nijaký slobodný národ, nijaké kráľovstvo, ani sama rímska náchylnosť na povery? Jediný, aj to mizerný národ židovský uctieval tiež iba jedného boha, ale predsa verejne, vo svätyniach, na oltároch, obetami a obradmi. Lenže ten boh nemá beztak nijakej sily ani moci, takže sa stal spolu aj so svojím národom zajatcom rímskych božstiev⁶⁶). No a kresťania — akéže to obľudné netvory vymýšľajú? Že ten ich boh, ktorého nemôžu ani ukázať, ani vidieť, vraj bedlivo skúma všetky ľudské mravy a skutky, slová, ba dokonca i skryté myšlienky? Že je raz tu, raz tam, ba všade prítomný? Predstavujú si ho, že obťažuje, že je nespokojný, ba až všetečne dotieravý a zvedavý, lebo stojí predsa pri každom čine a je po všetkých

miestach roztratený. Veď nemôže ani jednotlivcom poslúžiť, keď je na všetky strany zaujatý, ani všetkým nemôže postačiť, keď sa s každým jednotlivcom zapodieva.

11

Čo viac: kresťania sa vyhrážajú celému obvodu, ba celému svetu i s hviezdami, že zahynie ohňom a stroja mu záhubu. Ako čo by sa mal zrútiť večný poriadok prírody, postavený na božích zákonoch, alebo by sa mala prepadnúť celá tá obrovská stavba rozpadom všetkých prvkov a rozkladom celého nebeského väziva, ktorým sa udržiava a je pospínaná. A ani s tou šialenou myšlienkou sa nevedia uspokojiť, ale vymýšľajú a snujú babské bájky, že po smrti povstanú z prachu a popola k novému životu. A s neslýchanou dôverou vzajomne veria týmto svojim lžiam. Nazdal by si sa, že už vskutku druhý raz žijú. Obojstranné zlo a dvojnásobné šialenstvo: nebu a hviezdám, ktoré pri smrti tak za-

nechávame, ako sme ich našli, predpovedať záhubu, a sebe — mŕtvym, ktorí sa tak pomíňame, ako sa rodíme — sľubovať už po zániku večný život! A preto aj zatracujú pohrebné hranice a zavrhujú spaľovanie mŕtvol. Ani čo by sa každé telo — hoci sa ho ani oheň nedotkne — behom rokov a vekov nepremenilo na zem. Ako čo by to nebolo všetko jedno, či ho roztrhajú divé zvery, či more pohltí, či zem zakryje, alebo strávi plameň. Veď pre tie mŕtvoly je každý spôsob pochovania rovnako bolestný, ak ešte niečo cítia; ak však nič necítia, oheň je liekom, lebo ich najrýchlejšie strávi. Týmto falošným náhľadom zavedení, sľubujú sebe — ako dobrým — blažený a večný život po smrti; ostatným — ako nespravodlivým — večný trest. Veľa by sa o tom dalo hovoriť, keby nebolo treba skončiť reč. Na to, že sami sú nespravodliví, už som poukázal, teda nemienim tomu venovať ďalšiu námahu. A keby som ich aj pokladal za spravodlivých, viem: tak vina ako nevina pripisuje

sa podľa najrozšírenejšieho náhľadu osudu. To je napokon aj váš náhľad, lebo vy všetky skutky tak pripisujete bohu, ako iní osudu. Tvrdíte, že k vášmu náboženstvu nevedie ľudí ich slobodná vôľa, ale vyvolenie božie. Vymýšľate si teda nespravodlivého sudcu, lebo tresce za to, čo ľudia spravili osudove, nie dobrovoľne.

Predsa by som chcel vedieť, či sa vstane zmŕtvych aj s telom, alebo bez tela. Ak s telom, teda s akým? S pôvodným, alebo s novým? Bez tela? — Nakoľko viem, to by nebola ani myseľ, ani duša, ani život. S pôvodným telom? — To sa už predtým rozpadlo! S iným telom? — Teda sa zrodí nový človek a neobnoví sa pôvodný.

A napokon, prešlo už toľko času, uplynuly nespočetné storočia: keby sa bol čo len jediný človek vrátil z podsvetia — aspoň tak ako Protesilaos⁵⁷), čo len na niekoľko hodín, aby sme sa mohli s ním stretnúť, a tak mali aspoň nejaký podklad pre svoju vieru! Takto sú to všetko len výmysly chorobnej obrazotvornosti a nejap-

né útechy falošných básnikov, vylúdené básnické okrasy. No, vy ste si ich v prostej ľahkovernosti nedôstojne popremietali na svojho boha.

12

Ani trochu sa neviete z prítomnosti poučiť: ako vás klamú nesplnené túžby a zmarené nádeje. Úbožiaci! Z toho, čo vám tento život prináša, usudzujte na to, čo vás čaká po smrti! Hľa väčšina z vás, a ako vravíte, tá lepšia — trie biedu, mrzne, otročí a hladuje. A boh to trpí, ako čo by to nevidel. Nechce, alebo nevládze svojim pomôcť. Je teda buď bezmocný, alebo nespravodlivý.

Snívaš o posmrtnej nesmrteľnosti. A tu, keď číha nebezpečenstvo, keď ťa páli horúčka, keď bolesť morí, necítiš svoje bezmocné položenie? Ešte neuznáš svoju pomínutelnosť? Úbožiak, proti vôli si usvedčený z úbohej krehkosti a ešte si ju nepriznáš?

No nechám to, čo máme všetci spoločné.

Ale hľa! Proti vám sa stroja úklady, výroky smrti, mučiarne a kríže — už nie na klaňanie, ale na odvisnutie; na vás je ten oheň, ktorý predpovedáte a sa ho bojíte⁵⁸⁾. Kdeže je ten boh, ktorý vstávajúcim z mŕtvych môže pomôcť, ale živým nemôže? Či Rimania neovládajú svet, nevykorisťujú celý svet, nepanujú i nad vami — bez vášho boha? A vy zatiaľ plní strasti a úzkosti zdržiavate sa všetkých počestných rozkoší: nechodíte na divadlá, nezúčastňujete sa na parádnych sprievodoch⁵⁹⁾; verejné hostiny sa odbavujú bez vás⁶⁰⁾. Hrozíte sa zápasov⁶¹⁾, usporiadaných na počesť bohov, a jedál i nápojov⁶²⁾, z ktorých bolo obetované bohom. Tak sa obávate bohov, ktorých popierate. Nevenčíte si hlavy kvetmi⁶³⁾, nezošľachťujete telo voňavkami. Odkladáte si voňavé masti na pohreb, ale vence na hroby dávať zakazujete. Bledí, vyziabli, ozaj hodní poľutovania — ale našich bohov! Nešťastníci! Ani po smrti nevstanete, ani pred smrťou nežijete!

Preto, ak máte trochu rozumu, alebo aspoň skromnosti, prestaňte prekutávať priestory neba, osudy a taje sveta. Stačí dívať sa pod nohy — najmä ľuďom neučeným, hlúpym, vidieckym. Komu nebolo dané znať občiansku múdrosť, tým skôr sa mu odoprie mudrovať o božských pravdách.

13

Ale ak máte chuť filozofovať, nech každý z vás, kto sa cíti schopným, nasleduje — ak vládze — Sokrata, kráľa múdrosti. Známa je jeho odpoveď, koľko ráz sa ho spýtovali na nebeské veci: „Čo je nad nami, nie je pre nás!“⁶⁴⁾ Zaslúžene teda dostal od veštiarne uznanie svojej jedinečnej múdrosti⁶⁵⁾. A sám si toho bol vedomý, čo vyriekla veštiareň. Preto bol najprednejším zo všetkých filozofov. Nie že by bol všetko vedel, ale preto, lebo vyznal, že nič nevie. Toto priznanie nevedomosti je vrcholom múdrosti. Z tohto prameňa vyplynula Arkesilova⁶⁶⁾, filozofia a

hodne neskoršie u Karneada a u viacerých Akademikov filozofia sústavného pochybovania o najzákladnejších otázkach. To je smer, ktorého sa môžu i neučení bez rizika pridržať, i učení zalesknúť sa slávou,

A či váhanie Simonida Melika⁶⁷⁾ si nezasluhuje od všetkých obdiv i nasledovanie? Keď sa ho tyran Hieron spýtal, čo súdi o podstate a vlastnostiach bohov, vyžiadal si napred jeden deň na rozmýšľanie. Druhý deň, napomenutý, predĺžil lehotu na dva dni, potom na ďalšie dva. Nakoniec, keď sa tyran spýtoval na príčinu toľkého preťahovania, odvetil, že čím dlhšie skúma tú pravdu, tým sa mu stáva nejasnejšou.

Aj ja som tej mienky: čo je pochybné, máme nechať, ako je. Nevynášať ľahkomyselne pevné výroky o tom, o čom toľko veľkých mysliteľov bezúspešne premýšľalo. Ináč povstanú alebo babské povere, alebo sa podkope náboženská úcta.“

Tak hovoril Cecilius: Keď prúdom vyliatej výrečnosti uľahčil svojmu nadutému rozhorleniu, s pohľadným úškrnom dodal: „I čo si na to trúfa odpovedať Oktávius, člen Plautovho cechu⁶⁸⁾, prvý medzi krupármí a posledný medzi filozofmi?“ — Ja mu na to: ⁶⁹⁾ „Nerob si z neho posmech. Nie je dôstojné jasať nad víťazstvom krasoreči prv, než sa aj druhá stránka dôkladne vyjadrí. Tobôž, keď vaša dišputa má sa opierať o pravdu, nie o chválu. Vskutku, veľmi sa mi páčila tvoja duchauplná a kvetnatá reč. Ale čo ma väčšmi mrzí, je nielen prípad nášho sporu, ale vôbec riziko, vyplývajúce z každej dišputy: totiž, že prečasto aj najjasnejšia pravda javí sa v zmenenom svetle podľa schopností dišputujúcich a podľa stupňa ich výrečnosti⁷⁰⁾. Je veľmi známe, čo sa stáva ľahkomyselnosťou poslucháčov: že vplyvom lichotivých slov tratia zpred očí vec samú a bez výberu prisviedčajú všetkému,

čo sa vraví. Nerozlišujú pravdu od nepravdy. Nevedia, že i v neuveriteľnom môže byť pravda, ako zas aj v pravdepodobnom lož. A preto, čím viac tvrdení prijímú, tým častejšie ich skúsenejší usvedčia z bludu. A keď sa takto neprestajne vo svojej ľahkovernosti klamú, miesto toho, aby hľadali príčinu omylu vo vlastnom úsudku, začnú sa ponosovať na pravdu, že je neistá. Radšej všetko zavrhnú a zrieknu sa každého pevného presvedčenia, než aby sa pokúsili o riešenie klamlivých súdov.

Preto sa musíme chrániť podobnej zaujatosti oproti akémukoľvek tvrdeniu, aby sme neboli ako mnohí ľudia, ktorí sa vo svojej prostote dajú strhnúť k nenávisti a opovrhovaniu inými. Ak sú neobozretní a ľahkoverní, oklamú ich tí, ktorých pokladali za statočných. Hneď — nie menej falošne súdiac — upodozrievajú všetkých a nedôverujú ani tým, ktorých mohli spokojne pokladať za celkom statočných. My budme teda obozretní, keďže každá vec má dve stránky. A zväčša s jednej strany

je pravda temná, kým s druhej strany môže byť mimoriadne duchaplná, že načechranosťou slov budí dojem nepodvráteneho dôkazu. Preto zvážme čo najdôkladnejšie bod za bodom, aby sme mohli aj duchaplné vývody pochopiť, aj to, čo je správne, vybrať, uznať a prijať.“

15

Na to rečie Cecilius: „Opúšťaš stanovisko spravodlivého sudcu. To je predsa krikľavá nespravodlivosť, keď nás prerušuješ takými závažnými úvahami a tým oslabuješ silu mojich tvrdení. Oktávius má predsa možnosť všetky body vcelku neskreslené podvrátiť.“

Ja vravím: „Ak sa nemýlim, slová, ktoré mi zazlievaš, povedal som v našom spoločnom záujme, aby sme svoj výrok vyniesli po zrelej úvahe, nie strhnutí rečníckym prívalom, ale podľa skutkovej podstaty samej veci. Ale neodvádzajme ďalej pozornosť — keď sa na to beztak ponosuješ — a vypočujme si v úplnej tichosti

nášho Januária⁷¹⁾, ktorý už netrpezlivo čaká.“

16

Tu začal hovoriť Oktávius.

„Pravdaže, budem hovoriť podľa najlepších síl a schopností, a ty mi tiež musíš pomôcť, aby sme mohli tento nános najprikrejších obvinení smyť prúdom pravdivých slov. Hneď na počiatku nemôžem zatajiť, že vývody nášho milého Natalisa⁷²⁾ boli také bludné, nestále, klzké a vratké, že sme naozaj v rozpakoch, či je tvoja učenosť zakalená úskočnosťou, alebo sa len omylom zakolísala. Raz sa priznáva k viere v bohov, raz zasa krúti a pochybuje, či jestvujú. Keby sa moja odpoveď mala opierať o tieto nestále tvrdenia, bol by zmätok ešte väčší. Ale nechcem predpokladať úskočnosť u svojho priateľa Natalisa. Neverím v niečo podobné. Jeho priamej povahe sa prieči úskočná sofistika. Čo teda? Mnohý človek, čo nepozná pravú

cestu, ostáva bezradne stáť na rázcestí práve preto, že nevie cestu; neopováži sa ani jednu z nich zvoliť, a nemôže ani všetky razom uznať za správne⁷³⁾. Tak sa klátia neisté náhľady človeka, ktorý nemá pevného základu pravdy, podľa toho, aká nespoľahlivá domnienka je práve v móde. Preto nie div, keď sa Cecílius tu a tam zmieta v pochybnostiach, protirečí si a vajatá. Aby sa to viac neopakovalo, vyvrátim všetky jeho rozmanité tvrdenia jedinou nezvratnou a osvedčenou pravdou. A tak sa nebude môcť ani v ostatných otázkach klátiť a pochybovať.

Môj priateľ ostro vyjadril svoj odpor, pohoršenie, hnev a bôľ nad tým, že nevzdelaní, biedni a neskúsení ľudia sa opovážujú uvažovať o nebeských veciach. Nech teda vie, že všetci ľudia — bez rozdielu veku, pohlavia a hodnosti — prišli na svet obdarení rozumom a povedomím, a že sú schopní používať ich. Múdrost nie je darom šťastlivej náhody, ale vlohou, danou človeku od prírody⁷⁴⁾. Ba čo viac,

filozofi a iní vynálezci a vedci, ktorí sa zapísali do dejín, boli pôvodne plebejci, neučení a polonahí, a až náporom ducha si vydobyli slávne meno. Takto kým boháči, zahrúžení do svojich majetkov, sa zvyčajne viac venovali svojmu zlatu ako nebu, naši chudobní súverci aj múdrost vymysleli, aj druhým ju sprostredkovali a vyučili ich v nej. Z toho je zjavné, že nadenie sa nekupuje za peniaze, ani sa nezískava štúdiom, ale je danosťou stvoreného ducha. Netreba sa teda vôbec rozčuľovať alebo zazlievať, keď akýkoľvek jednoduchý človek skúma božské veci a vyjadrí o nich svoj náhľad. Veď tu nezáleží na postavení hovoriaceho, ale na pravdivosti toho, čo tvrdí⁷⁵⁾. Ba dokonca čím jednoduchší je výraz, tým jasnejší je smysel, pretože ho neskresľuje nádhera ľubozvučných slov, ale prosto spočíva na pravde.

17

Nemám nič proti tomu, keď sa Cecílius usiloval dokázať hlavne to, že človek má

predovšetkým poznať seba, má si napred zdôvodniť, čo je, odkiaľ je a prečo je: či je slúčeninou prvkov, či duchaplným shlukom atomov, alebo skôr dielom Boha, majúcim od neho telo i dušu. Ale práve toto nemôžeme dôkladne vyskúmať, ak prv nevníkame do záhad vesmíru. Lebo obidve tieto otázky tak nerozlučne súvisia, tak sú vzájomne srastené a zrefazené, že nemožno poznať podstatu človeka bez dôkladného preskúmania podstaty Božej — podobne ako nemôžeš úspešne zastávať svoj úrad, ak nie si vopred oboznámený so štruktúrou tohto celosvet. (rímskeho) štátu. Veď práve tým sa odlišujeme od divých zvierat, že ony sú schýlené napred a obrátené k zemi, a tak priamo predurčené iba na hľadanie potravy, kým zas nám, stvoreným so vzpriamenou postavou a tvárou, obrátenou nahor, je dané dívať sa na nebo. A keďže máme reč a rozum, môžeme Boha poznať, milovať a nasledovať. Preto nemôžeme, ani nesmieme nevšímať si jasnú nebeskú nádheru, ktorá sa tak núka našim

očiam a nášmu srdcu. Bolo by to čosi ako najťažšia svätokrádež hľadať na zemi to, čo máš nájsť vo výšinách. Tým viac mi pripadajú ako bez rozumu, smyslu, ba priam bez očí tí, čo veria, že túto umeleckú svetovú stavbu⁷⁶⁾ nestvoril božský rozum, ale že povstala náhodilým a bezplánovitým shlukom akýchsi častíc do gule. Pozdvihni len svoj zrak k nebu a pozri na všetko zôkol-vôkol nás: čože môže byť zjavnejšie, nepopierateľnejšie a zrejmejšie než to, že jestvuje akási bytosť, obdarená najdokonalejším rozumom, ktorá celú prírodu oživuje, ňou hýbe, ju udržiava a spravuje? Pozri na nebo: do akej šírky sa rozprestiera, ako závratne sa točí, ako sa v noci trblieta hviezdami a vo dne je ožiarené jasom slnka⁷⁷⁾; hneď poznáš, aká zázračná, božská rovnováha najvyššieho Správcu ním vládne. Všimni si napríklad rok: ako sa tvorí obehmi slnka; všimni si mesiac, ako ho luna ohraničuje svojím vzrastom, splnom a úbytkom. Čo mám povedať o stálom a opätovnom strie-

daní tmy a svetla, aby sme mali zamieňať vo príležitosť na prácu aj odpočinok? Musíme ponechať hviezdárom dôkladnejšiu úvahu o hviezdach, ako vyznačujú plavcom cesty, ako určujú čas orby a žatvy. Všetko to sú veci, z ktorých každá potrebovala najvyššieho Tvorcu a najdokonalejší Rozum na svoj vznik, vývoj a usporiadanie, a ktoré sa ani nedajú precítiť, prezrieť a úplne pochopiť bez najvyššieho a najmúdrejšieho Umelca. Ročné obdobia a sezóny nasledujú za sebou v pevnom poriadku: či tým nesvedčia o svojom Tvorcovi a Zakladateľovi?... Jar so svojimi kvetmi rovnako ako jeseň so zrelými, sladkými plodmi, a napokon zima s potrebnými olivami ⁷⁶⁾). Tento poriadok by sa ľahko narušil, keby ním nevládol všemohúci Rozum. O každej starostlivosti to svedčí, keď sa do roku vsúva mierne podnebie jari a jesene, aby všetko neskraľlo neprestajnou zimou, ani večná letná horúčava všetko nevysušila. Takto však všetky obdobia si kolotajú rok čo rok ne-

badane a neškodne po svojich koľajách. Pozri na more! Pobrežie ho udržiava v zákonitých hraniciach. Pozoruj rozmanité druhy stromov, ako všetky dostávajú obživu z lona zeme. Zahľad sa na Oceán, ako sa vlní striedavým prílivom a odlivom. Hľad na pramene, ako sa rinú z nevysychajúcich žíl. Podívaj sa na rieky: tá sa valia neprestajným tokom.

A čo povedať o účelne rozsadených končiaroch vrchov, vlniacich sa vrškoch a doširoka rozprestrených poliach? Čo povedať o rozmanitých ústrojoch sebaobrany u živočíchov? Jedny sú ozbrojené rohmi, iné sa chránia plotom zubov, tamtie sú podkuté kopytami, opatrené žihadlami, tieto sú nedostihnuteľné na bystrých nohách, alebo na vzletných krídlach.

Nadovšetko však krása našej vlastnej postavy svedčí o Bohu-Tvorcovi a Umelcovi: vzpriamená chôdza, hrdo povznesená tvár, oči umiestené na najvyššom bode ako by na stráži, a všetky ostatné smysly, skryté v hlave sťa v nejakej bašte.

Ďaleko by nás viedlo vypočítavať všetky jednotlivosti. Niet údu na ľudskom tele, ktorý by nemal úlohu, alebo nebol aspoň na okrasu. A čo je ešte zvláštnejšie: všetci máme ten istý telesný tvar, a predsa každý osobitné, svojské črty. Tak sa všetci navzájom podobáme, no v skutočnosti je každý jednotlivec rozdielny.

Aké je ďalej tajomstvo nášho vzniku? Či pud plodenia nie je daný od Boha, podobne ako zjav, že matkine prsia sa pri dozrievaní plodu naplňajú mliekom a že nežné stvoreniatko dužie, požívajúc v hojnosti mliečny mok?

Boh sa však stará nielen o celok, ale aj o časti. Británia má nedostatok slnka; náhradou za to omýva ju vlažné more. Egyptskú suchotu mierni rieka Níl. Eufrat nahrádza Mezopotámii zúrodňujúce dažde. O rieke Indus vravia, že donáša semená a zavodňuje celý Východ.

Keď vkročíš do niektorého domu a nájdeš tam všetko vkusne usporiadané a okrášlené, zaiste z toho usúdiš, že ho spravuje pán oveľa výbornejší než všetky tie krásne veci v ňom. Tak je to aj s domom tohto sveta. Keď všade — na nebi i na zemi — pobadáš účelnosť, poriadok a zákonitosť, ver, že jestvuje Pán a Otec vesmíru, krajší než tie hviezdy i celý svet dovedna.

O Prozreteľnosti teda niet pochyby. Ale azda uznáš za potrebné skúmať, či nebeskú ríšu spravuje jedna moc, alebo vôľa viacerých bytostí. To však nie je ťažko objasniť. Stačí pozorovať pozemské kráľovstvá, ktoré majú rozhodne svoj pravzor v nebeskom. Kedyže sa kráľovské spoluvlády započaly s dôverou a skončily sa bez prelievania krvi? Nespomínam Peržanov, ktorí pririekli kráľovské prvenstvo podľa erdzania koní⁷⁹⁾, ani tébskych bratov, lebo je to zastaralá bájka⁸⁰⁾. Všeobecne je známe podanie o blížencoch, týkajúce sa vlád nad pastiermi a budú⁸¹⁾. Vojny

medzi zaťom a tesťom⁸²⁾) zaliali krvou celý svet a v blahobyte tak rozľahlej ríše sa dvaja nevedeli zmestiť.

Pozoruj ďalej: včely majú jednu kráľovnú, čriedy jedného pastiera, ťažné zvieratá jedného pohoniča. A ty by si mohol veriť, že najvyššia moc na nebi je rozdelená a vládá onej opravdivej Božej Velebnosti rozštiepená?⁸³⁾

To je taktiež jasná vec, že Boh, Otec všetkých, nemá ani počiatku, ani konca. On dáva všetkým život a sebe večnosť, On, ktorý pred týmto svetom bol sebe samému svetom, ktorý j e d n ý m slovom ovláda všetko, čo jestvuje, všetko spravuje rozumom a zdokonaľuje svojou mocou. Jeho nemožno vidieť: prijasný je pre oko. Nemožno ho nahmatať: príjemný je pre hmat. Nemožno ho zmerať, lebo presahuje naše smysly, je nekonečný, nezmerný; len jemu samému je známa jeho veľkosť. Naše srdce je priúzké, aby ho pochopilo. Preto len tak ho dôstojne oceníme, keď ho nazveme Neoceniteľným. Poviem, čo myslím:

kto sa nazdáva, že pozná veľkosť Božiu, zmenšuje ju. Kto ju nechce umenšiť, nepozná ju.

Ani meno Bohu nehľadaj. BOH je jeho meno. Viac mien nám načím, keď treba množstvo roztriediť na jednotlivosti pomocou primeraných názvov. Bohu, ktorý je len jeden, plne zodpovedá len jeden názov: BOH. Lebo ak ho nazvem Otcom, predstavíš si telesného; ak Kráľom, nazdáš sa, že je pozemský; ak Pánom, nebodaj by si rozumel smrteľníka. Vynechaj menné prídavky a uvidíš ho v plnom jase.

A vôbec, či sa v tom všetci neshodujú? Počúvam jednoduchých ľudí. Keď vystierajú ruky k nebu, nič iné nepovedia, ako „Bože!“, alebo: „Boh je veľký“, „Veru, Bože“, alebo: „Daj, Bože!“ Je to reč detí prírody, či modlitba veriaceho kresťana?⁸⁴⁾ A tí, čo Jupitera uznávajú za najvyššieho pána, mýlia sa len v mene, ale vierou v j e d n u moc božiu sa shodujú s nami.

Počúvam básnikov⁸⁵). Tí tiež chvália „jedného otca bohov a ľudí“ vraviac, že „povaha smrteľníka závisí od dňa narodenia, ktorý mu vyznačil otec všetkých“. A Maro z Mantuy nehovorí o tom ešte otvorenejšie, rozhodnejšie a pravdivejšie? „Na počiatku tvorivý duch oživuje znútra nebo i zem“ — a ostatné časti sveta — „a vliaty rozum nimi hýbe: odtiaľ pochádza rod ľudí a zvierat“⁸⁶) a všetky ostatné živočíchy. A na inom mieste menuje tento rozum a toho ducha Bohom. Hľa, jeho slová:

„... . preniká Boh všetky
končiny zemské aj mora pláň, ako hĺbky
nebeské.
Odtiaľ sú ľudia, ztade statky a dažďe a
ohne“⁸⁷).

Či my ináč Boha nazývame, ako Myslou, Rozumom a Duchom?

Prebehňime, prosím náuku filozofov⁸⁸). Objavíš, že i keď sa vo výrazoch líšia, vec-

ne sa predsa v tomto jednom náhľade shodujú. Vynechám oných zemitých, ktorí si za svoje výpovede zaslúžili prívlastok Mudrcov⁹¹). Prvý zo všetkých nech je Tales Milétsky, lebo on prvý uvažoval o nebeských telesách. Tento Miléťan, Tales, vyhlásil vodu za pralátku všetkých vecí, Boha však nazval Rozumom, ktorý z vody utvoril všetko. [Prihlboká i privznešená je táto myšlienka o vode a o duchu, než aby mohla pochádzať od človeka. To zjavil Boh⁸⁹)]. Vidíš, ako náhľad otca filozofie je v úplnom súhlase s nami. Neskoršie Anaximenes⁹⁰) a po ňom Diogenes z Apolónie⁹⁰) vyhlasujú za Boha vzduch — nekonečný a nesmierny. Títo sa tiež shodujú v náhľade na vlastnosti božie. U Anaxagora⁹²) Bohom sa nazýva nekonečný Rozum, ktorý všetko hýbe a usporaduje. U Pytagora⁹³) Boh je duch, prechádzajúci a prenikajúci celou prírodou, od ktorého dostali život aj všetky živé bytosti. Xenofanes⁹⁴), ako je známe, vyhlasuje za boha nekonečný vesmír, obdarený rozumom. Antiste-

nes⁹⁵) zas tvrdí, že je veľa miestnych bohov (ľudových), ale len jeden hlavný Boh celej prírody. Seusippos⁹⁶) uznáva za boha životnú silu prírody, ktorá všetko spravuje.

A čo Demokritos⁹⁷) Hoci je prvým hlásateľom náuky o atomoch, či nehovorí často o prírodnej sile, tvoriacej pojmy, a o rozume ako o božstve? To isté tvrdí Stratón⁹⁸) o sile prírody. Aj známy Epikuros⁹⁹), ktorý si predstavuje bohov ako nečinných, alebo nejestvujúcich, stavia nad všetko zákon prírody. Aristoteles¹⁰⁰) sa kolíše v náhľadoch, ale predsa uznáva jednu božskú silu. Raz volá bohom ducha, raz svet, inde zas stavia boha nad svet. Teofrastus¹⁰¹) je tiež nestály. Raz pripisuje prvenstvo svetu, inokedy božskému rozumu. Heraklides¹⁰²) z Pontu privlastňuje tiež svetu božský rozum, hoci v rozličnom smysle. Zenón¹⁰³), Chrysippos a Kleantés — hoci sa v náhľadoch všelijako rozchádzajú — predsa všetci sú zajedno v učení o jednej Prozreteľnosti. Kleantés totiž nazýva bohom raz myseľ, raz ducha,

inokedy vzduch a najčastejšie rozum. Jeho učiteľ, Zenón, uvádza ako počiatok všetkého prirodzený a božský zákon, inokedy zas vzduch, alebo i rozum. Podľa neho bohyňa Junóna znamená vzduch, Jupiter alebo Neptún more, Vulkán oheň a ostatné ľuďom uctievané božstvá predstavujú rozličné iné prvky¹⁰⁴). Touto náukou vážne zasiahol bludnú ľudovú vieru v bohov a podvrátil ju. Takmer tú istú náuku podáva Chrysippos, keď za boha pokladá raz božskú silu, obdarenú rozumom, inokedy prírodu, alebo svet, ba aj nevyhnutný osud. Nasleduje Zenóna vo fyziologickom¹⁰⁵) výklade básní Hesiodových, Homérových a Orfeových. Aj Diogenes Babylonský má rád alegorické vysvetľovanie zrodenia Jupitera, vzniku Minervy a iných božstiev tohto druhu: že sú to len mená prírodných javov, nie božstvá. Ale Xenofón, žiak Sokratov hlása, že podoba pravého Boha sa nedá vidieť, preto ju netreba ani skúmať. Podľa stoika Aristona¹⁰⁶) sa vôbec nedá ani

pochopiť. Obidvaja teda cítili majestát Boží, keď sa vzdali možnosti ho poznať.

Platón¹⁰⁷⁾ už obšírnejšie rozpráva o Bohu; nielen o jeho činoch, ale aj o mienach. Jeho náuka by bola celkom nebeská, keby nebola na viacerých miestach spojitá s prvami ľudovej viery. V Timeovi Platón už volá Boha pravým menom: Otcom sveta, Stvoriteľom duše a Tvorcom všetkých nebeských i pozemských vecí. Pravdaže — ako hovorí v úvode — ťažko nájsť zodpovedný pojem pre jeho neuveriteľne veľkú moc, a keby si ho aj našiel, nemohol by si ho oznámiť iným. — To je takmer aj náš náhľad. My Boha poznáme a voláme ho Otcom. Ale nikdy o ňom verejne nehovoríme, iba ak sa nás (pred súdom) spytujú.

20

Predniesol som mienky skoro všetkých významnejších filozofov a ukázal som, že všetci učili o jednom Bohu, hoci pod rozmanitými menami. Takto máme vše-

obecný dojem, že buď dnešní kresťania sú filozofmi, alebo filozofi už vtedy boli kresťanmi.

Keď teda Prozreteľnosť vládne svetom a vôľa jedného Boha ho spravuje, nesmie nás nevedomý starovek strhnúť do svojich mylných predstáv. Starovek sa kochal v bájočkách, či skôr — bol nimi pomýlený. A tie podvracajú jeho vlastnú filozofiu, honosiaci sa nielen vynikajúcim umom, ale aj starobylosťou. Naši predkovia boli totiž tak náklonní veriť kdejakým luhaniám, že slepo uverili v rozličné nemožné výmysly, sľu by ony boli opravdivými zázrakmi. Tak napr. v potvornú Scillu¹⁰⁸⁾, ošklivú Chiméru¹⁰⁹⁾, Hydru¹¹⁰⁾, stále sa zotavujúcu zo smrteľných rán, Kentaurov — kone, srastené s jazdcami, a vôbec, čokoľvek povestí vybájila, všetko mileradi poľúvali. A čo potom babské rozprávky o tom, ako sa ľudia premieňali na vtáky, alebo na divé zvery a naopak, či dokonca na stromy a kvety¹¹¹⁾ Keby sa to bolo niekedy stalo, muselo by sa i dnes diať; ale

keďže sa to dnes nemôže stať, ani vtedy sa nestalo.

Podobným spôsobom blúznili naši predkovia aj o bohoch. Verili nerozvážne, ľahkoverne a s naivnou prostotou. V posvätnnej bázni ctili svojich kráľov, a keď pomreli, túžili ich vidieť na obrazoch a zvečniť ich pamiatku sochami. A čo pôvodne slúžilo na útechu, stalo sa predmetom kultu. Ešte predtým, ako sa obchodom otvoril svet a národy si vzájomne povymieňali svoje obrady a obyčaje, každý národ si uctieval svojho zakladateľa alebo hrdinského vojvodu, čnostnú kráľovnú, ktorá vynikla nad ostatné ženy, alebo vynálezcu nejakého užitočného nástroja, či umenia — ako občanov blahej pamäti. Tak sa i mŕtvym dostala odmena, i potomkom sa postavil vzor.

21

Čítaj diela dejepiscov, alebo spisy mudrcov, a dôjdeš k tomu istému náhľadu, čo ja. Euhemerus¹¹²) uvádza osoby, ktoré

pokladali za bohov pre ich hrdinstvo alebo zásluhy. Udáva deň ich narodenia, vlasť, hroby, a vypočítava podľa provincií: diktejského Jupitera, delfského Apolóna, faroskú Izidu a eleuzinskú Cereru. Prodikus hovorí, že cestovatelia, ktorí zo svojich potuliek svetom doniesli nejaké nové, užitočné plodiny a tak povzniesli blahobyť ľudu, boli prijatí medzi bohov. To isté učí aj filozof Perzeus. Uvádza objavené plodiny a dáva im meno ich objaviteľov. Odtiaľ pochádza i verš komédie: „Bez Libery a Céres zamrzne Venuša“¹¹³). Známy Macedónec Alexander Veľký opísal vo svojom významnom liste, poslanom matke, ako mu akýsi kňaz prezradil tajomstvo o ľudskom pôvode bohov zo strachu pred jeho mocou. V tom liste¹¹⁴) stavia Vulkána na čelo všetkých bohov, a na druhé miesto kladie rod Jupiterov. Saturna, praotca tohto pokolenia a vojvodu kmeňa, sponisňujú všetci starogrécki a rímski spisovatelia ako človeka. O tom svedčia Nepos a Cassius¹¹⁵)

vo svojich Dejinách. Aj Tallus a Diodorus hovoria o tom¹¹⁰⁾.

Tento Saturnus ušiel z Kréty pred zúri-
vým synom a utiahol sa do Itálie, kde ho
pohostinne prijal Janus. Ako vzdelaný
Grék, naučil týchto neumelých sedliackych
ľudkov užitočným veciam, napríklad písať,
raziť peniaze a zhotovovať nástroje. Svoju
skrýšu, kde bol bezpečne ukrytý, rozhodol
sa nazvať *L a t i u m*¹¹⁷⁾. Založil aj mesto,
ktoré nazval svojím menom „*Saturnia*“,
podobne ako Janus založil Janikulum¹¹⁸⁾,
a tak ich zanechali potomkom na pamiat-
ku. Bol teda iste človekom, lebo utekal,
skrýval sa a bol otcom človeka, ako bol
synom človeka. Synom zeme a neba na-
zvali ho len preto, lebo Itali nepoznali
jeho rodičov. Veď aj dnes povieme o
ľuďoch, ktorých nenazdajky uvidíme, že
„spadli s neba“ a ľudí nízkeho a nezná-
meho pôvodu voláme „synmi zeme“.

Saturnov syn Jupiter panoval na Kréte,
keď bol vypudil otca; tam zomrel, tam za-
nechal synov. Dodnes tam možno vidieť

Jupiterovu jaskyňu¹¹⁹⁾, ba ukazujú aj jeho
hrob. Tieto „svätyne“ dostatočne dokazu-
jú jeho ľudský pôvod.

Zbytočné je preberať každého boha jed-
notlive a vymenovať celý rad jeho potom-
stva. Veď smrteľnosť, dokázaná na praro-
dičoch, už samou dedičnosťou prechádzala
na ostatných. — Ak ich totiž len po smrti
bohmi nespravíte, ako Romulus sa stal
bohom po falošnej prísaha Prokulovej¹²⁰⁾,
Juba¹²¹⁾ na želanie Maurov, a podobne aj
ostatní králi boli po smrti zaradení medzi
bohov¹²²⁾, — nie však z viery v ich bož-
stvo, ale na počesť ich skončenej vlády.
Slovom, proti vôli sa im nanucuje tento
titul: radi by ostali ľuďmi, boja sa stať
bohmi, ešte aj v starobe sa zdráhajú¹²³⁾.

Teda bohovia nepovstali zo zomrelých
ľudí, lebo Boh nemôže zomrieť. Ani z na-
rodených, lebo všetko umiera, čo sa rodí.
Božské je však to, čo nemá ani počiatku,
ani konca.

Ináč, prečože sa už dnes nerodia boho-
via, ak sa niekedy rodili? Azda už Jupiter

ostarel, Junóne sa pominula plodnosť a Minerva ošedivela prv, než porodila! Vari skôr preto prestalo toto plodenie bohov, že dnes už nik podobným bájkam neuverí. Veď keby sa bohovia mohli množiť rodom a nemohli by zomrieť, pomaly by sme mali viac bohov ako všetkých ľudí dovedna, takže by sa už ani do neba nepomestili, ani ovzdušie by im nestačilo, ani zem by ich neuniesla.

Z toho všetkého jasne vysvitá, že tí domnelí bohovia boli vlastne ľudia: čítame o ich narodení a vieme o ich smrti...¹²⁴⁾

22

Pozoruj napokon samotné bohoslužby a mystériá. Nájdeš plač a náreky nad smutnou smrťou, osudným pádom a pohrebmi úbohých bohov. Izis oplakáva strateného syna, narieka a hľadá ho so svojím psohlavcom a s plešivými kňazmi. Úbohí Izidini „veriaci“ režu si prsia, napodobňujúc tak bolesť prenešťastnej matky. Keď

nájdu maličkého, Izis sa teší, kňazi výskajú a psolilavý nálezca sa chváli¹²⁵⁾. A neprestajne každý rok strácajú, čo našli a hľadajú, čo stratili. Či nie je smiešne oplakávať, čo uctievaš, alebo uctievať, čo oplakávaš? Toto bol vlastne kedysi egyptský kult; dnes je zavedený aj v Ríme. — Céres, plná hŕľu a úzkosti, okrutená hadom, hľadá s horiacimi fakľami svoju ukradnutú a zvedenú Liberu¹²⁶⁾. To sú tzv. eleuzinské mystériá.

Ako vyzerajú obrady na počesť Jupitera? Jeho kojnou je koza. Pažravému otcovi uchytia dieťa, aby ho nezjedol. Korybanti¹²⁷⁾ hrajú na cymbaloch, aby otec nepočul plač.

O Kybéliňých Dindymách sa hanbím hovoriť. Bohyňa Kybélé nemohla zväbiť na hriech svojho zálečníka. Bol na nešťastie pekný chlapec a ona bola už stará, zvädnutá a škaredá — ako matka veľa bohov. I vykastrovala ho, aby mala aj eunucha medzi bohmi. Pre túto bájku galli¹²⁷⁾ a polomuži uctievali Kybélú ska-

ličením svojho tela. To už nie je bohoslužba, ale mučiareň.

A čo postavy a podoby vašich bohov? Či nebudzujú smiech a hanbu? Vulkán, je chromý boh a kalika, Apolón aj vo vysokej starobe holobriadok, Eskulápius naproti tomu poriadne bradatý - hoci je synom večne mladého Apolóna. Neptún má zelenkasté oči, Minerva sivé, Junóna volské. Merkúr má okridlené nohy, Pan má na nich ratice, Saturnus ich má sputnané. Jánus má dve tváre — aby vari aj dozadu mohol kráčať. Diana vyzerá niekde ako poľovníčka, vysoko podkasaná. Ale efezská je celá pokrytá prsníkmi a bradovkami. Diana Trivia s troma hlavami a s množstvom rúk je priam príšera.

A čo sám váš Jupiter? Raz ho predstavujú bez brady, inokedy s bradou. Ako Jupiter-Homman má rohy, kapitolský drží v ruke blesky, latinský je zaliaty krvou, feretrijský má okolo hlavy veniec. Ale načo sa zapodievať toľkými Jupitermi? Toľko je Jupiterových oblúd, koľko mien.

— Erigone sa obesila na povraz, aby sa skvela medzi hviezdami ako „Panna“. Bližence Kastorovci striedavo umierajú a ožívajú. Eskulápius hynie úderom blesku, aby bol povýšený na boha. Herkules sa dá upáliť na vrchu Oeta, aby sa vyzul z človečstva.

23

Tieto bájky a prevrátenosti dedíme po neumelých predkoch. Ale čo je horšie: sami ich pestujeme vo svojich náukách a školách, najmä v dielach básnikov, ktoré svojím pôsobivým vplyvom iste najviac uškodily pravde. Preto Platón plným právom vylúčil zo svojho „štátu“, načrtnutého v *Dialogu*^{12a)} — Homéra, toho povestného oslavovaného a ovenčeného básnika. On to bol, čo najmä pri opise trójskej vojny zaplietol vašich bohov do ľudského diania, hoci len zo žartu. On ich spáril, on zranil Venušu, poviazal Marsa, poranil ho a porazil. On opisuje, ako Briareus zachránil Jupitera, aby ho ostatní bohovia ne-

zajali, aj to, ako Jupiter vylieva krvavé potoky slz nad svojím synom Sarpedonom, že sa mu nepodarilo vyrvať ho smrti. Opisuje, ako očarený Venušiným pásom objíma svoju manželku Junónu s väčšou vášňou, než to robieval so svojími súložnicami. Inde — ako Herkules vozí hnoj a Apolón pasie Admetov dobytok. Neptún vraj postavil Laomedontovi hradby, ale chudák murár nedostal nijakú mzdu za svoju prácu. Inde zas Vulkán kuje na nákové blesky pre Jupitera a zbrane pre Eneása — hoci nebo, hromy a blesky boli už dávno predtým, než sa Jupiter narodil na Kréte, a že plamene opravdivého blesku sa nepodarilo napodobniť ani Kyklopovi, ba ani sám Jupiter sa ich nemohol nebáť. — Čo mám povedať o Marsovi, pristihnutom pri cudzoložstve s Venušou, a o Jupiterovom chlapoložstve s Ganymédom, ktoré samo nebo požehnalo a posvätilo? Všetko to bolo vymyslené len preto, aby sa ľudským nerestiam zadovážilo akési oprávnenie. Také a podobné nesmysly a zvodné luha-

niny kazia dušu detí. Týmito bájkami otrávené, prežívajú mladosť až do zrelého veku, v tej viere — úbožiaci — zostarejú, kým pravda je toľ naporúdzi — ale iba pre tých, čo ju hľadajú.

Neumelý ľud sa klania a verejne uctieva posvätené obrazy týchto ľudí bezpochyby preto, lebo jeho presvedčenie je zavedené umeleckou krásou, je oslepený leskom zlata a omráčený skvostom striebra, belosťou slonoviny. Ktokoľvek by si však uvedomil, akými nástrojmi a pochodmi prešla každá socha, hanbil by sa uctievať hmotu, s ktorou sochár tak neúctivo zaobchádzal, kým z nej vykresal boha. Takého dreveného boha — kus neužitočného kláta, vytiahnutého niekde z hĺby — napred zavesia, potom štiepajú, krešú a hoblujú. Železný alebo strieborný boh pochádza často zo špinavých nádob — ako to vskutku spravil istý egyptský kráľ¹²⁹) — iba že je pretopený, skutý mlatmi a vypracovaný na nákovách. Kamenného boha otesávajú, ryjú dlátom a vyhladí ho špi-

navý pomocník. Ani ten, veru, necíti rany, ktoré dostal, keď ho robili, tým menej vie dačo o vašej úcte, keď sa mu klaniate. Povieš azda, že ten kameň, to drevo alebo striebro ešte nie je boh. Kedyže sa teda ním stane? Keď ho lejú, tešú, muštrujú — ešte nie je boh. Potom ho sletávajú olivom, skladajú, na podstavec dávajú — ešte stále nie je z neho boh. Ozdobia ho, posvätia a vzývajú: teraz už stáva sa bohom — keď si ho človek na to určil a zasvätil.

24

O koľko správnejšie súdia o vašich bohoch nemé zvieratá, vedené prirodzeným pudom. Myši, lastovičky, jastraby dobre vedia, že tí bohovia nič necítia. Zobú si na nich, sadajú na ne, a keby ste ich neodháňali, porobili by si hniezda v papuliach vašich bohov. Pavúky zasnávajú bohovi celú tvár a vešajú mu na hlavu svoje siete. Vy ich utierate, čistíte, oškrabujete — a bojíte sa toho, čo si sami zho-

tovujete a chránite. Lebo nikomu z vás nepríde na um, že Boha treba najprv poznať a len potom ctiť. Ľudia slepo nasledujú príklad a vôľu rodičov, radšej zotrvávajú v cudzom blude, než aby uverili sami sebe; nemajú ani poňatia o tom, čoho sa boja. V tom zlate a striebre je posvätená ziskubažnosť: bezobsažná podoba sôch dostala tým svoj význam; tak povstalo rímske modlárstvo.

Keď urobíš prehliadku ich obradov, koľko smiešnosti objavíš, koľko zjavov, hodných poľutovania! Jedni behajú nahé v treskúcej zime¹³⁰⁾, iní si vykračujú v plstených čiapkach, nosia staré helmy, bubnujú a vláčia bohov po žobraní z domu do domu¹³¹⁾ Niektoré chrámy slobodno len raz do roka navštíviť, iné vôbec nikdy¹³²⁾. Do niektorého nesmie vkročiť muž, a na mnohé bohoslužby je zakázaný prístup ženám¹³³⁾. Otrokom je pod ťažkým trestom zakázaná účasť na niektorých obetách¹³⁴⁾. Niektoré svätyne smie ovenčiť žena, majú-

ca jedného muža, iné žena, majúca viacerých mužov, a veľmi horlivo sa hľadá taká, čo sa môže preukázať viacerými cudzoložstvami¹³⁵). A či ten, čo svoju vlastnú krv obetuje bohom a zranením vlastného tela si ctí bohov¹³⁶), by nebol lepší bez náboženstva, ako takto bohabojný? Či neobráža boha, kto sa dá pozbaviť mužskosti na usmierenie bohov? Keď boh chce mať eunuchov, nech si ich stvorí a nedáva umele narobiť.

Kto by nevidel, že len choromyseľní a blázniví ľudia môžu upadnúť do takýchto prevráteností? Takto samy tieto masy blúdiacich si musia poskytovať vzájomnú ochranu. Masa bláznov je obhajobou spoločného bláznovstva.

25

Ale vraj práve táto povera podmienila rímske panstvo! Ona ho zveľadila a upevnila, keďže Rimania viac vynikajú pobožnosťou než zmužilosťou. Naozaj! Povestná

a vznešená rímska spravodlivosť začala sa slávne uplatňovať už pri samom vzniku kráľovstva. Či na počiatku ich dejín nespojil a nechránil ich zločin? Či nie strach pred ich ukrutnosťou rozšíril ich vplyv? Prvé shromaždenie ľudu bolo na mieste azylu¹³⁷). Sbehli sa naničhodníci, zločinci, krvosmilníci, vrahovia a zradcovia. Sám ich náčelník a vodca spáchal bratovraždu, aby v zločinnosti prevýšil svoj národ¹³⁸). To sú tie slávne počiatky onej nábožnej ríše!

Onedlho nasleduje ďalší hanebný zločin: títo ľudia ulúpili, znásilnili a zviedli cudzie dievčatá, už zasnúbené a oddané, ba mnohé ženy už z manželstva¹³⁹), a s ich rodičmi — teda so svojimi testami — vedú vojnu a tak prelievajú spríbuznenú krv. Či môže byť niečo bezbožnejšie, opovážlivejšie a podlejšie, než tento bezočivý zločin?

A susedov vyhánal z majetkov, plienil okolité mestá i so svätyňami a oltármi, zotročoval zajatcov, vzmáhal sa za cenu

zločinov na škodu iných — to je spoločná politika u Romula i u ostatných kráľov a neskorších vodcov. Tak všetko, čo Rímania majú, čo pestujú a čím vládnu, je ovocím bezočivej lúpeže. Všetky chrámy sú postavené z vojrovej koristi, teda z rozbúraných miest, olúpených bohov a po vraždách kňazov. Je posmech a urážka holdovať náboženstvu premožených, klaňať sa božstvám, vzatým po víťazstve do zajatia. Lebo klaňať sa ulúpenému znamená uznávať svätokrádež za svätú, nie božstvá. Na Rimanoch lipne teda toľko zločinných poškvrn, koľko triumfov; toľko boholúpeží, koľko cudzích trofejí. Nie sú preto Rímania tak veľkí, že boli nábožní, ale pre beztrestné svätokrádeže. Ani vo vojnách nemohli mať bohov na pomoci, veď proti nim sa chopili zbrane. Až porazených začali uctievať — keď ich boli vopred na zem povalili. Čo by tí bohovia pre Rimanov zmohli, keď pre vlastných boli bezmocní proti ich zbraniam?

Poznáme domácich rímskych bohov. Sú

to: Romulus, Picus, Tiberinus, Consus, Pilumnus a Volumnus. Cloacinu vynašiel a zasvätil Tatius. Pavora a Pallora Hostilius. Neskoršie neviem, kto zasvätil bohyňu Febris¹⁴⁰). To sú „doma odchované“ modly tohto mesta: samé choroby a neduhy. Pravda, aj Accu Larentiu a Flóru¹⁴¹) — tieto dve vykričané neviestky — načim započítať medzi neduživé rímske božstvá. Tieto božstvá teda rozšírili rímsku ríšu na úkor ostatných bohov, uctievaných u iných národov. Proti svojim „druhom“ neujaľ sa svojich ctiteľov ani trácky Mars, ani krétsky Jupiter, ani Junóna, či už argivská, samská alebo púnska, ani taurská Diana, ani bohyňa-Matka z Idy, ani egyptské — už nie božstvá, ale — obludy.

Azda bola u Rimanov väčšia čistota panien, alebo cudnejšia nábožnosť kňazov? Väčšinu (vestálskych) panien potrestali pre smilstvo¹⁴²); aj to len tie, ktoré sa príliš vyzývavo oddávaly mužom. Ostatné ušly pred trestom, nie síce pre poctivejšiu čistotu, ale len pre preffkanejšiu nečistotu.

A kdeže sa napácha viac smilstiev, kupliarstiev a cudzoložstiev, ako u kňazov medzi oltármi a chrámami? V kuticiach chrámových strážcov často väčšmi blčí nečistá vášeň, než v samých nevestíncoch. A predsa riadením Božím už dávno pred Rimanmi zakladali slávne ríše Asýri, Médi, Peržania, Gréci, aj Egyptania, hoci nemali ani pontifikov, ani arválov a sáliov¹⁴³), ani vestálok a augúrov, ani kúr, zavretých v klietkach, ktoré by chuťou či nech chuťou do žrania držaly opraty vysokej štátnej politiky.

26

Teraz priкроčím k tým povestným rímskym veštébám¹⁴⁴), ktoré sa podľa tvojho tvrdenia tak úzkostlivo zachovávaly, ktorých zanedbanie sa pomstilo a poslúchnutie donášalo šťastie. Ó pravdaže!

Clodius, Flamínius a Junius preto utratili svoje vojská, lebo neuznali za potrebné dočkať, kým sa nažerú hladné kury. Ale

čo Regulus¹⁴⁵)? Či nezachoval znamenie z letu vtákov, a jednako padol do zajatia? Mancinus¹⁴⁶) zachoval nábožný zvyk, no predsa sa dostal do jarma a vydali ho. Paulus mal tiež pažravé kury, ale i tak zahynul pri Kannách s väčšinou národa¹⁴⁷). Gajus Cézar pohrdol zlovestnými augúriami a auspíciami, podľa ktorých nemal sa preplaviť s loďstvom do Afriky pred zimnými hmlami. Preplavil sa — a tým ľahšie zvíťazil!¹⁴⁸)

Čo a koľko mám ďalej hovoriť o výrokoch veštiarní? Amphiarus predpovedal, čo sa má stať po jeho smrti, ale to nevedel, že ho žena zradí pre náhrdelník¹⁴⁹). Tiresias videl budúce veci, ale vôkol seba nevidel, lebo bol slepý¹⁵⁰). Výpovede pytického Apolóna o Pyrhovi¹⁵¹) vybásnil Ennius vtedy, keď Apolón už dávno prestal strúhať verše. Jeho obozretné a dvojznačné výpovede prestaly, len čo ľudia boli vzdelanejší a menej ľahkoverní. Demosténes sa ponosoval na Pytiu, že hovorí „Fi-

lipovou rečou“; vedel totiž o falšovaní výpovedí¹⁵²).

„Ale veštby a výpovede predsa často uhádly pravdu.“ — Hoci v toľkom počte klamstiev sa občasná shodnosť môže pripísať čírej náhode, jednako sa pousilujem hlbšie vyskúmať a lepšie objasniť hlavný prameň bludu a prevrátenosti, z ktorého vyplynula táto temnota.

Jestvujú nečistí a potulní duchovia, ktorých pozemské poškvrný a náruživosti strhly s výšky nebeského života. Títo duchovia, obťažení zlom a pohrúžení do bahna nerestí, stratili pôvodnú bezúhonnosť svojho bytia. Keďže sú sami skazení, neprestávajú kaziť iných, aby si uľavili vo svojom nešťastí. Sami sú zvrhlí, preto sa usilujú naočkovať zvrhlosť ľuďom. Sami sú zavrnutí Bohom, preto chcú aj ľudí odvrátiť od Boha zavádzaním falošných náboženstiev. Títo duchovia sú d é m o n i.

Píšu o nich básnici i filozofi. Aj Sokrates vie o nich, lebo sám — podľa pokynu a vôle prísediaceho démona — odkladal

svoju prácu, alebo sa do nej dával. Čarodejníci nielen poznajú démonov, ale pomocou nich aj vystráajú všetky svoje podivné kúsky. Na ich vnuknutie a ich vplyvom stvárajú také klamstvá, že i neskutočné veci sa dajú vidieť, a skutočné sa stanú neviditeľnými. Hostanes¹⁵³), prvý z mágov slovom i činom, hovorí o pravom Bohu s náležitou úctou, pozná aj anjelov, ako sluhov a poslov pravého Boha, ktorí mu vraj tak stoja k službám, že sa trású strachom pred samým pokynom a výrazom tvári Božej. On písal aj o démonoch ako o bytostiach, ktoré sa potulujú po svete a škodia človečenstvu. A čo Platón, ktorý poznanie Boha pokladal za takú ťažkú vec? Keď hovorí o anjeloch a démonoch, nevidí nijakej ťažkosti. Vo svojej „Hostine“ dokonca sa pokúša opísať aj prirodzenosť démonov. Predstavuje si ju ako podstatu, stojacu medzi smrteľným a nesmrteľným, to jest uprostred, medzi telom a duchom, utvorenú smiešaným pozemskej ľarchy a nebeskej ľahko-

sti. A ďalej učí, že z nej pochádza aj naša náklonnosť k smyselnej láske¹⁵⁴), ktorá preniká ľudské srdce, vzbudzuje hnutia, tvorí city a rozplameňuje oheň telesnej žiadostivosti.

27

Títo nečistí duchovia — démoni — ako o nich hovoria mágovia, filozofi a Platón, skrývajú sa pod posvätenými sochami a obrazmi¹⁵⁵) a vzbudzujú svojím pôsobením zdanie, ako by bolo v nich prítomné božstvo: Tu a tam nadchnú vešťa, zotrávajú v chrámoch, kde-tu oživia aj vlákna vnútorností, riadia let vtákov, usmerňujú lósy, vymýšľajú výroky veštiarní, zahalené mnohým klamom. Lebo sa aj mýlia, aj klamú: nepoznajú totiž čistú pravdu; a keď ju aj poznajú, nevyjavia ju, lebo by im samým slúžila na záhubu. Udúšajú v ľuďoch nebeský vzlet, odvracajú ich od pravého Boha ku vábidlám hmoty, kalia pokojný život, rušia spánok. Vkraďnú sa i

do ľudských tiel v podobe neduhov a zavŕňujú choroby; mátožia v mysliach, vykrúcajú údy¹⁵⁶), a tak všakovak nútia ľudí, aby ich uctievali. Budia dojem, ako by dymom z oltárov a obetami hoviadok nasýtení spôsobovali uzdravenia, keď popustia, čo boli sami poviazali.

Aj šialenci, ktorých vidíte pobehávať po námestí, sú podobnými veštcami, lenže mimo chrámu. Tak isto blaznejú, besnejú a vrtia sa dokola. Aj u nich je to vplyv démona, len je to iný druh šialenstva. — Pôsobeniu démona treba pripísať aj tie zjavy, ktoré si pred chvíľou spomenul, totiž sen, v ktorom Jupiter žiadal obnovu hier, zjavenie Kastorovcov a plavbu lode za opaskom Rimanky^{156a}). Väčšina z vás vie, že toto všetko vyznávajú o sebe sami démoni, kedykoľvek ich z ľudí vyháname mukami zaklínacích slov, alebo ohňom modlitieb¹⁵⁷). Sám Saturnus, Serapis, Jupiter a vôbec všetci démoni, koľkých uctieva, premožení bolesťou sa priznávajú, čo vlastne sú. A neluhajú — zaiste na svoju

hanbu —, najmä, ak je niekto z vás prítomný. Uverte teda ich vlastnému svedectvu a priznaniu, že sú to len démoni. Keď ich zaprisaháme v mene jediného pravého Boha, mimovoľne sa zachvejú v skrivenom tele a alebo hneď vyskočia, alebo sa postupne vytratia, podľa toho, či pôsobí spolu viera posadlého a milosť uzdravujúceho. Pred kresťanmi utekajú zblízka, ale skrz vás na nich už zďaleka v krdľoch dorážajú. Spájajú sa s duchom nerozumných ľudí a zo strachu ich potajomky naplňajú hnevom proti nám. Je predsa prirodzené nenávidieť toho, koho sa bojíš, a podľa možnosti škodiť tomu, pred kým máš strach. Tak zachvacujú duše a zatvrdzujú srdcia. Preto nás ľudia prv začínajú nenávidieť, ako nás poznali. Keby nás poznali, mohli by nás nasledovať, alebo aspoň neodsudzovať.

28

Nespravodlivé je súdiť o tom, čo nepoznáme a o čom sme sa nepresvedčili. A vy

to robíte! Verte nám, ktorí ľutujeme, že sme tiež tak robili. Lebo i my sme tak isto rozmýšľali ako vy, kým sme boli ešte zaslepení a hlúpi: že sa kresťania klaňajú obludám, hlcú deti a nemravnosti pášu na hostinách. Pritom sme nezbadali, že démoni vždy rozširovali o nich tieto bájky, ale nikto si ich nikdy neoveril, ani nedokázal, ani sa za taký čas nenašiel zradca, čo by bol niečo také udal, aby obsiahol odpustenie viny a zavďačil sa svojím udaním. Obvinený kresťan sa nikdy ani nehanbil, ani nebál, iba jedno ľutoval, — že už dávno predtým nebol kresťanom. Aj to svedčí, že tu ozaj nejde o nijaké zlo.

My však, ktorí sme v istých prípadoch zastupovali a obhajovali aj stránky, prevínšie sa svätokrádežou, krvosmilstvom a otcovraždou, kresťanov sme nepokladali ani za hodných výsluchu¹⁸⁸). Ba občas zo sústrasti zaobchádzali sme s nimi ešte krutejšie, aby sme ich mučením donútili zaprieť vieru a tak ich zachránili pred

smrťou. Boly to prevrátené pokračovania: nie na zistenie pravdy, ale na vynútenie klamstva¹⁶⁹).

A keď sa niekto slabší, zlomený a premožený mukami, zriekol svojho kresťanstva, hneď sme mu boli naklonení, sňa by zrieknutím sa tohto mena a zapretím viery odrazu smyl všetky svoje viny. Či sa nepriznávate, že naše smýšľanie a činy byly také isté, ako sú teraz vaše? Keby sa bolo súdilo podľa rozumu a nie podľa našepkávania démona, bolo by ich treba skôr nútiť, aby sa priznali k tým krvosmilstvám, hanebným obradom a vraždám dietok, než aby sa zriekli kresťanstva.

Týmito a podobnými bájkami démoni ohlušili uši nevedomcov, takže boli naplnení voči nám hnusom a opovrhnutím. Nie div, lebo verejná mienka, ktorá sa priživuje na utrúsených ľžiach, ale pred svetlom pravdy sa rozplýva, je taktiež dielom démonov. Lebo oni sú to, čo sejú a rozduchujú falošné zvesti.

Z toho prameňa pochádza — čo si vraj počul — že my vzdávame somárskej hlave božskú úctu. — Kto je taký somár, že by ju ctil? Oveľa väčší somár, kto tomu verí! No práve vy — dokonca celých — somárov ako svätých držíte vo svojich chlievoch aj s vašou Eponou¹⁶⁹), a celých somárov so svojou Izidou pobožne hlcete. Obetujete a uctievate volské a baranie hlavy, máte bohov pololudí-polocapov¹⁶¹), levohlavcov a psohlavcov, a tých si uctievate. Či sa neklaniate egyptskému býkovi Apisovi a nekľmite ho¹⁶²)? Či nezatracujete obety, ktoré Egypťania prinášajú hadom, krokodilom, vtákom, rybám a ostatným potvoram¹⁶³? A keby bol niekto takého zvieračieho boha zabil, bol by trestaný smrťou. Tí samí Egypťania a väčšina z vás sa neboja Izidy väčšmi, než zápachu cibule¹⁶⁴) a Serapisa ani toľko, ako zvuku z neslušnej časti tela.

Aj ten, čo o nás vymýšľa bájky, že sa klaniame pohlaviu kňazov, chce prísť za krky nám, čo sa týka jeho. Takéto neha-

nebnosti môžu sa pokladať za sväté obrady iba u tých, u ktorých obidve pohlavia predávajú všetky svoje údy, u ktorých akékoľvek svinstvo volá sa jemným vzdelaním (urbanitas), ktorí závidia pobehli-
ciam ich prostopašnosť, lížu mužom telo v páse, chytajú pohlavné údy do nerest-
ných úst... Ľudia podlého jazyka, aj keby
mlčali! Veď skôr ich chytá hnus z ich ha-
nebností, než hanba z ich hnusu. Ó hrôza!
Takých príšerných zločinov sa dopúšťajú
na sebe, že jemnejšie pokolenie to už ani
nevládze vydržať a otužilejších otrokov na
to nemožno donútiť¹⁰⁶).

29

Takéto a podobné hanebnosti nám ne-
slobodno ani len počuť. Aj na obranu viac
povedať by bol mrzký hriech. Vymýšľate
o čistých a mravopočestných ľuďoch veci,
ktoré by sme my neuverili, že sú vôbec
možné, keby ste nám vy neboli dôkazom.

Keď nám ďalej pripisujete uctievanie

zločinca a jeho križa, ďaleko blúdite od
blízkej pravdy, ak si myslíte, že my za
Boha uznávame niekoho, kto si zaslúžil
trest, alebo konal len pozemské skutky.
Popravde ten je hodný poľutovania, kto
skladá všetku nádej do smrteľného člove-
ka¹⁰⁶). Všetka jeho pomoc sa končí smrťou
toho človeka. Pravda, Egypťania si volia
človeka, ktorému majú vzdávať božskú
úctu. Uňho jediného hľadajú zmilovanie,
s ním sa radia o všetkom, jemu zabíjajú
obetné zvieratá. Ale ten, čo iným platí za
boha, aspoň sebe samému ostáva člo-
vekom, či chce, či nechce. Lebo neoklame
svoje sebavedomie, ak aj iných oklame.
Aj kniežatám a kráľom sa mrzko lichotí
falošným pochlebníctvom: nie ako sa
svedčí mužom veľkým a vybraným, ale
ako bohom. Veď slávnemu mužovi lepšie
zodpovie preukázanie úprimnej úcty a do-
brodincovi sladšie padne láska. A takto oni
ich volajú božstvami, vzývajú ich obrazy,
modlia sa k ich géniovi, to jest démono-

vi¹⁶⁷), a zdá sa im menej hriešne prisahať na génia Jupiterovho ako kráľovho¹⁶⁸).

My sa krížom neklaniam, ani si ich neželáme¹⁶⁹). Ale vy, ktorí si visviacate drevených bohov, skôr sa klaniate dreveným krížom, ktoré tvoria časti vašich bohov. Čo iné sú vaše vojenské koruhvy, prápory a zástavy, ako pozlátené a ozdobené kríže? Vaše víťazné trofeje nepripomínajú len podobu obyčajného kríža, ale i človeka na ňom visiaceho. Prirodzený znak kríža pozorujeme aj na lodi, keď sa plaví pomocou napätých plachát, alebo vystretých vesiel. Znak kríža pripomína aj založené jarmo, alebo človek, modliaci sa k Bohu s čistým srdcom s rozťahnutými ramenami¹⁷⁰). Tak je znak kríža nielen prirodzeným zariadením, ale aj náboženským výrazom vášho kultu.

30

Teraz chcem osloviť toho, kto tvrdí, že my konáme zásvätné obrady vraždou a

krvou dieťaťa. Myslíš, že je možné, aby také útle, malinké tielko muselo zahynúť údermi? Že by sa našiel taký, čo by zabil novorodeniatko, preliat a pil nevinnú krv stvorenia, ktoré je sotvaže človekom? To nik nemôže uveriť, iba ak ten, kto by bol schopný aj spraviť to. Vás však vídam, ako pohadzujete novonarodené deti divým zverom a vtákom, alebo ich hrdúsate a tak biednou smrťou odstraňujete so sveta¹⁷¹). Sú také ženy, čo užitím liekov vo vlastnom živote usmrcujú zárodok budúceho človeka, páchajúc krkavčiu vraždu prv než porodí. Robíte to, pravdaže, podľa príkladu vašich bohov. Saturnus totiž svojich synov nepohodil, ale zožral. Preto mu vo viacerých krajoch Afriky matky obetovaly svoje dietky, pričom kojením a bozkami udusily ich nárek, aby sa nedonášala plačúca obeta¹⁷²). U pontských Taurov a egyptského kráľa Busirisa bol náboženský zvyk obetovať hostí-cudzincov¹⁷³). Aj Gallovia prinášali Merkúrovi ľudské, teda vlast-

ne ľudské obete. Rimania obetovali živých ľudí, keď za živa pochovali po dvojici gréckych a galských mužov i žien¹⁷⁴). Veď dosiaľ uctievali latinského Jupitera vraždami ľudí a — čo je primerané synovi Saturnovmu — napájajú ho krvou previnivšieho sa zločinca¹⁷⁵). Verím, že on naučil Katilínu, aby krvou spečatil sprísahanie¹⁷⁶), a Belonnu, ako sa má ľudskou krvou, rinúcou z rán, skrúpať jej obeta¹⁷⁷); podobne spôsob, ako liečiť zlú chorobu (zrádnik) ľudskou krvou, teda zlom oveľa väčším¹⁷⁸). Nie sú im nepodobní tí, čo požívajú na arénach mäso šeliem, postriekané a napité ľudskou krvou, alebo vypasené na ľudskom mäse a vnútornostiach. Nám neslobodno vraždu človeka ani vidieť, ani o nej počuť¹⁷⁹), ba natoľko sa vystríhame ľudskej krvi, že vylučujeme zpomedzi jedál vôbec aj krv jedlých zvierat¹⁸⁰).

31

Démonská tlupa vymyslela proti nám neslýchanú bájkú o krvosmilných hosti-

nách, aby chválu našej mravopočestnosti pošpinila hanebným utrhačstvom, a tak odstrašila od nás ľudí, zavedených týmto hrozným predsudkom prv, než by sa mohli presvedčiť o pravde. Ani tvoj Frontón nepodal o tom svedecký dôkaz, ale iba rečnícky hanopis. Avšak také veci sa skôr vyskytujú u vašich ľudí.

U Peržanov je dovolený pohlavný styk s matkami. V Egypte a v Aténach zákony schvaľujú manželstvá so sestrami. Vaše pamäti a tragédie, ktoré tak radi čítate a počúvate, vychvaľujú krvosmilstvá¹⁸¹). Ba ctíte aj krvosmilných bohov, ktorí obcovali s matkou, dcérou alebo sestrou¹⁸²). Následok toho je, že krvosmilstvo sa u vás často vyskytuje a vždycky sa dovoľuje. Aj nevedomky sa môžete, vy úboziaci, dopustiť nedovolených stykov. Keď voslep všade smilníte, na všetky strany plodíte deti, keď často i doma narodených sverujete do cudzej opatery, potom sa, pravdaže, nevyhnutne spletiete so svojimi pokrv-

nými, lebo ani vlastných detí nepoznáte. A tak hráte krvosmilné tragédie, hoci si to ani neuvedomujete.

My naproti tomu nepestujeme čistotu len na tvári, ale aj v myšlienkach. Vďaka ostávame verní sväzku jediného manželstva, poznáme nanajvýš jednu manželku¹⁸³⁾ — z túžby po potomstve. — alebo nijakú. Na hostinách sa držíme nielen počestne, ale striedmo. Neholdujeme obžerstvu, ani pijatkyou neprefahujeme posedenie, ale krotíme veselosť vážnosťou. Čistí sme v rečiach, ešte čistejší telom, takže väčšina žije vo večitom panenstve, v neporušenosti tela a skôr si to chváli, než by sa tým chválila. Taká ďaleká je nám krvosmilná žiadosť, že premnohí sa zriekajú aj počestného obcovania.

Keď pohľadáme vašimi hodnosťami a purpurovými rúchami, to ešte neznamená, že sme už tým samým vyvrhelmi. Ani strannícki nie sme, lebo sme všetci oduševnení za jedno dobro, tak pokojamilovní

v celku, ako jednotlivo medzi sebou. Ani po kútoch neklebetíme, len vy sa hanbíte alebo bojíte počúvať nás verejne. A keď sa náš počet denne zväčšuje, to nie je zločinné poblúdenie, ale chvályhodné svedectvo. Lebo len v čnostnom spôsobe života si ostávajú starí priatelia verní a noví sa pripájajú. Tak sa my ľahko vzájomne poznáme, nie pomocou nejakého telesného znaku, ako sa vy nazdávate, ale po znamení nevinnosti a skromnosti. Preto sa milujeme vzájomnou láskou — čo nám tak zazlievate — lebo nevieme nenávidieť. Preto sa navzájom voláme bratmi — čo nám vy závidíte — lebo sme dieťkami jedného Boha-Otca, pokrvní spoločenstvom viery a spoludedičmi jednej nádeje¹⁸⁴⁾. Vy naproti tomu sa navzájom nepoznáte a zhrýzate sa vo vzájomných rozbrojoch. Neuznávate sa za bratov, iba ak pri — bratovražde.

Nazdávate sa, že držíme v tajnosti predmet svojej viery, keď nemáme svätýň ani oltárov? — Akýmže obrazom si mám znázorniť Boha, keď vlastne sám človek je obrazom Božím? Aký chrám mu mám postaviť, keď celý svet, jeho všemocou zbudovaný, nemôže ho pojať? Mám veľkosť toľkého majestátu zatvoriť do jednej cely, keď sám ako človek obývam širší priestor¹⁸⁵)? Či mu nemáme skôr vo svojej duši postaviť svätýňu a v najhlbšom kútiku srdca mu zasvätiť miesto¹⁸⁶)? Mám Bohu obetovať plodiny a zvieratá, ktoré On stvoril na môj úžitok, a tak mu vracať jeho dar? To by bola nevďačnosť. Bohu príjemnou obetou je dobré srdce, čistá myseľ a nepošpinené svedomie¹⁸⁷). Teda kto zachováva nevinnosť, najlepšie prosí Boha; kto je spravodlivý, obetuje Bohu; kto sa zdržiava klamstva, smieruje Boha; kto vytrhne bližného z nebezpečenstva, prináša Bohu najlepší obetný dar. To sú

naše obety, naše bohoslužby. Ten je u nás najnábožnejší, kto je najspravodlivejší.

Boha, ktorého ctíme, pravdaže, ani neukazujeme, ani sami nevidíme. Ba práve preto v Boha veríme, že ho nemôžeme vidieť, aj keď ho môžeme poznať. Pozorujeme totiž jeho moc, stále prítomnú v jeho dielach a vo všetkých prírodných javoch¹⁸⁸): či hrmí, blýska sa a bije hrom, alebo slniečko svieti. Nediv sa, že Boha nevidíš. Vietor duje, všetko unáša, víri a hýbe, a predsa pohyb vetra uniká nášmu zraku. Do slnka sa nemôžeme dívať, hoci je príčinou videnia u každého. Jeho lúče oslabujú naše oči, pohľad sa zatemňuje a po dlhšom dívaní sa celkom skazí zrak. A samého Stvoriteľa slnka, samý prameň svetla by si vedel zniesť, keď sa už od jeho bleskov odvraciaš a skrývaš sa pred jeho hromami? Chceš vidieť Boha telesnými očami, keď ani vlastnú dušu, ktorá ti dáva život a reč, nemôžeš vidieť ani udržať!?

Boh vraj nevie nič o tom, čo človek

robí. A keďže je v nebi, nemôže sa ani ku všetkým dostať, ani každého poznať. -- Blúdiš, človeče, a mýliš sa. Akože môže byť Boh ďaleko, keď sú Ním plné celé nebesá i zem, ako i to, čo je mimo tohto okruhu. On je nám nielen všade najbližšie, ale nás aj preniká. Pozri ešte raz na slnko. Na nebo je pripevnené — a do všetkých kútov sveta sa šíri. Naraz je všade rovnako prítomné, všade preniká jeho svetlo, a jednako jeho jasnosť tým vôbec netrpí. Čím viac potom Boh, Tvorca a Skúmateľ všetkého, pred ktorým nič nemôže byť skryté, je prítomný v tmách, prítomný v našich myšlienkach, ako by v temnotách iného druhu. Nielen že sa pod ním pohybujeme, ale — aby som rovno povedal — v ňom žijeme¹⁸⁹).

33

Nemôžeme sa utešovať, že nás je veľa. Nám sa zdá, že nás je mnoho, ale v očiach Božích nás je veľmi málo. My rozoznáva-

me národy a kmene; Bohu je celý tento svet jedna rodina. Králi poznajú stav svojho kráľovstva prostredníctvom úradníctva. Boh nepotrebuje zpravodajcov. Lebo nežijeme len pred jeho očami, ale priam v jeho lone.

Židom vraj nič neosožilo, že aj oni ctili jedného Boha, a to čo najúzkostlivejšie, na svojich oltároch a v chrámoch. Nevedomosťou hrešíš, keď spomínaš len neskoršie udalosti a na prvé alebo zabúdaš, alebo ich nepoznáš. Aj Židia, kým nášho Boha ctili — lebo On je Bohom všetkých -- kým ho ctili čisto, úprimne a pobožne, kým zachovávali jeho spasiteľné príkazy, vzrastali z hŕstky na nespočetný národ, stávali sa z chudákov boháčmi, z otrokov vládcami; malá hŕstka porazila veľké vojská, bezbranní premáhali ozbrojených, prenasledujúc utekajúceho nepriateľa na Boží rozkaz a s pomocou prírodných živlov. Čítaj len ich spisy, skúmaj, čo hovorí o Židoch Jozef Flávius, alebo ak dávaš prednosť rímskym, Antonius Julianus¹⁹⁰)

(aby sme vynechali starších spisovateľov), a presvedčíš sa, že svoj osud si zavinili vlastnou skazenosťou a nič sa nestalo ináč, než im to bolo dávno predpovedané, ak zostanú vo svojej zatvrdlosti. Tak pochopíš, že napred oni zanechali Boha a preto ich Boh opustil, teda nedostali sa — ako ty bezbožne tvrdíš — aj so svojím Bohom do poroby, ale Boh ich strestal za to, že sa spreneverili jeho zákonu.

34

Ďalej je rozšírený blud o svetovom požíari. Ľudia len ťažko, alebo vôbec neveria, že by mohol razom spadnúť nejaký oheň s neba. Ktože z mudrcov pochybuje, kto by nevedel, že všetko, čo vzniklo, aj zaniká; že všetko stvorené má svoj koniec, že aj vesmír prestane so všetkým, čo obsahuje, tak, ako sa započal. Stoici súhlasne tvrdia, že všetky nebeské telesá vzbĺknú obrovským požiarom, keď ich prestane živiť para zo sladkovodných prameňov a

z morí. Keď totiž všetka vlaha vyschne, celý tento svet sa zažne. Aj epikurejci zastávajú ten istý náhľad o vzbĺknutí prvkov a zániku celého sveta¹⁹¹).

Platón hovorí, že končiny sveta sa striedavo zaplavujú a vznecujú. Keď aj tvrdil, že stvorený svet je večný a nezničiteľný, jednako dodáva, že jedine Tvorca môže ho znovu rozložiť a zničiť. Preto niet na tom nič divného, keď táto svetová hmota bude zborená mocou toho, kto ju postavil. Vidiš, že my len to hlásame, čo učia filozofi; nie preto, že chceme kráčať po ich stopách, ale preto, že oni si vzali za vzor a podľa svojho prispôsobili tóňu pravdy z božích predpovedí prorokov¹⁹²).

Tak isto slávnejší z filozofov — prvý Pytagoras, ale hlavne Platón — vyslovili sa spotvorene a polovičato v súvislosti s pravdou o zmŕtvychvstaní. Učia totiž, že duše po rozviazaní telesných sväzkov ostávajú večne ďalej a stále sa sťahujú do nových tiel¹⁹³). A čo je úplne prevrátené, do-

dávajú aj to, že duše ľudské prechádzajú do hviad, vtákov a do divých zverov. Prirodzene, takýto náhľad nie je dôstojný filozofického učenia, ale skôr hoden hereckého výsmechu. No pre terajší náš cieľ stačí, že vaši mudrci aj v tejto veci do istej miery súhlasia s nami.

Kto je vôbec taký hlúpy alebo obmedzený, aby sa opovážil popierať, že Boh môže človeka znovu vzkriesiť, keď ho kedysi mohol stvoriť? Ak človeka niet po smrti, ako ho nebolo pred počatím, prečo by sa nemohol obnoviť tak, ako sa mohol z ničoho narodiť? Naopak: ťažšie je dať vznik tomu, čoho ešte niet, ako zopakovať to, čo už raz bolo. Ty myslíš, že keď niečo zmizne zpred našich slabých očí, že aj Bohu zmizne? Každé telo, či sa rozsype na prach, alebo sa rozloží na tekutinu, či sa obráti na popol, alebo sa vyparí, tratí sa len pre nás, ale pre Boha, udržiavateľa prvkov, sa zachová.

Nebojíme sa, že pochovaním do zeme sa stane telu ujma — ako vy veríte. My

sa len pridržame starodávnej a dôstojnejšej obyčaje pochovávaní. Pozri len, celá príroda naznačuje budúce zmŕtvychvstanie na naše potešenie: slnko zapadá a vychádza; hviezdy hasnú a vracajú sa; kvety zvädnú a znovu ožívajú; stromovie po opadnutí znovu sa zaodieva listím. Semienko musí zhnúť, aby vydalo nové steblo¹⁹¹. S telom v hrobe je to ako so stromami v zime: zdanlivým odumretím len utajujú životnú silu. Čo si taký netrpezlivý, že chceš, aby ešte v krutej zime ožil a rozvil sa? Musíme počkať aj s telom, kým príde jeho jar. Viem síce, že mnohí v povedomí viny si viac želajú ako veria, že po smrti ich nebude. Radšej by totiž chceli celkom zhynúť, ako byť obnovení pre muky. Tento ich blud sa priživuje na slobode, ktorá sa im ponecháva tu na svete, a na prenesmiernej Božej trpezlivosti, ktorej súd je tým spravodlivejší, čím neskoršie príde.

Diela učencov a spevy básnikov upomínajú ľudí taktiež na onen plamenný prúd a žiar, ustavične vyšľahujúci zo stygického bahna, ako na miesto večných trestov a múk. Dozvedeli sa o ňom z výpovedí démonov a z prorockých správ. A preto u nich aj sám Jupiter, kráľ bohov, s posvätnou bojzlosťou prisahá na ohnivé brehy a temnú priepasť, už vopred sa hrozíac nixík, o ktorých dobre vie, že sú určené jemu a jeho ctiteľom. A tieto muky nemajú miery ani konca. Tam ľúty oheň spaľuje údy a znovu ich zotavuje, stravuje ich a opäť kŕmi. Ako ohnivé blesky párajú telesá, ale ich nezničia, ako žeravá kaša Etny, Vezuvu a iných vulkánov po celom svete neustále vrije a nevyhasne: podobne ten trestajúci oheň nespája telá, aby ich zničil, ale sa sýti ich neprestajnou sužobou.

Nik nepochybuje o tom — iba ak bezbožník, — že tí, čo nechcú Boha poznať,

trpia zaslúžene ako zločinci a nespravodliví. Lebo neznáť Otca všetkých a Pána vesmíru nie je menší zločin, ako obrazať ho. Ako neznalosť Boha je dostatočne trestuhodný čin, tak zas poznanie Boha môže prispieť k odpusteniu viny.

Ak sa porovnáme my kresťania s vami, ukáže sa, že sme oveľa lepší od vás, hoci poniektorí z nás slabšie zachovávajú kresťanský zákon. Vy síce zakazujete cudzoľožstvá, ale sa ich dopúšťate. My, ako ženáči, sme jedine pre svoje manželky. Vy trestáte len zločiny, ktoré sa zjavne dokážu; u nás už sama myšlienka na zlo je hriešna. Vy sa bojíte tých, čo vedia o vašich zločinoch; my už samého hlasu svedomia, bez ktorého by sme nemohli žiť. Napokon vašimi ľuďmi sú preplnené žaláre; z kresťanov tam nie je nikto, iba ak mučeník pre vieru, alebo odpadlík.

Na osud nech sa nik neodvoláva, aby sa ním utešoval, alebo ospravedlňoval svoje skutky. Aj keby bol život hrou osudu, vôľa je predsa slobodná. A preto predmetom súdu sú ľudské skutky, nie postavenie človeka. Čo iné je osud, než čo Boh každému z nás určil? A keď On vopred pozná našu povahu, aj osudy určí podľa zásluh a vlastností jednotlivcov. Teda netrešťa sa naša vrodená príroda, ale smerovanie nášho ducha. No dosť už o osude, aj keď je to nateraz málo. Inokedy budeme rozprávať o tom hlbšie a obširnejšie.

Ostatne, keď sme väčšinou chudobní, to nie je naša hanba, ale naša sláva. Prepych ubíja ducha, mierny nedostatok ho posilňuje. Akože môže byť chudobný ten, kto nič nepotrebuje, kto nepachtí po cudzom, kto je bohatý v Bohu¹⁹⁵? Chudobnejší je ten, kto má veľa, a ešte si viac žiada.

Poviem prosto, ako si myslím: nik nemôže byť tak chudobný, ako bol pri na-

rození. Vtáky žijú bez otcovizne¹⁹⁶), hoviadka si nájdú potravu každý deň, a predsa sú tieto tvory len pre nás na svete. My to všetko vlastníme, ak po tom (nezriadene) nebažíme. Kto podniká dlhú cestu, je tým šťastnejší, čím menší má batoh. Podobne na tejto životnej ceste blaženejší je ten, kto si chudobou obľahčí, ako ten, kto vzdychá pod ťarchou bohatstva. Keby sme bohatstvo pokladali za užitočné, vyprosili by sme si ho od Boha. Môže predsa poskytnúť kúsok, keď je všetko jeho. Ale my radšej chceme pohrdať bohatstvom, ako ho vlastniť. Viac túžime po nevinnosti, viac sa modlíme za vytrvanlivosť, radšej chceme žiť v čnosti než v hojnosti.

Keď cítime ľudské slabosti na tele a bez cvičenia a námahy chradnú sily ducha i tela. Tak aj všetci vaši hrdinovia, ktorých staviate za vzor, prebili sa cez trud a biedu k rozkvetu a sláve. Aj nám môže Boh trpieť nimi, to nie je trest, ale cvičenie. Sila ducha sa utvrdzuje v slabostiach¹⁹⁷), a nešťastie je dosť často školou čnosti. Veď

lahko pomôcť; on nepohŕda nami. On predsa všetko spravuje a miluje svojich verných. Ale v strastiach každého skúma a skúša. V nebezpečenstvách zvaží ducha každého človeka. Až do posledného dychu prezvedá vôľu ľudskú, súc istý, že mu nič nemôže uniknúť. Ako zlato sa skúša ohňom, tak my ťažkosťami života¹⁰⁸).

37

Aké je to krásne divadlo pre Boha, keď kresťan zápasí s bolesťou, keď naň doliehajú prenasledovania, tresty smrti, mučenia, keď s pohŕdavým úsmevom kráča v ústrety rinčiacim nástrojom smrti a surovému katovi, keď hrdo háji svoju slobodu proti kráľom a kniežatám, a sklóní sa len pred Bohom, ktorému patrí; keď sa s víťazoslávnym triumfom vysmeje sudcovi, ktorý vyniesol nad ním rozsudok smrti! Lebo kto dosiahol cieľ, po ktorom túži, je naozaj víťazom. Ktorý vojak pred očami vojvodu nečelí smelšie nebezpečenstvu? Nik totiž nedostáva odmenu, kým sa neo-

svedčil v boji. Jednako vojvodca nemôže dať, čo sám nemá. Nemôže predĺžiť život; môže nanajvýš udeliť vojenské vyznačenia. Avšak boží vojak nebýva ani v bolesti opustený, ani smrť neznamená preň zánik. Kresťan sa môže zdať nešťastný, ale nešťastný byť nemôže. Vy sami do neba vychvaľujete tragické postavy, ako Mucia Scévolu, ktorý podnikol pochabý útok na kráľa a bol by padol celý za obeť nepriateľom, keby nebol obetoval pravicu. Koľkí z našich si dali nielen ruku, ale celé telo upiecť a spáliť bez jediného výkriku bolesti, hoci mohli dosiahnuť oslobodenie!

Ale čo porovnávam mužov s Muciom, Aquiliom¹⁰⁹) alebo Regulom? Veď naše deti a slabé ženičky sa posmievajú (vaším) krížom, mučiarňam, šelmám a všetkým hrôzostrašným druhom popráv, a znášajú bolesť s božskou trpezlivosťou.

Jednako nenahliadnete, vy bedári, že niet človeka, ktorý by bez príčiny chcel podstúpiť smrť, alebo mohol vytrpieť toľké muky bez Božej pomoci.

Iba ak vás mylí, že neznabohovia oplývajú bohatstvom, lesknú sa hodnotami a zaujímajú vplyvné postavenia? Úbožiaci! Preto sú tak vysoko vynesení, aby tým hlbšie padli. Vykrmujú sa na obetné zvieratá, ovenčujú sa ako obeť — na trest²⁰⁰). Niektorí bývajú vyvýšení na prestol moci a slávy, aby voľne uplatňovali svoju neviazanú samopašnosť a v skazenosti srdca premrhali aj posledné zbytky svedomia.

Či môže byť trvalé šťastie bez poznania Boha, keď jestvuje smrť? Stratí sa ti sfa sen prv než ho dosiahaš.

Si kráľom? Tak isto sa musíš báť, ako si sa predtým triasol. Môžeš byť obklopený akokoľvek početným sprievodom: vo chvíli nebezpečenstva si predsa sám. Si bohatý? — Nevypláca sa dôverovať šťastiu, a krátka životná cesta veľkým batohom sa neustelie, ale obťažá. Pýšiš sa odznakmi a purpurovou šatou? Bláznivá ľudská prevrátenosť a márný shon za hodnotami: lesknúť sa purpurom a mať špinavé srdce.

Pochádzaš zo vznešeného rodu? Si hrdý na svojich predkov? — Všetci sa rodíme v rovnakom slave, len osobnou zdatnosťou sa líšime.

My sa hodnotíme podľa mravnosti a poctivosti. Preto, prirodzene, sa stránime vašich mrzkých radovánok, sprievodov a divadiel, ktorých náboženský pôvod poznáme a ich hriešne zvody zavrhuje. Ktože by sa nezhrozil nad hesnými ruvákami pri pretekoch v cirkuse²⁰¹), nad remeselným zabíjaním ľudí opretekou pri gladiátorských zápasoch? Ani v divadlách nie je šalenie menšie, ba hanebnosti sú ešte bezuzdnejšie: keď komediant rozpráva alebo predstavuje cudzoložstvá, keď zoženštený herec predstiera smyselnú vášeň, aby ju vzbudil u divákov. Zároveň przní vašich bohov, keď predstavuje ich smilstvá, kviľby alebo výbuchy nenávisti. Predstiera falošnú bolesť, prázdny posunkami a grimasami dojma vás k slzám. Tak v sku-

točnosti túžite po vraždách, kým v hre ich falošne oplakávate.

38

Keď pohrdame jedlami a nápojmi, ktoré pozostali od obetí bohom, nerobíme to zo strachu, ale na dôkaz pravej slobody. Každý plod prírody je síce nepoškvrnený boží dar a nijakým zneužitím sa nemôže zmeniť na zlý²⁰²); jednako sa ho zdržiavame, aby si niekto o nás nemyslel, že sa hanbíme za svoje náboženstvo.

Kto by však pochyboval o tom, že milujeme jarné kvety? Utrhneme si predsa aj ružičku, aj ľaliu a vôbec každý pekný voňavý kvet. Používame ich aj po jednom, a ktoré sú nežné, sväzujeme do kytíc. Ovíjame si vencami hrdlá. Že si práve hlavu nevenčíme²⁰³), to nám ráčte odpustiť: zvyknutí sme rozkošnú vôňu kvetov vdychovať nosom, nie hlavou a vlasmi vychutnávať.

„Ani mŕtvych vraj neovenčujeme.“ — V tomto sa vám ja viacej čudujem, prečo

dávate k mŕtvoľe fakle, ak ona cíti, alebo vence, ak nič necíti. Ak je (nebožtík) blažený, nepotrebuje vašich kvetov. Ak je nešťastný, nespravia mu radosť. My naproti tomu pochovávame svojich mŕtvych v dôstojnej tichosti, v akej aj žijeme, a neovíjame ich vädnuúcim vencom, ale očakávame od Boha nevädnuíci veniec z večných kvetov²⁰⁴).

Tichí a skromní, spoliehame sa na štedrosť Božiu, a ožívujeme v sebe nádej na budúcu blaženosť vierou v jeho prítomnú velebu. Raz blažení vstaneme z mŕtvych, no už teraz žijeme v blahom nazeraní do tejto budúcnosti.

Nech sa díva „atický blázon“²⁰⁵) Sokrates, keď tvrdí, že nič nevie, a preto je slávny — pravda, podľa svedectva najfalošnejšieho démona. Môže si Arkesilas, Karneades, Pyrhón a celý roj Akademikov pochybovať, koľko chce, a Simonides hoci večný odklad žiadať. Pohrdame mudráckymi pózami filozofov, o ktorých vieme, že boli zvodcami, cudzoložníkmi a tyranmi — a

vždy výrečnými, keď bolo treba hájiť svoje vlastné neresti. My ukazujeme múdrosť nie v plášti²⁰⁰), ale v smýšľaní. Nehovoríme veľké pravdy, ale ich žijeme. My sa smieme chváliť, že sme dosiahli, čo tamtí s najvyšším vypätím síl hľadali, ale nájsť nemohli.

Prečo by sme mali byť nevďační, prečo by sme sa vzájomne nenávideli, keď pravda o Božstve dozrela v našich dňoch? Chopme sa tohto svojho šťastia a prijmime zásadu pravdy: Nech prestane povera, vyhoďme bezbožnosť a zachovajme si pravé náboženstvo!“

39

Oktávius skončil. V nemom úžase sotrali sme hodnú chvíľu bez akéhokoľvek pohybu. Ja osobne bol som mimoriadnym obdivom celkom unesený. Veď objasnil otázky, ktoré je ľahšie cítiť, než vyjadriť slovami. Podoprel ich dôkazmi, príkladmi a citátmi z významných diel, a tak porazil

našich zlomyseľných odporcov ich vlastnými filozofickými zbraňami. Nadto poukázal, že pravda je nielen ľahko pochopiteľná, ale aj ľahko prijateľná.

40

Keď som takto mlčky dupal, Cecílius zrazu vyhrkol: „Ja čo najsrdečnejšie blahoželám svojmu Oktáviovi, ale aj sebe. A nečakám už na rozsudok. Zvíťazili sme. Sebe však nie neprávom nárokuje hlavné víťazstvo. Lebo ako on zvíťazil nado mnou, tak ja triumfujem nad bludom. Čo sa týka hlavných bodov rozpravy, uznávam Prozreteľnosť, prijímam náhľad na Boha a pripúšťam aj čistotu náboženstva, ktoré oteraz už smiem nazývať svojím.

Ostávajú ešte niektoré nejasnosti, ktoré sa síce nepriečia pravde, ale ktoré mi bude treba objasniť k úplnému vyučeniu. Ale o tom zajtra, lebo slnko sa chýli k západu. Pôjde nám to už ľahšie, keďže sa shodujeme v hlavnej veci.“

„Moja radosť“ — vravím — „je ešte väčšia, lebo sa teším za všetkých troch. Veď Oktávius zvíťazil aj za mňa, keď mi odpadla najošemetnejšia úloha rozhodujúceho sudcu. Ale slovami nemôžem náležite oceniť jeho zásluhu. Svedectvo človeka, tobôž jedného, je na to prislabé. Má znamenitý dar Boží. Jeho duch ho naplňal pri reči a s Jeho pomocou zvíťazil“.

Odišli sme, naplnení veľkou radosťou²⁰⁷). Cecilius z toho, že uveril, Oktávius, že zvíťazil, a ja z obidvoch: že jeden uveril a druhý zvíťazil.

POZNAMKY

POZNÁMKY

(Okt = Oktávius; pri letopočtoch: a = pr. Kr.,
p. = po Kr.)

- 1) Odchodom niektorí rozumejú smrť. Inf (Hurter) len odchod z mesta.
- 2) „Eadem velle vel nolle“ bolo príslovie; porov. Sallust., Cat. 20, 4.
- 3) Horácius volá priateľa Vergília „animae dimidium meae“ (Carm. I, 3, 5) Ovidius hovorí o Orestovi a Pyladovi: „qui duo corporibus, mentibus unus erant“ (Trist. IV, 47, 2). Porov. Cicero. De amic. 25, 92.
- 4) Naráza na svoje obrátenie z pohanstva na kresťanstvo. Protiklad: tma-svetlo, blud-múdrost, porov. 1 Ptr. 2, 9.
- 5) Q. Cecilius Natalis, ešte vtedy pohan, pochádzal pravdepodobne z Cyrty v Afrike. (Okt. 9, 6 a 31, 2) a bol asi otcom M. Cecilia Natalisa, triumvira okolo r. 210 po Kr., známeho z nápisu č. 2933 u Dessaua.
- 6) Ostia, vtedy ešte pri ústí (ostium) Tiberu, dnes už 7 km od mora, bolo prístavom Ríma. Vznesení Rimania si tam postavili vily. Tam mal aj sv. Augustín slávny rozhovor so svojou matkou Monikou pred jej smrťou o večnom živote (Cfes. IX, 10).

- 7) Reuma, ktorú pokladali na následok priveľkej vlhkosti v tele.
- 7a) Rozumej: Tiber.
- 8) Cecílius sprevádzal oboch ako tretí spoločník.
- 9) Kult egyptských božstiev Serapisa a Izidy bol za doby cisárskej v móde medzi vznešenými Rimanmi. Domicián (81-96) postavil pre ňu svätyňu Serapeum. — Poklona a bozk bol znak náboženskej úcty.
- 10) Prívlastok Minúcia Felixa. Slovo „brat“, v širšom smysle „priateľa“, používalo sa ako oslovenie hlavne medzi kresťanmi. (Mt. 23, 8n a Okt. 9, 2).
- 11) Celý odsek je majstrovský opis prírody, hodný pera impresionistu.
- 12) Hra ná „žabky“; Gréci ju volali „epostrakismos“. (Podobný opis máme u Poluxa [konc. 2. st. po Kr.] 9, 119).
- 13) Minúcius zacitoval verš, ktorý bol zároveň príslovím.
- 14) Skepticizmus, alebo skôr probabilizmus tzv. Novšej Akadémie, o ktorom píše obšírnejšie Cicero. De nat. deorum I, 12.
- 15) Už Petrovi a Jánovi sa pohanovia divili, že sú nevzdelaní ľudia (Sk. ap. 4, 13). Kresťanstvo sa šírilo najmä medzi otrokmi a nižšími spoločenskými vrstvami, hoci hneď na začiatku prenikalo aj medzi najvyššie vrstvy. Preto časté výčitky, že si „dovoľujú“ filozofovať.
- 16) Gnóthi seautón — (poznaj seba samého) bolo napísané nado dverami delfského chrámu a bolo devízou celej Sokratovej filozofie.
- 17) Túto „Atomistickú“ teóriu prvý hlásal Leukippos z Abdery (5. st. pr. Kr.). Rozvinul ju Demokritos a Epikurus, a ospieval básnik

Lukrécius (De natura rerum). Minúcius sa drží vývodov epikurejca Velleia v Cicerónovom dialogu De natura deorum.

- 18) Phalaris tyran z Agrigentu (cca 550 a.), známy svojimi ukrutnosťami. Hádza ľudí do kovového býka, rozpáleného na žeravo, aby mu ich stenanie pripomínalo bučanie býka.
- 19) Dionýzios starší, syrakúzske tyran (†367), pokladaný za typ zločinného, krutého a bezbožného samovládcu.
- 20) P. Rutillius Rufus, konzul r. 106 pr. Kr., známy svojou svedomitou. Ako legát v provincii Ázia, chcel ju chrániť proti zderstvu colníkov. Rímska šľachta tým utrpela stratu, obžalovala ho z vydieračstva, takže r. 92 bol poslaný do vyhnanstva. (T. Livius, epit. 70).
- 21) M. Furius Camillus, diktátor, dobyl r. 396 pr. Kr. Veíe a porazil Galov. Znepriatelil si ľudí a „pre spreneveru“ poslali ho do vyhnanstva v Ardei.
- 22) Tak Saturnus bol kráľom Itálie. Čas jeho múdrej vlády volajú „aetas eurea“ — zlatým vekom.
- 23) Céres, dávna italská bohyňa úrody, v Eleuzi pri Aténach čená pod menom Demeter tzv. eleuzinskými mystériami.
- 24) Matka bohov, Kybélé.
- 25) Grécky Asklepios, boh lekárskeho umenia.
- 26) Bél — Baal (— pán); semitské kmene volali týmto menom všetky božstvá. (Porov. vo sv. Písme: Bél-zebúb, Bél-Fegór, atď. Porov. Miklšk, Biblická archeologie, Obořiště 1936, str. 192n).
- 27) Astarte, hlavná bohyňa mesta Tyru, paralelná

- s frygickou Kybélé, egyptskou Izidou, gréckou Afroditou a rímskou Venušou.
- ²⁸⁾ **Diana (grécka Artemis)**, bohyňa kvitnúcej prírody, ochrankyňa zvierat, v Tauride uctievaná ľudskými obetami (napr. Ifigénia; porov. nižšie pozn. 174).
- ²⁹⁾ Boh obchodu a vojny, ktorému Galovia obetovali ľudí (kap. 30, 4). (Caesar, Bell. Gall. VI, 17.).
- ³⁰⁾ **Vestálky**, strážkyne posvätného ohňa (porov. kap. 25, 10).
- ³¹⁾ R. 390 dobyli Galovia Rím a obľahli Kapitólium. Kňaz Fabius prenikol radmi nepriateľov a obetoval na Kvirináli bohom. Vrátil sa nedotknutý; bol oblečený do bohoslužobného rúcha a mal v rukách bohoslužobné nádoby. (Livius, V, 46, 2n.).
- ³²⁾ Rimania uctievali mnoho cudzích božstiev. Diktátor **Camillus** prosil pred dobytím mesta Veiae bohyňu mesta Junónu Reginu, aby opustila Veiae a prišla do Ríma (porov. Livius, V, 21, 1).
- ³³⁾ **Agnóstol theol** — neznáme božstvá ctili v Grécku i v Ríme. Sv. Pavol sponifikoval v reči na Areopágu (Sk. ap. 17, 28), že videl v Aténach oltáre s nápisom „neznámemu bohu“.
- ³⁴⁾ **Manes** — duše nebožtíkov ctili si Rimania ako božstvá. Preto mali náhrobky často tvar oltárov s iniciálkami: D. M. (dis manibus t. j. božským dušiam).
- ³⁵⁾ Za vojny s Hanibalom r. 204 pr. Kr. na radu Sibyliných kníh mohol byť nepriateľ len tak premožený, keď sa dopraví do Ríma čierny kameň z Pessinuntu vo Frýgii, zasvätený matke bohov — Kybéle. Loď s kameňom

- uviazla pri Ostii na plytčine, takže sa nedala rušiť nijakou silou. Mohla ju pohnúť iba čistá panna — Vestálka. Quinta Claudia, žena dosť pochybnej povesti, pomodliac sa k bohyni, pritiahla loď k brehu (Livius, 29, 10n.).
- ³⁶⁾ **Kastor a Polux**. Podľa povesti zjavili sa pri studni Juturna na Fóre Rom. r. 168 v ten istý deň, keď L. Emilius Paulus porazil Perzea Macedonského pri Pydne (Flórus, Epit. I, 28, 14).
- ³⁷⁾ Jupiter sa vraj zjavil vo snách plebejcovi Tinovi Latinovi a žiadal obnoviť turnajové hry r. 491 a. Liv., II, 36; Cic., De div. I, 55.).
- ³⁸⁾ **P. Decius Mus** zasvätil sa podzemným bohom na dobrovoľnú smrť v bitke proti Latincom na úpäti Vezuvu r. 339 a. Jeho syn sa tak isto obetoval v bitke pri Sentine proti Samnitom r. 295 a. (Livius VIII, 9-10.).
- ³⁹⁾ R. 362 a vzniklo razom veľké priepadisko uprostred Fóra Rom. Veštbá žiadala, aby sa niekto obetoval. Mladý **M. Curtius** skočil do jamy aj s koňom a priepasť sa hneď zavrela (Lacus Curtius) Liv. VII. 6.
- ⁴⁰⁾ Nad riečkou Alliou, 15 km od Ríma, porazili Galovia Rimany r. 390. Dles Alliensis bol dňom národného smútku (Vergil., Aen. 7, 717).
- ⁴¹⁾ **M. Felix** sa tu dopustil nepresnosti. **P. Claudius Pulcher** a **L. Junius Pullus** boli konzulmi r. 249 za druhej púnskej vojny. Prvý prehral námornú bitku pri Drepan, druhý utratil loďstvo stroskotaním. Keď sväté kury nechceli žrať, Claudius ich dal pohádzať do mora, aby sa napily. (Cic., De nat. deor. II, 7; De div. II, 20).

- ⁴²⁾ Pri jazere Trazimenskom porazil Hanibal konzula **Flamínia** r. 217. Pred odchodom z Ríma potkol sa mu kôň, čo sa pokladalo za zlé znamenie. (Okrem toho pohrdol nepriaznivými auspiciami.).
- ⁴³⁾ Triumvir **Crassus** utrpel r. 53 ťažkú porážku od Partov pri Carrhae. Až r. 20 vrátil kráľ Phraates voj. koruhvy Augustovi. Keď vraj Crassus sadal v Brundisiu s vojskom na lode, predavač fig volal: „Cauneas!“ (t. j. „kaunské figy!“); znelo to ako: Cave ne eas! (— nechod!), čoho si Crassus nevšimol.
- ⁴⁴⁾ **Teodorus z Cyrene**, vyhnaný z Atén pre ateistické náhľady, utiekol do Alexandrie. Žil okolo r. 280 pr. Kr. — **Diagoras z Melos**, lyrický básnik, vyhnaný z Atén r. 415 pr. Kr., keď sa posmieval z eleuzinských mystérií.
- ⁴⁵⁾ **Protagoras z Abdery**, sofista, rovesník Sokratov a Periklov († cca 411) musel ako starec opustiť Atény. Vyjadril sa údajne: „Čo sa týka bohov, neviem povedať ani či sú, ani či ich niet“ (Cic., De nat. deor. I, 63).
- ⁴⁶⁾ Myslí tým kresťanov.
- ⁴⁷⁾ **Plínius** v liste Trajanovi (97-117) píše, že kresťania sa schádzajú na bohoslužby pred východom slnka.
- ⁴⁸⁾ Aj **Tertullán** (De spectac. 13) píše: „Na chrámy pľujeme nie menej ako na hrobky.“ Pohania pochovávali mŕtvol v chrámoch (Clemens Alex., Arnobius, Eusebius, Firmicius Maternus atď.).
- ⁴⁹⁾ Napr. ryba (ichthys), kotva, kríž, holubica, loďka, atď. (Porov. Clem. Alex. Paed. 3. 11). Rozličné tieto znaky nachádzame hojne v ka-

takombách. **Cecílius** tu však naráža na nejaký telesný znak (porov. 31, 8).

- ⁵⁰⁾ Kľaňanie sa oslovi pôvodne pripisovali pohania Židom. Toto osočovanie dôkladne podvracia **Tertullán** (Apolog. 16). R. 1856 objavili na zrúcaninách Palatína nástennú kresbu (sgraffito), predstavujúcu človeka a osliu hlavu na kríži. Vedľa je nápis: **Alexamenos sebetal theón** (— A. sa kľania bohu). Kresba pochádza z prvej polovice 3. stor.
- ⁵¹⁾ **M. Felix** je jediný svedok tohto osočovania. Pôvod má vari v svednej praxi starých kresťanov, keď penitenti kľakali pred kňaza a objali mu kolená (Bardenhewer, Gesch. d. altk. L., I, 160).
- ⁵²⁾ Táto absurdná lož povstala z doslovného výkladu slov o Eucharistii u Jn. 6, 54n, ktorým pohania nevedeli ináč rozumieť. O tejto lži a o agapách píše s ostrým sarkazmom **Tertullán**, Apol. 7, 1; 8, 2. 3. 7. (Porov. **Justin**, Apol. I, 26, 7 a nižšie kap. 30, 5).
- ⁵³⁾ Pohania, navyknutí na orgiastické hostiny, nevedeli si predstaviť kresťanské tzv. **agapy** (hody lásky) ktoré spomína už sv. Pavol (1. Kor. 11, 20n). Sv. **Ján Zlatoústý** (†407) agapy takto opisuje: Veriaci po kázni, modlitbe a účasti na Tajomstvách, sa hneď nerozchádzali, ale bohatší priniesli z domu jedlá a pohostili chudobnejších . . . Takto spoločenstvom stola a dôstojnosťou svätého miesta sa veľmi utužovali sväzky vzájomnej lásky“ (Hom. in Resurr.). (Porov. **Tertul.**, Apol. 7, 1; 8, 7; 39, 16n.).
- ⁵⁴⁾ **M. Cornelius Fronto** z Cyrty v Afrike († cca 168) najvýznamnejší rečník a spisovateľ doby

antoniovskej, učiteľ Marka Aurélia, písal spisy proti kresťanom, ktoré sa však nezachovali. Niektorí súdia (Schanz), že Oktávius je replikou na jeho reč, prípadne, že Justín vo svojej Apol. reaguje na jeho námietky.

- ⁵⁵⁾ Kresťania nemali oltáre v takom smysle, ako ich poznali pohania. Chrámy začali budovať až v 3. storočí. Sochám vyhýbali, aby sa tak príkrejšie líšili od pohanov-modlárov. No mali už maľby v katakombách. Pozri pozn. 185.
- ⁵⁶⁾ Roku 70 po KR. Titus rozbúral Jeruzalem i chrám. Asi 100.000 židov odviezol do otroctva. Vyše milióna ich padlo. Hadrián r. 135, po potlačení Bar-Kochbého povstania, dal postaviť na mieste chrámu svätyňu Jupiterovi Kapitolskému.
- ⁵⁷⁾ Protesilaos, kráľ v tráckej Phylake. bol prvý Grék, ktorý sa vylodil na trójsky breh, ale i prvý padol strelou Hektorovou. Keď sa o tom dozvedela jeho manželka Laodamia, uprosila bohov, aby mu dovolili vrátiť sa z podsvetia na 3 hodiny. Keď sa P. po 3 hodinách vracal, umrela aj jeho manželka.
- ⁵⁸⁾ Pekelný oheň. V celom odseku naráža Cecilius na prenasledovanie kresťanov.
- ⁵⁹⁾ Verejné sprievody, usporiadané vo sviatky, z príležitosti hier a pohrebov. Nosili na nich modly bohov a portréty predkov.
- ⁶⁰⁾ Hostiny usporadúvali cisári na deň mena, alebo úradníci po voľbe.
- ⁶¹⁾ Zápas gladiátorov, s divými šelmami v Cirku-se a preteký na vozoch.
- ⁶²⁾ Z krvavých obetí sa časť obetovala bohom, z nápojov sa časť vylievala na oheň a zbytok

zjedli na obetnej hostine, alebo predali. (Porov. zákaz prvého apoštolského snemu r. 50 — Sk. ap. 15, 29.)

- ⁶³⁾ Za bohoslužieb pohania si ovenčovali hlavy ružami; taktiež hroby venčili kvetmi.
- ⁶⁴⁾ Túto výpoveď pripisuje Tertulián Epikurovi, Laktancius a Hieroným Sokratovi. Sokrates „stiahol filozofiu s neba“, t. j. neskúmal otázky o pôvode sveta, ale dával návod k čnostnému životu († 399a).
- ⁶⁵⁾ Chalrefón, žiak Sokratov, spýtal sa delfskej veštiarne, či jestvuje niekto múdrejší od neho. Veštiareň odpovedala:
„Sofos Sofoklés, sofoterós d'Euripídés
Andrón de pantón Sókratés sofótatos“.
(Cic., Acad. p. I, 26; 44.).
(Sofokles je múdry, Euripides múdrejší, Sokrates zo všetkých najmúdrejší).
- ⁶⁶⁾ **Akademickú školu** založil Platón, Sokratov žiak. Názov má od olivového a platánového hája v záhrade Akadémie na severozápad od Athén, kde učieval Platón. Rozoznávame tri fázy v jej dejinách:
 1. stará Akadémia (Platón, Seusippos, Xenokrates, Polemon, Krantor),
 2. stredná Akad. (Arkesillas v 3. st. pr. Kr.).
 3. nová Akad. (Karneades v 2. st. pr. Kr.).
 Akademici odbočili od učenia Sokratovho a Platónovho, podľa ktorých pochybnosť je východiskom, nie záverom poznania; Arkesillas tvrdil, že človek nemôže nájsť pravdu a musí sa zdržať pevného súdu (epoché). Karneades učil, že môžeme dôjsť iba k pravdepodobnosti, a podľa toho si riadiť praktický život. **Pyrrhón**, zakladateľ skeptickej školy, hlásal,

že pravé šťastie spočíva v úplnej ľahostajnosti (apathia).

- ⁶⁷⁾ Simonides z Kea (†556a), jeden z najslávnejších gréckych básnikov, býval na dvore Hierona, tyrana syrakúzskeho. Volali ho melikom (melos — lyrická báseň), aby ho odlíšili od Simonida z Amorgos, ktorý písal zväčša elegie. Cic. De nat. deor. I, 60.).
- ⁶⁸⁾ **Homo Plautinae prosapiae** . . . — tento výraz vysvetľujú rozmanitým spôsobom. Plautus, komický básnik rímsky, bol za mladí mlynárskym učňom (pistor). Ale plautus znamená po latinsky aj psa so svesenými ušami, po grécky kýón (odtiaľ kynici, cynici, t. j. filozofi a kritici, ktorí sa zo všetkého vysmievali a prízvukovali len praktický život; preto ich porovnávali s kresťanmi: cynici = christiani).
- ⁶⁹⁾ Hovorí autor, Minúcius Felix, ktorý je vo funkcii rozhodcu-sudcu.
- ⁷⁰⁾ Tieto úvahy o význame a riziku dialektiky sú vzaté z Platónovho Faidóna, kde Sokrates poučuje poslucháčov, ako majú posudzovať vývody rečníkov.
- ⁷¹⁾ Prívlastok Oktáviou.
- ⁷²⁾ Prívlastok Cecíliou. Všimnime si, že tón Oktáviovej reči je celkom iný (pokojný, vážny) ako u Cecílie, ktorý hovoril tónom pohŕdavým, predpojatým a veľmi náruživým.
- ⁷³⁾ Porov. Herakla, ktorý váha na rázcestí, či voliť cestu čnosti, alebo rozkoše (Cic., De off. I, 118).
- ⁷⁴⁾ Myšlienka, vzatá zo stoeckej filozofie.
- ⁷⁵⁾ Porov. u Ciceróna, De nat. deor. I, 5, (10).
- ⁷⁶⁾ Gréci nazývali svet „kosmos“ — sústava, spočívajúca na krásnom, zákonitom poriadku.

⁷⁷⁾ Dôkaz jestvovania Boha z krásy a poriadku všetkých vecí spomína napr. Cicero. De nat. deor. II.

⁷⁸⁾ Zrelé ovocie je „sladké“, ale olivy sú Rimanom potrebné, lebo bez nich by nevyžili.

⁷⁹⁾ Perzské kniežatá sa síšly a dohodly sa, že ten bude kráľom, či kôň prvý ráno zaerdží. Zadržal kôň Dáriov.

⁸⁰⁾ Oidipos, tébsky kráľ, zanechal kráľovstvo svojim dvom synom Eteoklovi a Polyneikovi s tým, že budú striedavo panovať po jednom roku. Povadili sa a pozabíjali.

⁸¹⁾ Romulus zavraždil brata Réma, chcúc sa zmocniť jeho domca. „Casa Romuli“, slamou pokrytá drevená chýžka, stála na Palatine do 4. st. po Kr.

⁸²⁾ Caesar a Pompeius — viedli dlhé vojny proti sebe o nadvládu.

⁸³⁾ Nasledujúce úvahy sa týkajú večnosti, nie jednotnosti Boha. Z toho niektorí súdili, že tu chýba text. Ale neprávom, lebo predchádzajúce veľké látku dostatočne vyčerpaly, a tu je len prechod ku ďalšej pravde, ktorá tiež podporuje tvrdenie, že Boh je jeden.

⁸⁴⁾ Tertullán na paralelnom mieste (Apol. 17) má slávny výrok: O testimonium animae naturaliter christianae! (Hľa, svedectvo duše ľudskej ktorá je od prírody kresťanská!)

⁸⁵⁾ Napr. Vergílius, En., 10, 2; Homér, Odys. 18, 136n.

⁸⁶⁾ P. Vergílius Maro, En., 1, 746; 6, 724n.

⁸⁷⁾ P. Verg., Georg. 4, 221-3. Obidve miesta M. Felix čiastočne interpoloval.

⁸⁸⁾ Náhľady filozofov uvádza Minúcius F. zväčša nepresne, alebo i nesprávne.

- ⁹⁰⁾ Posledné dve vety niektorí pokladajú za glosu (Halm, Waltzing).
- ⁹¹⁾ **Anaximenes z Milétu** (* cca 548a) a **Diogenes z Apolónie** na Kréte, jeho žiak, tvrdili že neohraničené ovzdušie (apeiron) je podstatou sveta.
- ⁹²⁾ Tzv. sedem mudrcov gréckych, z ktorých každý povedal nejakú slávnu vetu (napr. **Tales**: gnóthi seáuton — poznaj seba samého; **Solón**: méden agán — všetko s mierou; **Pitakus**: Kairon gnóthi — vyčkaj čas).
- ⁹³⁾ **Anaxagoras z Klazomeny**, prišiel r. 460 do Atén; posledný veľký filozof iónskej školy.
- ⁹⁴⁾ **Pytagoras zo Samu** (584—504) založil v Krotone (v južnej Itálii) školu, nazvanú po ňom. Náuka o „duchu, prenikajúcom celú prírodu“, pochádza od jeho žiakov.
- ⁹⁵⁾ **Xenofanes z Kolofónu**, (* cca 600), zakladateľ tzv. eleatskej školy. Bojoval proti polyteizmu a hlásal panteizmus (Boh je totožný so svetom).
- ⁹⁶⁾ **Aništenez z Atén** (* cca 454), zakladateľ kynickej školy. Pokladal čnosť za najvyššie dobro.
- ⁹⁷⁾ **Seusippos**, synovec Platónov, prevzal po ňom r. 347 vedenie Akadémie.
- ⁹⁸⁾ **Demokritos z Abdery** v Trácii († 361) spopularizoval Leukippovu teóriu o atomoch.
- ⁹⁹⁾ **Stratón z Lampsaku**, viedol po Teofrastovi od r. 288 peripatetickú školu, ktorú založil Aristoteles.
- ¹⁰⁰⁾ **Epikuros z Atén** (* 342) opieral svoj filozofický systém o atomickú teóriu. Bol prvý deista; učil, že bohovia sa nestarajú o svet, ako čo by ich ani nebolo.

- ¹⁰¹⁾ **Aristoteles** (384—322), žiak Platónov, zakladateľ peripatetickej školy, najväčší grécky filozof. Minúcius F. mu krivdí, lebo A. nielen hlásal existenciu jedného Boha, rozdielného od sveta, ale vypracoval aj hlavné dôkazy jestvovania Boha (z príčin, pohybu a poriadku vo svete). Je teda prvý vedecký teista. Porov. napr. Šanc, Dejiny filozofie, I, Trnava 1946, str. 149—156.
- ¹⁰²⁾ **Teofrastus z Eresu**, najvýznamnejší žiak Aristotelov, ktorému učiteľ zanechal celú bibliotéku a ktorý po ňom viedol peripatetickú školu († 287a).
- ¹⁰³⁾ **Heraklides z Pontu** (* cca 378), žiak Platónov a Aristotelov.
- ¹⁰⁴⁾ **Zenón z Kitlónu** na Cypre († cca 265), zakladateľ stoickej školy. **Chrysippos** a **Kleantes** boli jeho žiaci.
- ¹⁰⁵⁾ Personifikácie prírodných síl.
- ¹⁰⁶⁾ Pokladá bohov za prírodné sily a tak objasňuje ich úlohu v básňach Homérových, atď. **Chrysippos**, žiak Zenónov (280—205); osud = fatum, gr. heimarmenē kai anankē. Jeho žiak **Panaetius** prvý propagoval v Ríme stoickú filozofiu.
- ¹⁰⁷⁾ **Ariston z Chiu**, žiak Zenónov, stoik, žil v polovici 3. st. pr. Kr.
- ¹⁰⁸⁾ **Platón**, chýrny aténsky filozof (420—348), zakladateľ akademickej školy. Jeho dialóg **Timaeus** preložil Cicero do latinčiny. Je v ňom reč o pôvode sveta a Boha.
- ¹⁰⁹⁾ **Scilla**, morská potvora, mala opasok zo psích tiel; s Charibdou personifikovali nebezpečné skaliská morskej úžiny na Sicílii.
- ¹¹⁰⁾ **Chiméra**, monštruózne zviera, zčasti lev,

zčasti koza, had a drak, chrliaci oheň z papule. Bola personifikáciou sopky toho istého mena v Lykii.

- ¹¹⁰⁾ **Hydra**, pustošila lernejské polia pri Argu. Mala 9 (podľa iných 100) hláv; keď jej jednu uťali, narástly jej dve nové. Bola symbolom nezdravých močaristých výparov.
- ¹¹¹⁾ Porovnaj Ovidiove *Metaformózy* (Preměny).
- ¹¹²⁾ **Euhemerus z Messiny** († 297a) skúmal históriu mýtov. Tento smer, zvaný euhemerizmus, hodne sa odráža v kresťanskej historiografii. Jeho dielo „Písmo sväté“ preložil do latinčiny básnik **Ennius**.
- ¹¹³⁾ Citát z **Terencia**: „Bez vína a chleba zamrzne láska“.
- ¹¹⁴⁾ **Alexander V.** dobyl Egypt r. 331a a navštívil vtedy aj chrám Jupitera-Hammona. Jeho kňazi ho hneď vyhlásili za syna božieho. Jeden z nich, menom Leon, prezradil mu genealogie bohov. Alexander si ich spísal pre svoju matku Olympiu. Tento jeho list spomína Cyprián, Atenagoras, (Apol. 28) i sv. Augustín (De civ. Dei 3, 8, 5). Dnes sa myslí, že je to podhodok a že Alexander V. nenapísal nijaké listy.
- ¹¹⁵⁾ **Cornelius Nepos** (* cca 94a) napísal *Króniku*, alebo *Annales*, a životopisy významných mužov. — **L. Cassius Hemina** (pol. 2. st. a.) napísal *Annales* v 4. knihách.
- ¹¹⁶⁾ **Talus z Milétu**, súčasník Augustov, napísal dejiny počnúc od dobývania Tróje. — **Diodor zo Sicílie** (* cca 90a) napísal po grécky svetové dejiny od najstarších čias, z ktorých sa časť zachovala.
- ¹¹⁷⁾ Po latinsky úkryt, jaskyňa — latebrac:

Latium odvádzali od kmeňa latere — kryť sa nesprávnou etymológiou (Porov. Verg. En. 8, 322, 357).

- ¹¹⁸⁾ **Kapitolium** sa volal aj Saturnovým vrchom alebo Saturnovým mestom. Janikulum — jeden zo siedmich kopcov Ríma.
- ¹¹⁹⁾ Tzv. **Diktejská jaskyňa**, kde koza nadávala Jupitera.
- ¹²⁰⁾ **Julius Proculus**, rímsky senátor, tvrdil pod prísahou, že sa mu zjavil Romulus a vyjadril mu želanie bohov, aby aj jeho zaradili medzi bohov a uctievali ako Quirinia (Livius, I, 16).
- ¹²¹⁾ **Juba II.**, syn numidského kráľa. Do Ríma ho priviedol Caesar. Augustus mu dal dcéru Antónia a Kleopatry za manželku a kráľovstvo mauretánske do daru. Tacitus, *Annales*, IV, 5, 3).
- ¹²²⁾ Na Východe vzdávali kráľom už za živa božskú úctu. V Ríme senát až po smrti „konsekroval“ panovníka, dávajúc mu prívlastok: divus = božský.
- ¹²³⁾ Lebo museli umrieť. Vespazián, keď cítil, že sa blíži smrť, zvolal: „Vaeh, puto, deus fio!“ — Beda, cítim, že sa už stávam bohom! — Porov. Sueton., *Vesp.* 23).
- ¹²⁴⁾ Nasleduje nenapraviteľne porušený text, ktorý je pravdepodobne iba glosou a nedáva nijaký smysl, preto ho v preklade vynechávam; vynechaný je aj u Waltzinga. — Podobne nasledujúce kapitoly sú rozlične prehodené. Pri preklade som sa držal poriadku pôvodného (s Kronenbergom a Müllerom v *Rauschenovj* sbierke „Bibliothek d. Kirchenväter, Kempten u. München 1913).
- ¹²⁵⁾ **Izis** bolo hlavné egyptské božstvo. Po dobytí

- Egypta jej kult sa stal módou aj v Ríme. Koncom decembra sa konala slávnosť hľadania izidinho syna Horusa. Hľadala ho kňažka, predstavujúca plačúcu Izidu, pomocou Kynokefalosa (kňaza so psou hlavou). Po nájdení nasledovala samopašná radosť.
- ¹²⁶⁾ **Libera**, staré italské božstvo, zamieňané neskoršie s Korou alebo Proserpínou. Ukradol ju Plutón zo Sicílie.
- ¹²⁷⁾ **Korybantí** — kňazi bohyně Kybélé. Galli boli kastrovaní kňazi bohyně Kybélé. — **Dindymos**, vrch vo Frýgii, zasvätený Kybéle. Ostatné dostatočne vysvetľuje text.
- ¹²⁸⁾ De re publica II.
- ¹²⁹⁾ **Amazís**, egyptský kráľ v 6. st. pr. Kr. — Keďže pochádzal z nízkeho rodu, nepožíval patričnú úctu u poddaných. I dal rozbiť svoj zlatý nočník, uliaf z neho modlu, ktorá mala veľa ctiteľov. Potom kráľ svolal ľud, vysvetlil mu pôvod „boha“ a dôvodil, že tak isto sú povinní ctíť aj kráľa, hoci je nízkeho pôvodu. (Herodot, 2, 172).
- ¹³⁰⁾ **Luperkovia**, kňazi boha Fauna, 15. februára (tzv. lupercalia), a **sállovia**, kňazi Martovi, ktorí strážili jeho 12 posvätných šišakov.
- ¹³¹⁾ Kňazi bohyně Kybélé, nosili modlu tejto bohyně po uliciach, bubnovali a vyberali almužny.
- ¹³²⁾ Raz v roku do svätyne Céres a Proserpíny v Arkádii a Kybély v Tébach; Neptúnov chrám v Mantinei bol trvale zamknutý.
- ¹³³⁾ Z obetí Céres a Vesty boli vylúčení muži, zo Silvánových ženy.
- ¹³⁴⁾ Otroci sa nesmeli zúčastniť na obetách Mater Matute, bohyni pôrodov.

- ¹³⁵⁾ Minúcius Felix tu azda myslí na druhé, resp. tretie manželstvo, ktoré sa vtedy kde-tu u kresťanov zakazovalo, ba niektorí ho pokladali priam za cudzoložstvo (napr. Tertulían). Porov. popr. 183.
- ¹³⁶⁾ **Galli**, kňazi Kybélini a **bellonarii**, kňazi bohyně Bellony (aziatské kulty).
- ¹³⁷⁾ Mieni miesto útočiska medzi kapitolskými vrškami.
- ¹³⁸⁾ Romulus zavraždil brata Reina. (Porov. pozn. 81.).
- ¹³⁹⁾ Únos Sabiniek.
- ¹⁴⁰⁾ **Pieus** — boh orby; **Tiberinus** — boh rieky Tiber; **Consus** — boh žatvy; **Pilumnus**, jeho brat — boh mlaty; **Volumnus** — boh pôrodov. **Cloacina** (od Cloaca Maxima — rímske kanále) mala na Fóre svätyňu. **Titús Tatlus**, kráľ Sabinov, súčasník Romulov. **Pavor** — strach, **Pallor** — bledosť: zasvätené po prehratej bitke so Sabinmi. (Liv., I, 27), — **Febris** — bohňa horúčky; mala svätyňu na Palatíne.
- ¹⁴¹⁾ Legenda vraví, že **Acca Larentia**, neviestka za kráľa Anca Martia, zapísala svoj majetok rímskemu ľudu, ktorý ju za to uctieval (tzv. larentalia). — **Flóra** — bohňa kvetov, jarnej prírody a plodnosti. Uctievali ju prostopašnými „floráliami“.
- ¹⁴²⁾ **Vestálky**, bohyně Vesty, strážkyne ohňa a rodinného krbu, tešily sa v Ríme najväčšej úcte. Boly to dievčatá z najlepších rímskych rodín, ktoré sľubovali večitú čistotu. Keď vestálka porušila sľub, zakopali ju za živa do zeme.
- ¹⁴³⁾ **Pontifices** — kňazi, tvorili kolégium 5, 9 až

- 15 osôb. Na čele stál Pontifex Maximus — neskôr cisár. — Frátres Arváles, sbor 12 kňazov, prosili bohov o ochranu siatin. Sállovla — pozri pozn. 130.; augúrovia — ktorí veštili z letu vtákov, porov. nasl. p.
- ¹⁴⁴⁾ Veštby: **auspicia** — z vnútorností vtákov, **augúria** — z letu vtákov.
- ¹⁴⁵⁾ **Regulus** — bol zajatý a umučený Kartagincami po porážke r. 255a.
- ¹⁴⁶⁾ **C. Hostilius Mancinus**, konzul r. 137a., porazený Numantíncami, uzavrel s nimi mier, že pôjde do jarma. Ale senát mier neuznal a konzula im vydal.
- ¹⁴⁷⁾ **Paulus Emilius**, porazený pri Kannách r. 216a.
- ¹⁴⁸⁾ Za vojny s Pompejom r. 46a. Predčasným, nečakaným preplavením znemožnil shromaždenie nepriateľského vojska a zvíťazil.
- ¹⁴⁹⁾ **Amphiaras**, argoský kráľ, netiahol proti Tébam zo strachu, že zahynie. Ukryl sa, ale jeho manželka, podplatená náhrdelníkom, zradila Polyneikovi jeho úkryt.
- ¹⁵⁰⁾ **Tiresias** oslepol v 7. roku. Jupiter mu dal za to dar jasnoviedctva.
- ¹⁵¹⁾ **Pyrhos**, kráľ v Epire, porazil Rimanov pri Heraklei a Askule, neskôr sám porazený pri Benevente (r. 275a). — **Ennius**, otec latinskej poézie, † 169a) Vo svojich Annáloch ospieval vojnu Rimanov proti Pyrhovi. — **Pytičky Apolón** — v Delfách.
- ¹⁵²⁾ **Demosténes**, grécky rečník (384—322), vystupoval proti Filipovi Macedonskému. Usvedčil Pytiu, Apolónovu kňažku v Delfách, že je v tajnom spojení s Filipom.
- ¹⁵³⁾ **Hostanes**, lekár, sprevádzal Xerxa vo výprave

proti Grékom. Napísal knihy o lekárskej mágii.

¹⁵⁴⁾ **Eros (amor)**, podľa Platóna génius smyselnej lásky. V dialogu Symposion (Hostina) hovorí o „angeloi“, posloch, ktorí sprostredkujú styk medzi bohmi a ľuďmi.

¹⁵⁵⁾ To tvrdí aj pohan Apuleius. Porov. 1 Kor 10, 10.

¹⁵⁶⁾ **Epilepsia**.

^{156a)} V spomenutých prípadoch nejde vôbec o zázraky, lebo:

1. ani jeden prípad nemožno pokladať za skutočne historický fakt; nemožno totiž udať očitého svedka; a historici, ktorí ich zaznamenávajú, tiež neboli očitými svedkami týchto udalostí, ale dokonca sa priznávajú, že píšu len podľa „povesti, chýru, ľudového rozprávania“ a pod. Ide tu teda len o m ý t u s. (Tak napr. Valerius Maximus I, 8, 64; Curtius 9, 1; Livius, Dec. I, 1.; Plutarch vo Vita Romuli zač., Cicero, De divin. 2, 38 atď.).

2. Keby sa aj také mimoriadne udalosti boli niekedy stali, nemajú kritériá, potrebných pri zázrakoch:

- a) nie sú nadprirodzené; dajú sa vysvetliť aj prirodzene — sugesciou, alebo pôsobením okultných síl,
- b) nestaly sa na potvrdenie nejakej náboženskej pravdy, nie sú známami zjavenia Božieho, ani kritériami pravého náboženstva,
- c) nie sú to udalosti Boha dôstojné, ba skôr naopak.

Autor sa teda veľa neodchyľuje od pravdy,

keď také udalosti jednoducho pripisuje pôsobeniu démonov. Po ňom to isté tvrdí Tertulián, Apol. 22-23 a sv. Augustín (De Trin. 4, 17; De Genesi ad lit. 17; De divinat, daem. 5sq).

157) Tu je reč o exorcizmoch (zaklínaniach), praktizovaných v starej Girkvi.

158) Totiž Oktávius a Minúcius Félix, ako advokáti, kým boli ešte pohanmi.

159) Známy list Plinia Mladšieho Trajanovi je peknou ilustráciou tohto miesta.

160) Epona, keltská bohyňa koní, somárov a mulíc. Znázorňovali ju spolu s tými zvieratami.

161) Pan (Faunus) a satyri. Egypťská Izida mala volskú hlavu, Jupiter-Hammon baraniu s rohmi.

162) Apls, čierny býk s bielou hviezdou na čele, chovaný v Memfis. Keď zdochol, bol národný smútok v celom Egypte.

163) Rimania neprevzali od Egypťanov kult všetkých zvierat, ale predsa tento kult tak neprenasledovali ako kresťanské náboženstvo.

164) U Egypťanov bolo svätokrádežou jesť cibuľu.

165) Toto miesto vrhá ostré svetlo na neslýchanú mravnú skazenosť u pohanských národov. Porov. Rim. 1, 26n.

166) O Kristovej osobe sa teda Minúcius priamo nezmieňuje. Len nepriamo z reči vysvitá, že ten „ukrižovaný“ nemal nijakého hriechu, nebol len človekom, ale Bohom, lebo robil zázraky.

167) Pojem „génus“ sa kryl v gréčtine s pojmom „daimón“.

168) Už za cisára Tibéria súdne trestali krivú prisahu na génia Augustovho ako crimen laesae

maiestatis (urážka veličenstva); urážka Jupitera (kľiatie) sa netrestala.

169) „Cruces nec colimus“ — mieni úctu v tom smysle, ako ju poznali a praktizovali pohanania, to jest modloslužobnú. Zato však na úctu znaku kríža u kresťanov sú doklady u súčasníka Tertuliána: „Pri každom kroku a pohybe, pri každom príchode a odchode, pri obúvaní, umývaní, jedení, pri rozsvetovaní, pred spaním . . ., v každom počítaní značíme si čelo znakom kríža“ (De corona 3, 11).

170) Porov. tzv. „oranťov“ na kresbách v katakombách.

171) Staroveké pohanské (rímske) právo dovoľovalo otcovi rozhodovať o novonarodenom dieťati, či má žiť, alebo treba zmárniť (patria potestas).

172) Plač pokladali za zlovestné znamenie.

173) Busiris, legendárny egyptský kráľ, obetoval Jupiterovi cudzincov, kým ho Herkules nezbil. — Porovnaj aj povest o Ifigénii v Tauride, ktorá — ako kňažka Diany — musela svojej bohyni obetovať cudzincov, kým neprišli Orestes a Pylades, ktorí ju vyslobodili.

174) Podáva o tom zpravu T. Livius (r. 226 a 216a), (22, 57). Ešte za cisárstva bolo zvykom zakaľpať zo zajatcov muža a ženu ako živú obeť bohovi z toho národa, s ktorým sa viedla vojna.

175) Jupiterovi, ako ochráncovi Latincov, obetovali v deň „feriae latinae“ na Kapitóliu zločince, alebo teplú krv gladiátora.

176) Katilína (108—62) sprisahancov zaviazal k vernosti nápojom z ľudskej krvi, pomiešanej s vínom (Sallust., Cat. 22).

- ¹⁷⁷⁾ **Bellona**, tu nie bohyňa vojny, ale božstvo, importované z Ázie, ktorého kňazi v šialenom tanci sa zraňovali a krvou kropili obeť, oltár a prítomných.
- ¹⁷⁸⁾ **Cornellus Celsus** (De medicina, 3, 23) píše o liečení zrádnika, že svieža krv zabitého človeka vyháňa túto chorobu (morbus caducus).
- ¹⁷⁹⁾ Vidieť v arénach, počť v divadlách, na predstaveniach tragédií.
- ¹⁸⁰⁾ Porov. Gn. 9, 2 a Sk. Ap. 15, 29.
- ¹⁸¹⁾ Napr. **Sofokles** **Oidipa**.
- ¹⁸²⁾ Ares s matkou, Zeus s Persefonou a s Herou.
- ¹⁸³⁾ Prakresfania si príliš rigorózne vysvetľovali Mt. 5, 32 a 19, 5, preto uzavierali len prvé manželstvo; potom nasledoval vdovský stav.
- ¹⁸⁴⁾ Porov. Rim. 8, 17; 12, 16; Tit. 3, 7; 1 Ptr. 1, 1. V celom Oktáviu nenachádzame ani jediného doslovného citátu zo sv. Pisma. Alúzií je však viac. To je jeho zvláštnosť. Žiadal si to ináč cieľ dišputy: poraziť protivníka jeho vlastnými zbraňami. Dôkazy zo sv. Pisma by tu pôsobily neúčinne.
- ¹⁸⁵⁾ Nie je to odsudzovanie verejného kultu, ale autor vychádza z náhľadu svojho protivníka. Pohanovia stavali chrámy ako skutočné príbytky pre bohov-modly. Boly to malé, temné kutice pre modlu; ľud bol shromaždený okolo chrámu. Kresfania nestavajú chrámy pre Boha, ale pre ľudí, veriacich. Porov. Gn. 1, 26; Is. 66, 1; Sk. Ap. 7, 48; 17, 24. Kresfania nemali oltárov v smysle oltárov pohanských, kde sa zabíjali a spaľovali zvieratá, pokrmý alebo voňavky. Porov. pozn. 187.
- ¹⁸⁶⁾ Porov. 1 Kor. 3, 16; 2 Kor. 6, 16.

- ¹⁸⁷⁾ 1 Tim. 1, 5; 2. 50, 18n. Je pochopiteľné, že o mystériu sv. Omše nemohol pohanovi zčista-jasna hovoriť. Neprávom a naivne poznamenáva Lindner (vyd. Oktávia z r. 1773) ku kap. 10, 2 a tomuto miestu: „Teda o obeť omše v tých časoch hlboké mlčanie!“ Veď predsa už pred Minúciom Felixom podáva podrobný a obšírny opis sv. Omše sv. **Justín** († cca 167) v Apol. I, 65—67, podobne súčasník sv. **Cyprián** (Ep. 63; de lapsis 25; 26 atď.); odhliadnuc od zmienky už v **Didaché** s konca I. stor., resp. v Sk. Ap. 2, 42. 46 a i.
- ¹⁸⁸⁾ Porov. 1 Tim. 6, 16; Jn. 1, 18; Rim. 1, 20.
- ¹⁸⁹⁾ Sk. Ap. 17, 28; 2. 138, 7n.
- ¹⁹⁰⁾ **Jozef Flávlus**, známy židovský historik, v Jeruzaleme cca 37 po Kr., svedok obľahnutia a zborenia Jeruzalema r. 70, napísal „Vojnu židovskú“ a „Židovské starožitnosti“. **Ant. Julianus**, neznámy historik.
- ¹⁹¹⁾ Svetový požiar „**ekpyrósis**“ — podľa stoikov má nastať alebo tým, že spadne oheň s neba, alebo vyschnutím vody.
- ¹⁹²⁾ Tak vysvetľovali prví kresťanskí spisovatelia (**Justín**, Apol. I, 44, 9) styčné body medzi náhľadmi pohanských filozofov a Kristovou náukou.
- ¹⁹³⁾ Tzv. **metempsychosis** — hlásal prvý **Pytagoras** zo Samu v 86. st. pr. Kr. a **Platón** v **Timeovi**, **Faidónovi** a v **Štáte**.
- ¹⁹⁴⁾ Porov. 1 Kor. 15, 36; Jn. 12, 24.
- ¹⁹⁵⁾ Porov. Lk. 12, 21; 1 Tim. 6, 17.
- ¹⁹⁶⁾ Porov. Mt. 6, 26; Lk. 12, 24; to by bola jediná alúzia na evanjelium u Minúcia Felixa.
- ¹⁹⁷⁾ Porov. 2 Kor. 12, 9.

- ¹⁹⁸⁾ Porov. Sir. 2, 5; Prísl. 17, 3; 3, 11. 1 Ptr. 1, 6n; Jak. 1, 12.
- ¹⁹⁹⁾ **Manius Aquilius Nepos** padol do Mitridatovho zajatia r. 90a. M. mu dal liať do úst roztopené zlato. (Plin., N. H. 33, 3, 48).
- ²⁰⁰⁾ Porov. Jak. 5, 5; Jerem. 12, 1n.
- ²⁰¹⁾ Cirkusoví diváci sa delili na strany, ktoré mali svojich favoritov. Tak dochádzalo často aj medzi obecnstvom ku krvavým pračkám.
- ²⁰²⁾ Porov. 1 Kor. 10, 14n; 1 Tim. 4, 4.
- ²⁰³⁾ Kresťania si neovenčovali hlavu kvetmi, ako to mali vo zvyku pohanovia pri bohoslužbách a hostinách, pretože Kristus Pán si dal hlavu ovenčiť trňovou korunou. (Porov. Tertul., De corona 14).
- ²⁰⁴⁾ Porov. 1 Ptr. 5, 4.
- ²⁰⁵⁾ Tento výraz pochádza od Ciceróna, ktorý ho cituje ako výpoveď epikurejca Zenóna (De nat. deorum I, 93). Oktávius chce povedať, že nedbá o múdrosť filozofov.
- ²⁰⁶⁾ Už v staroveku vraveli, že zanedbaný plášť a dlhá brada sú najistejšie známky filozofa.
- ²⁰⁷⁾ Podobne končí **Cleero** 3. kn. De natura deorum.

O b s a h

Ú v o d	— — — — —	7
I. Starokresťanská apologetika	—	9
II. Počiatky apologetiky u Rimanov	—	15
III. Život a dielo Marka Minúcia Felixa		
Obsah dialogu		
Čas napísania dialogu		
Apologetická cena dialogu		
Minúcius Felix ako spisovateľ		
Vplyv na potomstvo		
Tradícia textu		
De fato	— — — — —	18
IV. Literatúra	— — — — —	38
O k t á v i u s	— — — — —	43
P o z n á m k y	— — — — —	151

MARKA MINÚCIA FELIXA

O K T Á V I U S

(Octavius)

z latinského originálu: H. Hurter, SS. Patrum opuscula selecta, sv. XV., Oeniponte 1871, preložil a úvod a poznámky napísal Ján Marko. So schválením Biskupského úradu v Spišskej Kapitule č. 1437/49 zo dňa 16. júla 1949 v edícii „Ad fontes“ s obálkou a frontispiccom od Edity Ambrušovej v náklade 3.300 exemplárov vydal Spolok sv. Vojtecha v Trnave 1950 a písmom garmond vytlačili Západoslovenské tlačiarne, nár. podnik, závod Nové Zámky 1950.

Papier pridelený výmerom PIO

č. 7591/1950-II/1 zo dňa 9. mája 1950.